

**GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ELEKTRONİK DERGİSİ**

ISSN: 1309-7423

**GÜMÜŞHANE UNIVERSITY
ELECTRONIC JOURNAL OF THE INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES**

Cilt/Volume: 4 Sayı/Number: 8

Yıl/Year: 2013

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ ELEKTRONİK DERGİSİ

Cilt: 4
Sayı: 8
Haziran 2013

Sahibi

Prof. Dr. İhsan GÜNAYDIN
Gümüşhane Üniversitesi Rektörü

Editörler

Doç. Dr. Ekrem CENGİZ
Yrd. Doç. Dr. Salih YILDIZ

Dergi Sekreteryası

Arş. Gör. Emel YILDIZ
Arş. Gör. Gizem AKBULUT

İletişim Adresi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi Sekreteryası
Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bağlarbaşı 29100 / GÜMÜŞHANE
Tel: 0456 233 7501 Dahili: 1198
Fax: 0456 233 7551
sbedergi@gumushane.edu.tr

ISSN

1309-7423

HAKEM KURULU LİSTESİ

- Prof. Dr. A. Mesud KÜÇÜKKALAY.....Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Abdülkadir BULUŞSelçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Vecdi CAN.....Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Celalettin VATANDAŞKaradeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Celalettin VATANDAŞKaradeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Embiya AĞAOĞLUAnadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Fehmi KARASİOĞLUSelçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Gültekin RODOPLU..... İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi
Prof. Dr. Harun GÜNGÖR Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan H. ÇATALCA..... İstanbul Medipol Üniversitesi
Prof. Dr. Haydar AKYAZI Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. İhsan GÜNAYDIN Gümüşhane Üniversitesi
Prof. Dr. Muhsin KALKIŞIM..... Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet YÜCEUludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Murat Ali DULUPÇU..... Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Musa EKEN.....Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Osman KARAMUSTAFA..... Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Osman OKKA.....Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Osman PEHLİVAN Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer TORLAKEskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Rasim YILMAZ..... Namık Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Salih ŞİMŞEK.....Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Selahattin TURAN.....Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Selim Adem HATIRLI Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Serpil AYTAÇUludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman KAYIPOV.....Manas Üniversitesi

Prof. Dr. Talip TÜRCAN.....	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Taner ACUNER.....	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Veysel BOZKURT.....	İstanbul Aydın Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf ALPER.....	Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Adem ÇAYLAK	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet YATKIN.....	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Ali YAVUZ.....	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Arif BİLGİN.....	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Aşkın KESER.....	Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Atila DOĞAN	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Bayram NAZIR.....	Gümüşhane Üniversitesi
Doç. Dr. Bekir GÖVDERE.....	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Birdoğan BAKİ.....	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Cenap ÇAKMAK.....	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Cevahir UZKURT	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Ekrem CENGİZ	Gümüşhane Üniversitesi
Doç. Dr. Fazıl KIRKBİR	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan AYYILDIZ.....	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Hayati BEŞİRLİ.....	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Hilmi Erdoğan YAYLA.....	Gümüşhane Üniversitesi
Doç. Dr. Hüseyin ALTUNBAŞ	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Hüseyin Sabri KURTULDU	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Hüsnü KAPU	Kafkas Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim Atilla ACAR.....	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Levent KÖSEKAHYAOĞLU.....	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Mahmut ZORTUK.....	Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Mikail ALTAN.....	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Muzaffer KOÇ	Malatya Üniversitesi
Doç. Dr. Nazmi AVCI.....	Süleyman Demirel Üniversitesi

Doç. Dr. Numan ELİBOL.....	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Ramazan ARMAĞAN	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Serpil AĞCAKAYA	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Şakir SAKARYA	Balıkesir Üniversitesi
Doç. Dr. Şebnem ASLAN.....	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Şuayıp ÖZDEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. Timuçin KODAMAN	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Uğur KAYA	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Hamdi TOPAL	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Mutlu AKYÜZ.....	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ali ÇİFTÇİ.....	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Alper Veli ÇAM	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Bünyamin ER.....	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Elbeyi PELİT	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Evren GÜÇER	Gazi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Eymen GÜREL.....	Adnan Menderes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ferhat ÖZBEK.....	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hakan KARAGÖZ.....	Süleyman Demirel Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Handan ÇAM.....	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hasan AYAYDIN.....	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hasret AKTAŞ.....	Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İskender PEKER	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İsmail ULUTAŞ.....	Balıkesir Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Kadir ARSLANBOĞA	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Kyung Hyan YOO	William Paterson University
Yrd. Doç. Dr. M. Nejat ÖZÜPEK.....	Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mahmut ERDOĞAN	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Hanefi TOPAL	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÖZTÜRK.....	Fırat Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Muhammet ŞAHİN.....	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÜNVER.....	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Müslüm BASILGAN.....	Uludağ Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nihat YILMAZ.....	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nuri BALTACI.....	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Rahmi YÜCEL.....	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Salih AKKANAT.....	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Salih GÜRAN.....	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Salih YILDIZ.....	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Savaş ERDOĞAN.....	Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Suat Hayri ŞENTÜRK.....	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Tarhan OKAN.....	Gümüşhane Üniversitesi

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

- 1.) İmalat İşletmeleri İçin Eksantrik Pres Alternatiflerinin Copras Yöntemi
İle Karşılaştırılması
Aşkın ÖZDAĞOĞLU 1 - 22
- 2.) Babek ve Azerbaycan Direniş Hareketinin İlk Dönemleri
Ebülfez ELÇİBEY
Muhammet KEMALOĞLU 23 - 45
- 3.) Mağaza Müziklerinde Ses ve Beğenin Tüketiciler Üzerindeki Etkisi
Fazıl KIRKBİR
Mehmet CANÇELİK
Emsal Merve BİÇER 46 - 57
- 4.) Türkiye’de Siyaset Pazarlamasında Rakibe Pazarlama Üzerine Alan
Araştırması: Trabzon İli Örneği
Fazıl KIRKBİR
Mehmet CANÇELİK 58 - 73
- 5.) Çalışanların Cinsiyetine Göre Örgütsel Stresten Etkilenme Düzeyleri:
Zonguldak İlinde Görevli Hemşireler Üzerinde Bir Araştırma
Hasan Özgür ÖZEN 74 - 95
- 6.) Entelektüel Sermayenin Finansal Tablolara Yansıtılması
İsrafil ZOR
Erdem BULUT 96 - 113

- 7.) Yahveizmdeki Takva Yolu İçeriğindeki Yasanın Rasyonel Ekonomik Davranış Tarzı Açısından Önemi
Kürşat Haldun AKALIN 114 - 127
- 8.) Emar Şehrinin Tarihi Kaynakları Hakkında Bir Değerlendirme
Mehmet Yunus AKREP 128 - 136
- 9.) Bilişim Teknolojileri Öğretmenlerinin Proje Tabanlı Öğrenme Yaklaşımının Uygulanmasında Karşılaştıkları Güçlüklerin İncelenmesi
Memet KARAKUŞ
Sinan SCHREGLMAN 137 - 155
- 10.) Women's Magazines, Gender Ideology And Female Identity
Mina FURAT
Özlem ALTUNSU SÖNMEZ 156 - 173
- 11.) Employee Loyalty in Frontier Markets of Anatolia
Murat Selim SELVİ
Ahmet Hakan ÖZKAN 174 - 179
- 12.) Finansal Varlık Fiyatlandırma Modeli ve Sonrasındaki Gelişmeler
Semra BANK
Hüseyin DAĞLI 180 - 205

İMALAT İŞLETMELERİ İÇİN EKSANTRİK PRES ALTERNATİFLERİNİN COPRAS YÖNTEMİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI

Aşkın ÖZDAĞOĞLU¹

ÖZET

İşletmelerin üretim faaliyetlerini gerçekleştirebilmek amacıyla ihtiyaç duydukları çeşitli makine türleri bulunmaktadır. En uygun makinenin alım kararı ise çok sayıda ölçütü bir arada değerlendirmeyi gerektirmektedir. Çok sayıda ölçütün birlikte incelenerek karar verilmesi için kullanılan yöntemler çok ölçütlü karar verme yöntemleri adıyla anılmaktadır. Bazı durumlarda zaman ve maliyet gibi değerlendirmeye katılan ölçütlerin değerinin olabildiğince küçük olması tercih edilmesini sağlamaktadır. Bazı ölçüt değerlerinin büyük bazılarının ise küçük olduğu durumlarda kullanılabilen çok ölçütlü karar verme yöntemlerinden birisi de Copras yöntemidir. Bu çalışmada, 38 farklı eksantrik pres alternatifinin anma tonajı yüksekliği, maksimum kapalı kalıp yüksekliği, strok ayarı, koç ayarı, motor gücü ve birim vuruş süresi değerlendirme ölçütleri açısından incelemesi yapılmış ve sonuçlar karşılaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Üretim Yönetimi, Çok Ölçütlü Karar Verme, Copras, Eksantrik Pres

COMPARISON OF ECCENTRIC PRES ALTERNATIVES FOR MANUFACTURING COMPANIES WITH COPRAS

ABSTRACT

There have been different machine types that the companies need for production activities. Purchasing decision of the most appropriate machine necessitates to evaluate many different criteria together. The methods that are used for decision by analyzing many criteria together are called multi criteria decision making methods. In some cases, the lower values of the evaluation criteria like time and cost are preferable. One of the multi criteria decision making methods that can be used for this condition is Copras. In this study, 38 different eccentric pres alternatives have been analysed according to tonnage height, table-ram distance, stroke adjustment, slide adjustment, motor power, unit stroke time evaluation criteria, and then the results have been compared.

Keywords: Production Management, Multi Criteria Decision Making, Copras, Eccentric Pres

¹ Yrd. Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme Bölümü Üretim Yönetimi ve Pazarlama Anabilim Dalı, askin.ozdagoglu@deu.edu.tr

GİRİŞ

İşletmeler faaliyetlerini gerçekleştirip piyasada varlığını sürdürebilmek için üç temel fonksiyon olan üretim, pazarlama ve finans fonksiyonlarına ihtiyaç duymaktadırlar. Bu üç temel fonksiyondan herhangi birinde meydana gelen bir aksaklık bütün işletmenin hayatını tehlikeye sokacaktır. Finansal ihtiyaçları düşünülmeden üretim ve pazarlama planları yapılmış olan bir proje, yoğun pazarlama çabası ile farkındalık yaratılmış ancak bu sırada üretim aşamasına geçilememiş yeni bir ürün işletme açısından hiç bir getiri sağlayamayacak, aksine işletmenin elindeki sınırlı kaynakların yarım kalmış faaliyetler için beyhude bir şekilde harcanmasına yol açacaktır. Verilen örneklerden de görüleceği üzere bir işletme hayatını sürdürmek istiyorsa, üretim fonksiyonuna da gereken özeni göstermek zorundadır. Üretim fonksiyonunun gerçekleştirilmesinde işletmelerin içinde buldukları sektöre bağlı olarak özel bazı işleri yapabilecek makinelerin, işletmelerin makine parkına dahil edilmesi ve bunun için yatırım yapılması gerekmektedir. Bazı yüksek teknoloji ürünü makineler için ise işletmeler yüksek yatırım bedellerine katlanmak durumundadırlar. Bir kere makine için yatırım yapıldıktan sonra da bu makineden vazgeçilip yerine yenisinin alınması da hemen hemen imkansızdır. Bu nedenle en başta tüm faktörler bir arada gözönüne alınarak bu yatırım kararı verilmelidir. Çok sayıda faktörü birarada inceleyerek alım kararının verilmesinde kullanılmak üzere çeşitli çok ölçütlü karar verme yöntemleri geliştirilmiştir. Copras (COmplex PROportional ASsesment – Karmaşık Nisbi Değerlendirme) bu çok ölçütlü karar verme yöntemlerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Promethee ve Electre gibi bazı çok ölçütlü karar verme yöntemleri ikili karşılaştırmaların yapılması nedeniyle alternatiflerin çok fazla olması durumunda daha uzun işlem süreci gerektirmektedir. Copras yöntemi ikili karşılaştırmaların yapılmaması nedeniyle alternatif sayısı ne kadar artarsa artsın ifade edilen diğer yöntemler ile kıyaslandığında işlem süreci daha basit kalmaktadır. Yöntemin bir özelliği de değerlendirme ölçütlerinin bazılarının mümkün olduğunca küçük olması istenen problemlerde kullanılabilir olmasıdır.

Bu çalışma kapsamında ilk olarak literatürde yer alan Copras yönteminin kullanıldığı çalışmalar hakkında bilgi verilecek, ardından yöntemin işleyişi açıklanacaktır. Uygulama kısmında eksantrik pres alternatifleri anma tonajı yüksekliği, maksimum kapalı kalıp yüksekliği,

strok ayarı, koç ayarı, motor gücü ve birim vuruş süresi değerlendirme ölçütleri açısından incelenerek elde edilen sonuçlar değerlendirilecektir.

I. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Literatür incelendiğinde Copras yönteminin farklı alanlarda alternatiflerin değerlendirilmesi için kullanıldığı görülmektedir. Hindistan'da teknik eğitim veren kurumların performanslarının değerlendirilmesi sürecinde Bulanık Analitik Hiyerarşi Süreci ve Copras yöntemleri birlikte kullanılmıştır. Çalışma kapsamında kurum performanslarını değerlendirmek amacıyla ölçütler belirlenmiş ve bu ölçütlerin ağırlıklarını tespit etmek amacıyla Bulanık Analitik Hiyerarşi Süreci yönteminden yararlanılmıştır. Elde edilen değerlendirme ölçütü ağırlıkları kurum performanslarının incelenmesi sürecine girdi oluşturmuştur. Alternatiflerin her bir değerlendirme ölçütüne göre sıralanması aşamasında da Copras yöntemine başvurulmuştur. Copras yöntemi ile ilgili daha önce verilen bilgiler hatırlanacak olursa, yöntem değerlendirme ölçütlerinin bazılarının mümkün olduğunca küçük olması istenen problemlerde de kullanılabilirdi. Bu çalışmada da değerler küçük olması istenen bir değerlendirme ölçütü mevcuttur. Değerlerin büyük olması istenen ölçütler, fakültenin gücü, öğrenci alımı, ödül kazanan doktora ünvanı sahibi eleman sayısı, patent kurumuna başvurusu yapılan toplam patent sayısı, toplam kampüs alanıdır. Değerin küçük olması istenen ölçüt ise rupi (Hindistan para birimi) cinsinden dönemlik öğrenci katkı payı olarak belirlenmiştir. Bu yapı içerisinde toplam yedi farklı teknik eğitim kurumu alternatifi Copras yöntemi ile incelemeye tabi tutulmuştur (Das vd., 2012).

-250 ile -300 derece arası sıcaklıklarda bulunan sıvı nitrojenin taşınması amacıyla kullanılacak olan depolama tanklarının üretiminde kullanılacak en uygun hammaddenin seçimi amacıyla dayanıklılık indeksi, akma mukavemeti, elastikiyet katsayısı, yoğunluk, ısıl genleşme katsayısı, ısıl iletkenlik katsayısı, özgül ısı değerlendirme ölçütleri olarak belirlenmiştir. Bu değerlendirme ölçütlerinden dayanıklılık indeksi, akma mukavemeti, elastikiyet katsayısı büyük olması istenen değerlendirme ölçütleri iken yoğunluk, ısıl genleşme katsayısı, ısıl iletkenlik katsayısı, özgül ısı küçük olması istenen değerlendirme ölçütleridir. Bu amaçla yedi farklı hammadde karşılaştırılıp tercih sırası oluşturulmuştur. Aynı çalışma kapsamında bir başka

uygulama daha gerçekleştirilmiştir. Yüksek ısıda oksijen yönünden zengin bir ortamda çalışmak üzere tasarlanan özel bir ürün için gereken en uygun malzemenin seçiminde altı farklı alternatif malzeme dört değerlendirme ölçütü açısından incelenirken Copras yöntemi kullanılmıştır. Alternatiflerin karşılaştırılması için kullanılan değerlendirme ölçütleri sertlik derecesi, kesme hızına bağlı olarak malzemenin işlenebilirlik oranı, malzemenin maliyeti ve paslanma direncidir. Bu değerlendirme ölçütlerinden sertlik derecesi, kesme hızına bağlı olarak malzemenin işlenebilirlik oranı ve paslanma direncinin mümkün olduğunca büyük olması tercih nedeni iken, işletmelerin temel amaçlarından biri olan maliyet en küçüklemesinden de bilineceği üzere malzemenin maliyetinin mümkün olduğunca küçük olması istenmektedir (Chatterjee vd., 2011).

Dokuz farklı alternatif dişli malzemesi beş değerlendirme ölçütüne göre karşılaştırılırken Copras yöntemi için Copras-G adıyla bir model önerilmiş ve aynı inceleme diğer çok ölçütlü karar verme yöntemlerinden Exprom-II, Oreste ve Ocra ile de yapılmıştır. Bu incelemedeki değerlendirme ölçütleri yüzey katılığı, maça sertliği, yüzey yorulması limit değeri, eğilme yorulması limit değeri ve azami gerilme gücüdür. Yüzey katılığı, yüzey yorulması limit değeri, eğilme yorulması limit değeri ve azami gerilme gücü ölçütleri açısından büyük olması tercih sebebi iken, küçük değerlerin tercih edildiği tek değerlendirme ölçütü maça sertliğidir (Chatterjee ve Chakraborty, 2012).

Kesme takımı gereci seçimi için Copras yöntemine dayalı olan Copras-G yöntemi kullanılmıştır. Bu amaçla çelik, titanyum gibi farklı alaşımlar içeren ondokuz farklı alternatif kesme takımı gereci on farklı değerlendirme ölçütüne göre incelenmiştir. Değerlendirme ölçütleri yoğunluk, sertlik derecesi, akma sınırındaki gerilme direnci, elastikiyet katsayısı, basınç mukavemeti, kesme mukavemeti, darbe mukavemeti, ısıl geçirgenlik katsayısı, doğrusal ısıl genleşme katsayısı ve kesme takımı gerecinin maliyetidir. Doğrusal ısıl genleşme katsayısı ve kesme takımı gerecinin maliyeti dışındaki diğer tüm değerlendirme ölçütleri için alternatifin daha büyük değere sahip olması daha çok tercih edilmesine neden olacaktır (Maity vd., 2012).

Litvanya'da Vilnius Gediminas Teknik Üniversitesi ana binasının, bina yenileme çalışmaları kapsamında ısı kaybını azaltmak için pencerelerinin değiştirilmesinde Avrupa Birliği tarafından finansa edilen bir araştırma projesi ile müteahhit firmanın seçimine yönelik

olarak Copras yönteminden yararlanılmıştır. Pencerelemlerin değışimi ile ilgili ihale teklifi veren beş farklı müteahhit firma bulunmaktadır. Bu müteahhit firmaların sundukları teklifler inşaat mühendisliğı bölümü tarafından ondört farklı değerlendirme ölçütüne göre incelenmiştir. Bu değerlendirme ölçütlerinden bazıları; projenin maliyeti, yenileme sonrası enerji tasarrufu, çift katlı camın ısı geçirgenliğı, ses izolasyon değeri, su geçirmezlik, garanti süresi, uzun ömürlü olması, işin yapılma süresidir (Kaklauskas vd., 2006).

Akıllı bina ortamının temel amacı rutin işleri akıllı cihaz ve robotlara bırakarak bina sakinlerini memnun etmek ve yaşam kalitelerini yükseltmektir. Litvanya’da bir akıllı bina projesinde temizlik işlerini gerçekleştirecek robot alternatiflerinin değerlendirilmesi ve seçimi amacıyla Copras yönteminden yararlanılmıştır. Bu amaçla belirlenen değerlendirme ölçütlerinden bazıları; fiyat, yükseklik, çap, garanti süresi, batarya ömrü, temizlik robotunda mevcut olan program sayısı, engellerden kaçınabilmesi, batarya dolun süresi, temizlik kalitesi, güvenilirlik ve maksimum emiş gücüdür. Bu ölçütlerden fiyat, yükseklik ve batarya dolun süresi küçük olması istenen değerlerdir. Bu ölçütlerin dışında ifade edilen ölçütler için büyük değeri tercih edilme nedenidir (Kaklauskas vd., 2010).

Litvanya’da bina yenileme çalışmaları kapsamında dokuz farklı pencere alternatifi dokuz değerlendirme ölçütüne göre Copras yöntemi ile incelenmiş ve tercih yapılmıştır. Değerlendirmede kullanılan ölçütler pencere fiyatı, garanti süresi, teslimat süresi, kurulum maliyeti, ısı iletkenliğı, ses yalıtımı, ışık geçirgenliğı, ışık yansınası, yapılan peşin ödemedir. Bu ölçütlerden pencere fiyatı, teslimat süresi, ısı iletkenliğı, kurulum maliyeti ve yapılan peşin ödeme değerlerinin en küçük olması istenmekte iken garanti süresi, ses yalıtımı, ışık geçirgenliğı ve ışık yansınası değerlerinin en büyük olması istenmektedir (Kaklauskas vd., 2007).

II. COPRAS YÖNTEMİ

Copras (COMplex PROportional ASsesment – Karmaşık Nisbi Değerlendirme) yöntemi önem ve fayda dereceleri açısından alternatifleri adım adım sıralama ve değerlendirme süreci ile işlemektedir. Yöntem basit olması sebebiyle literatür kısmındaki açıklamalardan da hatırlanacağı üzere yapı faaliyetleri (Kaklauskas vd., 2010; Kaklauskas vd., 2007), malzeme

seçimi (Chatterjee vd., 2011; Chatterjee ve Chakraborty, 2012; Maity vd., 2012) ve müteahhit seçimi (Kaklauskas vd., 2006) gibi pek çok alanda başarı ile uygulanmıştır. Yöntemin işleyişi aşağıda açıklanmıştır (Das vd., 2012: 7-8; Chatterjee vd., 2011: 852-853; Kaklauskas vd., 2007: 168-169).

Modelin başlangıcındaki değişkenler aşağıdaki gibi gösterilsin.

A_i : i . alternatif $i = 1, 2, \dots, m$

C_j : j . değerlendirme ölçütü $j = 1, 2, \dots, n$

w_j : j . değerlendirme ölçütünün önem düzeyi $j = 1, 2, \dots, n$

x_{ij} = j . değerlendirme ölçütü açısından i . alternatifin değeri

Adım 1. x_{ij} değerleri D ile simgelenen karar matrisini oluşturacaktır. Karar matrisi

Eşitlik 1'de gösterilmiştir.

$$D = \begin{matrix} A_1 \\ A_2 \\ A_3 \\ \vdots \\ A_m \end{matrix} \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & x_{13} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & x_{23} & \dots & x_{2n} \\ x_{31} & x_{32} & x_{33} & \dots & x_{3n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & x_{m3} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix}$$

(1)

Adım 2. Eşitlik 2 yardımıyla karar matrisi normalize edilmiş karar matrisine dönüştürülür.

$$x_{ij}^* = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=1}^m x_{ij}} \quad \forall j = 1, 2, \dots, n \quad (2)$$

Adım 3. Her bir değerlendirme ölçütünün ağırlık değeri ile normalize edilmiş karar matrisi kullanılarak D' olarak simgelenen ve d_{ij} elemanlarını içeren ağırlıklı normalize edilmiş karar matrisi oluşturulur. Ağırlıklı normalize edilmiş karar matrisi oluşturma işlemi Eşitlik 3 ile yapılabilir.

$$D' = d_{ij} = x_{ij}^* \cdot w_j \quad (3)$$

Adım 4. Faydalı ölçütler amaca ulaşmada daha yüksek değerlerin daha iyi durumu gösterdiği ölçütleri ifade etmekte iken faydasız ölçütler amaca ulaşmada daha düşük değerlerin daha iyi durumu gösterdiği ölçütleri ifade etmektedir. Faydalı ölçütler literatür incelemesi kısmındaki uygulama örneklerinde değerlerin mümkün olduğunca yüksek olmasının tercih edildiği

ölçütler, faydasız ölçütler ise değer mümkün olduğunca küçük olmasının tercih edildiği ölçütler şeklinde gösterilmişti. Faydalı ölçütler ve faydasız ölçütler için ağırlıklı normalize edilmiş karar matrisindeki değerlerin toplamı hesaplanır. Faydalı ölçütler için ağırlıklı normalize edilmiş karar matrisindeki değerlerin toplamı S_{i+} , faydasız ölçütler için ağırlıklı normalize edilmiş karar matrisindeki değerlerin toplamı S_{i-} olarak simgelenir. S_{i+} değerinin hesaplanması Eşitlik 4'te, S_{i-} değerinin hesaplanması ise Eşitlik 5'te gösterilmiştir.

$$S_{i+} = \sum_{j=1}^k d_{ij} \quad j = 1, 2, \dots, k \text{ faydalı ölçütler}$$

(4)

$$S_{i-} = \sum_{j=k+1}^m d_{ij} \quad j = k + 1, k + 2, \dots, m \text{ faydasız ölçütler}$$

(5)

Adım 5. Her alternatif için Q_i olarak simgelenen göreceli önem değeri Eşitlik 6 kullanılarak hesaplanır.

$$Q_i = S_{i+} + \frac{\sum_{i=1}^m S_{i-}}{S_{i-} - \sum_{i=1}^m S_{i-}} \quad (6)$$

En yüksek göreceli önem değeri en iyi alternatifi gösterecektir.

Adım 6. En yüksek göreceli öncelik değeri Eşitlik 7 ile bulunur.

$$Q_{max} = \text{enbüyük}\{Q_i\} \quad \forall i = 1, 2, \dots, m$$

(7)

Adım 7. Her bir alternatif için P_i olarak simgelenen performans indeksi Eşitlik 8 kullanılarak hesaplanır.

$$P_i = \frac{Q_i}{Q_{max}} \cdot 100\% \quad (8)$$

P_i olarak simgelenen performans indeksi 100 olan alternatif en iyi alternatiftir. Alternatiflerin tercih sıralaması performans indeks değerlerinin büyükten küçüğe doğru sıralanmış halidir.

I. Uygulama

Bu çalışmada uygulama kapsamında işletmelerin üretim fonksiyonu için gereksinim duyacağı bir makine türü olan eksantrik pres modelleri incelenmiştir. Bu eksantrik pres

modellerinin seçiminde gözönüne alınması gereken değerlendirme ölçütleri anma tonajı yüksekliği, maksimum kapalı kalıp yüksekliği, strok ayarı, koç ayarı, motor gücü ve birim vuruş süresi olarak belirlenmiştir. Bu değerlendirme ölçütlerinden anma tonajı yüksekliği, maksimum kapalı kalıp yüksekliği, strok ayarı, koç ayarı ve motor gücü mümkün olduğunca büyük olması istenen değerler, diğer bir deyişle faydalı ölçütlerdir. Birim vuruş süresi ise mümkün olduğunca küçük olması istenen değerler, diğer bir deyişle faydasız ölçüttür. Bu değerlendirme ölçütleri incelendiğinde her birinin ölçüm birimleri de birbirinden farklı yapı göstermektedir. Ancak Copras yönteminin işleyişi kapsamında gerçekleştirilen normalizasyon işlemleri bu farklı yapıdaki değerlendirme ölçütlerinin birarada incelenmesine engel teşkil etmemektedir. Değerlendirme ölçütlerinin ölçüm birimleri ve simgeleri Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Değerlendirme Ölçütleri ve Ölçüm Birimleri

Değerlendirme Ölçütü 1	Değerlendirme Ölçütü 2	Değerlendirme Ölçütü 3	Değerlendirme Ölçütü 4	Değerlendirme Ölçütü 5	Değerlendirme Ölçütü 6
Anma Tonajı Yüksekliği	Maksimum Kapalı Kalıp Yüksekliği	Strok Ayarı	Koç Ayarı	Motor Gücü	Birim Vuruş Süresi
<i>milmetre</i>	<i>milmetre</i>	<i>milimetre</i>	<i>milimetre</i>	<i>kilowatt</i>	$\frac{\text{saniye}}{\text{adet}}$
<i>mm</i>	<i>mm</i>	<i>mm</i>	<i>mm</i>	<i>kw</i>	$\frac{sn}{ad}$
Faydalı	Faydalı	Faydalı	Faydalı	Faydalı	Faydasız

Tablo 1’deki ölçüm birimlerinden görüldüğü üzere **milimetre**, **kilowatt**, $\frac{\text{saniye}}{\text{adet}}$ gibi birbirinden tamamen farklı ölçüm birimleri bulunan altı farklı değerlendirme ölçütü birarada

incelenecektir. Normalizasyon işleminin sonucunda her bir alternatifin her bir değerlendirme ölçütüne göre sahip olduğu teknik özellikler birimi olmayan değerlere dönüşeceğiinden işlemlerin gerçekleştirilmesi sürecinde bir sıkıntı yaratmayacaktır. Bu değerlendirme ölçütleri için 38 farklı eksantrik pres modelinin teknik değerleri toplanmıştır. Elde edilen teknik değerler Eşitlik 1’de sunulan ve **D** ile simgelenen karar matrisini oluşturacaktır. Karar matrisini oluşturan teknik değerler Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Karar Matrisi

	Değerlendirme Ölçütü 1	Değerlendirme Ölçütü 2	Değerlendirme Ölçütü 3	Değerlendirme Ölçütü 4	Değerlendirme Ölçütü 5	Değerlendirme Ölçütü 6
	Anma Tonajı Yüksekliği	Maksimum Kapalı Kalıp Yüksekliği	Strok Ayarı	Koç Ayarı	Motor Gücü	Birim Vuruş Süresi
	<i>mm</i>	<i>mm</i>	<i>mm</i>	<i>mm</i>	<i>kw</i>	$\frac{sn}{ad}$
Alternatif 1	2,5	240	57	45	1,1	0,333333
Alternatif 2	2,5	285	60	75	4,0	0,428571
Alternatif 3	4,5	320	100	65	7,5	1,111111
Alternatif 4	4,5	365	100	90	7,5	1,111111
Alternatif 5	5,0	400	100	90	11,0	1,111111
Alternatif 6	2,5	225	60	45	1,1	0,333333
Alternatif 7	2,5	270	57	60	4,0	0,428571
Alternatif 8	4,5	330	100	70	7,5	1,111111
Alternatif 9	4,5	365	100	80	7,5	1,111111
Alternatif 10	5,0	380	110	65	8,0	1,111111
Alternatif 11	2,5	285	65	80	4,0	0,400000

Tablo 2. Karar Matrisi

	Değerlendirme Ölçütü 1	Değerlendirme Ölçütü 2	Değerlendirme Ölçütü 3	Değerlendirme Ölçütü 4	Değerlendirme Ölçütü 5	Değerlendirme Ölçütü 6
	Anma Tonajı Yüksekliği	Maksimum Kapalı Kalıp Yüksekliği	Strok Ayarı	Koç Ayarı	Motor Gücü	Birim Vuruş Süresi
	mm	mm	mm	mm	kw	$\frac{sn}{ad}$
Alternatif 12	4,0	280	75	65	4,0	0,400000
Alternatif 13	4,5	365	102	95	7,5	1,111111
Alternatif 14	4,5	400	102	95	7,5	1,111111
Alternatif 15	6,0	450	110	95	11,0	1,176471
Alternatif 16	6,0	510	110	105	11,0	1,176471
Alternatif 17	6,0	330	140	110	18,5	1,395349
Alternatif 18	2,5	240	65	80	4,0	0,400000
Alternatif 19	4,0	280	75	75	4,0	0,400000
Alternatif 20	4,5	355	102	95	7,5	1,111111
Alternatif 21	4,5	385	102	90	7,5	1,111111
Alternatif 22	5,0	385	114	95	7,5	1,000000
Alternatif 23	6,0	400	110	90	11,0	1,000000
Alternatif 24	6,0	480	110	95	15,0	1,000000
Alternatif 25	6,0	440	140	100	18,5	1,200000
Alternatif 26	6,0	500	140	100	18,5	1,200000
Alternatif 27	5,0	450	125	100	15,0	1,714286
Alternatif 28	6,0	500	150	125	18,5	1,714286
Alternatif 29	6,0	515	180	140	22,0	2,307692

Tablo 2. Karar Matrisi

	Değerlendirme Ölçütü 1	Değerlendirme Ölçütü 2	Değerlendirme Ölçütü 3	Değerlendirme Ölçütü 4	Değerlendirme Ölçütü 5	Değerlendirme Ölçütü 6
	Anma Tonajı Yüksekliği	Maksimum Kapalı Kalıp Yüksekliği	Strok Ayarı	Koç Ayarı	Motor Gücü	Birim Vuruş Süresi
	mm	mm	mm	mm	kw	$\frac{sn}{ad}$
Alternatif 30	7,0	550	200	150	30,0	2,307692
Alternatif 31	6,0	500	180	140	15,0	2,307692
Alternatif 32	6,0	500	180	140	18,5	2,307692
Alternatif 33	6,0	500	180	140	22,0	2,307692
Alternatif 34	7,0	500	180	140	30,0	2,307692
Alternatif 35	7,0	500	200	140	37,0	2,307692
Alternatif 36	7,0	500	200	140	45,0	2,307692
Alternatif 37	7,0	500	200	140	55,0	2,307692
Alternatif 38	7,0	500	200	140	75,0	2,307692

Kaynaklar: <http://www.dirinler.com.tr/urunler/eksantrik-presler/c-tipi-eksantrik-presler/cdcs-p-serisi> , 16.04.2013; <http://www.dirinler.com.tr/urunler/eksantrik-presler/c-tipi-eksantrik-presler/cdcs-p81-serisi> , 16.04.2013; <http://www.dirinler.com.tr/urunler/eksantrik-presler/c-tipi-eksantrik-presler/cdcs-p81-l-serisi> , 16.04.2013; <http://www.dirinler.com.tr/urunler/eksantrik-presler/h-tipi-eksantrik-presler/cdch-p-2b-serisi> , 16.04.2013; <http://www.dirinler.com.tr/urunler/eksantrik-presler/h-tipi-eksantrik-presler/cdch-p-serisi> , 16.04.2013.

Bu matristeki teknik değerlere Eşitlik 2 uygulandığında oluşan normalize edilmiş karar matrisi Tablo 3'teki gibi hesaplanmıştır.

Tablo 3. Normalize Edilmiş Karar Matrisi

	Değerlendirme Ölçütü 1	Değerlendirme Ölçütü 2	Değerlendirme Ölçütü 3	Değerlendirme Ölçütü 4	Değerlendirme Ölçütü 5	Değerlendirme Ölçütü 6
	Anna Tonajı Yüksekliği	Maksimum Kapalı Kalıp Yüksekliği	Strok Ayarı	Koç Ayarı	Motor Gücü	Birim Vuruş Süresi
Alternatif 1	0,012953	0,015707	0,012177	0,011889	0,001836	0,006682
Alternatif 2	0,012953	0,018652	0,012818	0,019815	0,006676	0,008591
Alternatif 3	0,023316	0,020942	0,021363	0,017173	0,012517	0,022272
Alternatif 4	0,023316	0,023887	0,021363	0,023778	0,012517	0,022272
Alternatif 5	0,025907	0,026178	0,021363	0,023778	0,018358	0,022272
Alternatif 6	0,012953	0,014725	0,012818	0,011889	0,001836	0,006682
Alternatif 7	0,012953	0,017670	0,012177	0,015852	0,006676	0,008591
Alternatif 8	0,023316	0,021597	0,021363	0,018494	0,012517	0,022272
Alternatif 9	0,023316	0,023887	0,021363	0,021136	0,012517	0,022272
Alternatif 10	0,025907	0,024869	0,023499	0,017173	0,013351	0,022272
Alternatif 11	0,012953	0,018652	0,013886	0,021136	0,006676	0,008018
Alternatif 12	0,020725	0,018325	0,016022	0,017173	0,006676	0,008018
Alternatif 13	0,023316	0,023887	0,021790	0,025099	0,012517	0,022272
Alternatif 14	0,023316	0,026178	0,021790	0,025099	0,012517	0,022272
Alternatif 15	0,031088	0,029450	0,023499	0,025099	0,018358	0,023582
Alternatif 16	0,031088	0,033377	0,023499	0,027741	0,018358	0,023582
Alternatif 17	0,031088	0,021597	0,029908	0,029062	0,030874	0,027969
Alternatif 18	0,012953	0,015707	0,013886	0,021136	0,006676	0,008018
Alternatif 19	0,020725	0,018325	0,016022	0,019815	0,006676	0,008018

Tablo 3. Normalize Edilmiş Karar Matrisi

	Değerlendirme Ölçütü 1	Değerlendirme Ölçütü 2	Değerlendirme Ölçütü 3	Değerlendirme Ölçütü 4	Değerlendirme Ölçütü 5	Değerlendirme Ölçütü 6
	Anna Tonajı Yüksekliği	Maksimum Kapalı Kalıp Yüksekliği	Strok Ayarı	Koç Ayarı	Motor Gücü	Birim Vuruş Süresi
Alternatif 20	0,023316	0,023233	0,021790	0,025099	0,012517	0,022272
Alternatif 21	0,023316	0,025196	0,021790	0,023778	0,012517	0,022272
Alternatif 22	0,025907	0,025196	0,024354	0,025099	0,012517	0,020045
Alternatif 23	0,031088	0,026178	0,023499	0,023778	0,018358	0,020045
Alternatif 24	0,031088	0,031414	0,023499	0,025099	0,025033	0,020045
Alternatif 25	0,031088	0,028796	0,029908	0,026420	0,030874	0,024054
Alternatif 26	0,031088	0,032723	0,029908	0,026420	0,030874	0,024054
Alternatif 27	0,025907	0,029450	0,026704	0,026420	0,025033	0,034362
Alternatif 28	0,031088	0,032723	0,032044	0,033025	0,030874	0,034362
Alternatif 29	0,031088	0,033704	0,038453	0,036988	0,036716	0,046257
Alternatif 30	0,036269	0,035995	0,042726	0,039630	0,050067	0,046257
Alternatif 31	0,031088	0,032723	0,038453	0,036988	0,025033	0,046257
Alternatif 32	0,031088	0,032723	0,038453	0,036988	0,030874	0,046257
Alternatif 33	0,031088	0,032723	0,038453	0,036988	0,036716	0,046257
Alternatif 34	0,036269	0,032723	0,038453	0,036988	0,050067	0,046257
Alternatif 35	0,036269	0,032723	0,042726	0,036988	0,061749	0,046257
Alternatif 36	0,036269	0,032723	0,042726	0,036988	0,075100	0,046257
Alternatif 37	0,036269	0,032723	0,042726	0,036988	0,091789	0,046257
Alternatif 38	0,036269	0,032723	0,042726	0,036988	0,125167	0,046257

Eşitlik 3’te gösterilen ağırlıklı normalize edilmiş karar matrisi oluşturma işlemi için her bir değerlendirme ölçütünün aynı derecede öneme haiz olduğu düşünülmüştür. Buna göre oluşan ağırlıklı normalize edilmiş karar matrisi Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4. Ağırlıklı Normalize Edilmiş Karar Matrisi

	Değerlendirme Ölçütü 1	Değerlendirme Ölçütü 2	Değerlendirme Ölçütü 3	Değerlendirme Ölçütü 4	Değerlendirme Ölçütü 5	Değerlendirme Ölçütü 6
	Anma Tonajı Yüksekliği	Maksimum Kapalı Kalıp Yüksekliği	Strok Ayarı	Koç Ayarı	Motor Gücü	Birim Vuruş Süresi
Alternatif 1	0,002159	0,002618	0,002029	0,001982	0,000306	0,001114
Alternatif 2	0,002159	0,003109	0,002136	0,003303	0,001113	0,001432
Alternatif 3	0,003886	0,003490	0,003560	0,002862	0,002086	0,003712
Alternatif 4	0,003886	0,003981	0,003560	0,003963	0,002086	0,003712
Alternatif 5	0,004318	0,004363	0,003560	0,003963	0,003060	0,003712
Alternatif 6	0,002159	0,002454	0,002136	0,001982	0,000306	0,001114
Alternatif 7	0,002159	0,002945	0,002029	0,002642	0,001113	0,001432
Alternatif 8	0,003886	0,003599	0,003560	0,003082	0,002086	0,003712
Alternatif 9	0,003886	0,003981	0,003560	0,003523	0,002086	0,003712
Alternatif 10	0,004318	0,004145	0,003917	0,002862	0,002225	0,003712
Alternatif 11	0,002159	0,003109	0,002314	0,003523	0,001113	0,001336
Alternatif 12	0,003454	0,003054	0,002670	0,002862	0,001113	0,001336
Alternatif 13	0,003886	0,003981	0,003632	0,004183	0,002086	0,003712
Alternatif 14	0,003886	0,004363	0,003632	0,004183	0,002086	0,003712
Alternatif 15	0,005181	0,004908	0,003917	0,004183	0,003060	0,003930

Tablo 4. Ağırlıklı Normalize Edilmiş Karar Matrisi

	Değerlendirme Ölçütü 1	Değerlendirme Ölçütü 2	Değerlendirme Ölçütü 3	Değerlendirme Ölçütü 4	Değerlendirme Ölçütü 5	Değerlendirme Ölçütü 6
	Anna Tonajı Yüksekliği	Maksimum Kapalı Kalıp Yüksekliği	Strok Ayarı	Koç Ayarı	Motor Gücü	Birim Vuruş Süresi
Alternatif 16	0,005181	0,005563	0,003917	0,004624	0,003060	0,003930
Alternatif 17	0,005181	0,003599	0,004985	0,004844	0,005146	0,004662
Alternatif 18	0,002159	0,002618	0,002314	0,003523	0,001113	0,001336
Alternatif 19	0,003454	0,003054	0,002670	0,003303	0,001113	0,001336
Alternatif 20	0,003886	0,003872	0,003632	0,004183	0,002086	0,003712
Alternatif 21	0,003886	0,004199	0,003632	0,003963	0,002086	0,003712
Alternatif 22	0,004318	0,004199	0,004059	0,004183	0,002086	0,003341
Alternatif 23	0,005181	0,004363	0,003917	0,003963	0,003060	0,003341
Alternatif 24	0,005181	0,005236	0,003917	0,004183	0,004172	0,003341
Alternatif 25	0,005181	0,004799	0,004985	0,004403	0,005146	0,004009
Alternatif 26	0,005181	0,005454	0,004985	0,004403	0,005146	0,004009
Alternatif 27	0,004318	0,004908	0,004451	0,004403	0,004172	0,005727
Alternatif 28	0,005181	0,005454	0,005341	0,005504	0,005146	0,005727
Alternatif 29	0,005181	0,005617	0,006409	0,006165	0,006119	0,007709
Alternatif 30	0,006045	0,005999	0,007121	0,006605	0,008344	0,007709
Alternatif 31	0,005181	0,005454	0,006409	0,006165	0,004172	0,007709
Alternatif 32	0,005181	0,005454	0,006409	0,006165	0,005146	0,007709
Alternatif 33	0,005181	0,005454	0,006409	0,006165	0,006119	0,007709
Alternatif 34	0,006045	0,005454	0,006409	0,006165	0,008344	0,007709

Tablo 4. Ağırlıklı Normalize Edilmiş Karar Matrisi

	Değerlendirme Ölçütü 1	Değerlendirme Ölçütü 2	Değerlendirme Ölçütü 3	Değerlendirme Ölçütü 4	Değerlendirme Ölçütü 5	Değerlendirme Ölçütü 6
	Anma Tonajı Yüksekliği	Maksimum Kapalı Kalıp Yüksekliği	Strok Ayarı	Koç Ayarı	Motor Gücü	Birim Vuruş Süresi
Alternatif 35	0,006045	0,005454	0,007121	0,006165	0,010291	0,007709
Alternatif 36	0,006045	0,005454	0,007121	0,006165	0,012517	0,007709
Alternatif 37	0,006045	0,005454	0,007121	0,006165	0,015298	0,007709
Alternatif 38	0,006045	0,005454	0,007121	0,006165	0,020861	0,007709

Bu aşamada Eşitlik 4 kullanılarak her bir alternatif için S_{i+} değerleri ve Eşitlik 5 kullanılarak her bir alternatif için S_{i-} değerleri hesaplanmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 5'te verilmiştir. Bu hesaplamalara bir örnek vermek gerekirse, ilk alternatif için S_{i+} değerini bulmak amacıyla Tablo 4'ün ilk satırında (Alternatif 1 satırı) yer alan anma tonajı yüksekliği, maksimum kapalı kalıp yüksekliği, strok ayarı, koç ayarı ve motor gücü ağırlıklı normalize değerlerinin toplamı S_{1+} değerini verecektir. Mümkün olduğunca küçük olması istenen tek değerlendirme ölçütü birim vuruş süresi olduğundan son sütunda yer alan değer ise S_{1-} değerini verecektir.

Tablo 5. Her Alternatif için S_{i+} ve S_{i-} Değerleri

	S_{i+}	S_{i-}		S_{i+}	S_{i-}
Alternatif 1	0,009094	0,001114	Alternatif 20	0,017659	0,003712
Alternatif 2	0,011819	0,001432	Alternatif 21	0,017766	0,003712
Alternatif 3	0,015885	0,003712	Alternatif 22	0,018845	0,003341
Alternatif 4	0,017477	0,003712	Alternatif 23	0,020484	0,003341
Alternatif 5	0,019264	0,003712	Alternatif 24	0,022689	0,003341
Alternatif 6	0,009037	0,001114	Alternatif 25	0,024514	0,004009
Alternatif 7	0,010888	0,001432	Alternatif 26	0,025169	0,004009
Alternatif 8	0,016214	0,003712	Alternatif 27	0,022252	0,005727
Alternatif 9	0,017037	0,003712	Alternatif 28	0,026626	0,005727
Alternatif 10	0,017467	0,003712	Alternatif 29	0,029492	0,007709
Alternatif 11	0,012217	0,001336	Alternatif 30	0,034114	0,007709
Alternatif 12	0,013153	0,001336	Alternatif 31	0,027381	0,007709
Alternatif 13	0,017768	0,003712	Alternatif 32	0,028354	0,007709
Alternatif 14	0,018150	0,003712	Alternatif 33	0,029328	0,007709
Alternatif 15	0,021249	0,003930	Alternatif 34	0,032417	0,007709
Alternatif 16	0,022344	0,003930	Alternatif 35	0,035076	0,007709
Alternatif 17	0,023755	0,004662	Alternatif 36	0,037301	0,007709
Alternatif 18	0,011726	0,001336	Alternatif 37	0,040083	0,007709
Alternatif 19	0,013594	0,001336	Alternatif 38	0,045645	0,007709

Her alternatif için Eşitlik 6 yardımıyla Q_i olarak simgelenen göreceli önem değerleri hesaplanmıştır. Sonuçlar Tablo 6'dadır.

Tablo 6. Her Alternatif için Q_i Değerleri

	Q_i		Q_i		Q_i
Alternatif 1	0,020928	Alternatif 14	0,021700	Alternatif 27	0,024553
Alternatif 2	0,021023	Alternatif 15	0,024602	Alternatif 28	0,028927
Alternatif 3	0,019435	Alternatif 16	0,025697	Alternatif 29	0,031201
Alternatif 4	0,021027	Alternatif 17	0,026582	Alternatif 30	0,035824
Alternatif 5	0,022814	Alternatif 18	0,021588	Alternatif 31	0,029090
Alternatif 6	0,020871	Alternatif 19	0,023456	Alternatif 32	0,030064
Alternatif 7	0,020092	Alternatif 20	0,021209	Alternatif 33	0,031037
Alternatif 8	0,019765	Alternatif 21	0,021317	Alternatif 34	0,034126
Alternatif 9	0,020587	Alternatif 22	0,022790	Alternatif 35	0,036785
Alternatif 10	0,021017	Alternatif 23	0,024428	Alternatif 36	0,039010
Alternatif 11	0,022079	Alternatif 24	0,026634	Alternatif 37	0,041792
Alternatif 12	0,023015	Alternatif 25	0,027802	Alternatif 38	0,047355
Alternatif 13	0,021319	Alternatif 26	0,028456		

Eşitlik 7'nin uygulanması sonucu bulunan en yüksek göreceli öncelik değeri (Q_{max}) 0,047355 değeridir. Eşitlik 8 kullanılarak hesaplanan her bir alternatife ilişkin P_i olarak simgelenen performans indeksi Tablo 7'deki gibidir.

Tablo 7. Her Alternatif için P_i Değerleri

Alternatif 1	44,19	Alternatif 14	45,82	Alternatif 27	51,85
Alternatif 2	44,40	Alternatif 15	51,95	Alternatif 28	61,09
Alternatif 3	41,04	Alternatif 16	54,26	Alternatif 29	65,89
Alternatif 4	44,40	Alternatif 17	56,13	Alternatif 30	75,65
Alternatif 5	48,18	Alternatif 18	45,59	Alternatif 31	61,43
Alternatif 6	44,07	Alternatif 19	49,53	Alternatif 32	63,49
Alternatif 7	42,43	Alternatif 20	44,79	Alternatif 33	65,54
Alternatif 8	41,74	Alternatif 21	45,01	Alternatif 34	72,06
Alternatif 9	43,47	Alternatif 22	48,13	Alternatif 35	77,68
Alternatif 10	44,38	Alternatif 23	51,59	Alternatif 36	82,38
Alternatif 11	46,62	Alternatif 24	56,24	Alternatif 37	88,25
Alternatif 12	48,60	Alternatif 25	58,71	Alternatif 38	100,00
Alternatif 13	45,02	Alternatif 26	60,09		

Performans indeks değerleri büyükten küçüğe sıralandığında tercih sırası elde edilmiş olur. Alternatiflerin tercih sırası Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8. Alternatiflerin Tercih Sırası

Tercih Sırası	Alternatif		Tercih Sırası	Alternatif		Tercih Sırası	Alternatif	
1	Alternatif 38	100,00	14	Alternatif 24	56,24	27	Alternatif 13	45,02
2	Alternatif 37	88,25	15	Alternatif 17	56,13	28	Alternatif 21	45,01
3	Alternatif 36	82,38	16	Alternatif 16	54,26	29	Alternatif 20	44,79
4	Alternatif 35	77,68	17	Alternatif 15	51,95	30	Alternatif 4	44,40
5	Alternatif 30	75,65	18	Alternatif 27	51,85	31	Alternatif 2	44,40
6	Alternatif 34	72,06	19	Alternatif 23	51,59	32	Alternatif 10	44,38
7	Alternatif 29	65,89	20	Alternatif 19	49,53	33	Alternatif 1	44,19
8	Alternatif 33	65,54	21	Alternatif 12	48,60	34	Alternatif 6	44,07
9	Alternatif 32	63,49	22	Alternatif 5	48,18	35	Alternatif 9	43,47
10	Alternatif 31	61,43	23	Alternatif 22	48,13	36	Alternatif 7	42,43
11	Alternatif 28	61,09	24	Alternatif 11	46,62	37	Alternatif 8	41,74
12	Alternatif 26	60,09	25	Alternatif 14	45,82	38	Alternatif 3	41,04
13	Alternatif 25	58,71	26	Alternatif 18	45,59			

Tablo 8'deki sıralamaya göre en iyi alternatif %100 performans indeks değerine sahip olan 38 numaralı eksantrik pres modelidir. En kötü alternatif ise %41,04 performans indeks değeri ile 3 numaralı eksantrik pres modelidir.

SONUÇ

Bir işletmenin sürekliliğinden bahsedebilmek için üç temel fonksiyon bulunmaktadır. Bu temel fonksiyonlar üretim, pazarlama ve finans fonksiyonlarıdır. İşletmeler bu üç temel sac ayağının üzerine oturmaktadırlar. Bu ayaklardan birinde meydana gelen sorun bütünüyle işletmenin varlığının sona ermesine yol açacaktır. Üretim faaliyetlerini gerçekleştirmek için de işletmelerin ciddi oranda kaynak tahsis etmeleri gerekmektedir. Bu kıt kaynakların en doğru şekilde kullanılabilmesi de sağlıklı bir karar verme sürecinden geçmektedir. Sağlıklı bir karar verme süreci içeriğinde olası tüm alternatifler bir çok farklı değerlendirme ölçütü birlikte

düşünülmelidir. Bu amaca yönelik olan yöntemler çok ölçütlü karar verme yöntemleri ana başlığı altında yer almaktadır. Copras yöntemi bu çok ölçütlü karar verme yöntemlerinden birisidir. İşletmelerin üretim faaliyetleri için makine parkına katacakları bir makinenin seçimi de çok ölçütlü karar verme yöntemlerinin ilgi alanına girmektedir. Promethee ve Electre gibi bazı çok ölçütlü karar verme yöntemleri ikili karşılaştırmaların yapılması nedeniyle alternatiflerin çok fazla olması durumunda daha uzun işlem süreci gerektirmektedir. Copras yöntemi ikili karşılaştırmaların yapılmaması nedeniyle alternatif sayısı ne kadar artarsa artsın ifade edilen diğer yöntemler ile kıyaslandığında işlem süreci daha basit kalmaktadır. Yöntemin bir özelliği de değerlendirme ölçütlerinin bazılarının mümkün olduğunca küçük olması istenen problemlerde kullanılabilir olmasıdır.

Bu çalışma kapsamında ilk olarak literatürde yer alan Copras yönteminin kullanıldığı çalışmalar hakkında bilgi verilmiş, ardından yöntemin işleyişi açıklanmıştır. Uygulama kısmında Copras yönteminin Promethee ve Electre gibi diğer bazı çok ölçütlü karar verme yöntemlerine göre avantajı olan çok sayıda alternatif için değerlendirme sürecinin kısa olması yönüyle 38 farklı eksantrik pres modeli anma tonajı yüksekliği, maksimum kapalı kalıp yüksekliği, strok ayarı, koç ayarı, motor gücü ve birim vuruş süresi değerlendirme ölçütleri açısından incelenerek elde edilen sonuçlar değerlendirilmiştir. Bu çalışma kapsamında yapılan uygulama ile ilgili olarak geliştirilebilecek yönler mevcuttur. Öncelikle değerlendirme ölçütlerinin ağırlıkları işletmelerin sektörel ihtiyaçlarına ve sektöre göre farklılaşabilmesi mümkündür. Ayrıca yine sektörün ihtiyaçları ve alım kararı verecek işletmenin kendine özgü kısıtlarına göre ölçütlerden bazıları devre dışı bırakılıp yerine başka teknik ve/veya nitel ölçütler de incelemeye dahil edilebilir.

KAYNAKÇA

- CHATTERJEE, Prasenjit; Vijay Manikrao ATHAWALE ve Shankar CHAKRABORTY, (2011), “Materials selection using complex proportional assessment and evaluation of mixed data methods”, **Materials and Design**, 32 (2), pp. 851–860.
- CHATTERJEE, Prasenjit ve Shankar CHAKRABORTY, (2012), “Material selection using preferential ranking methods”, **Materials and Design**, 35, pp. 384–393.

-
- DAS, Manik Chandra; Bijan SARKAR ve Siddhartha RAY; (2012), “A framework to measure relative performance of Indian technical institutions using integrated fuzzy AHP and COPRAS methodology”, **Socio-Economic Planning Sciences**, 46 (3), pp. 230-241.
- DİRİNLER EKSANTRİK PRESLER, CDCS-P SERİSİ, <http://www.dirinler.com.tr/urunler/eksantrik-presler/c-tipi-eksantrik-presler/cdcs-p-serisi> , Erişim Tarihi: 16.04.2013.
- DİRİNLER EKSANTRİK PRESLER, CDCS-P81 SERİSİ, <http://www.dirinler.com.tr/urunler/eksantrik-presler/c-tipi-eksantrik-presler/cdcs-p81-serisi> , Erişim Tarihi: 16.04.2013.
- DİRİNLER EKSANTRİK PRESLER, CDCS-P81/L SERİSİ, <http://www.dirinler.com.tr/urunler/eksantrik-presler/c-tipi-eksantrik-presler/cdcs-p81-l-serisi> , Erişim Tarihi: 16.04.2013.
- DİRİNLER EKSANTRİK PRESLER, CDCH P 2B SERİSİ, <http://www.dirinler.com.tr/urunler/eksantrik-presler/h-tipi-eksantrik-presler/cdch-p-2b-serisi> , Erişim Tarihi: 16.04.2013.
- DİRİNLER EKSANTRİK PRESLER, CDCH P SERİSİ, <http://www.dirinler.com.tr/urunler/eksantrik-presler/h-tipi-eksantrik-presler/cdch-p-serisi> , Erişim Tarihi: 16.04.2013.
- KAKLAUSKAS, Arturas; Edmundas Kazimieras ZAVADSKAS, Jurga NAIMAVICIENE, Mindaugas KRUTINIS, Vytautas PLAKYS ve Donatas VENSKUS; (2010). “Model for a Complex Analysis of Intelligent Built Environment”, **Automation in Construction**, 19 (3), pp. 326–340.
- KAKLAUSKAS, Arturas; Edmundas Kazimieras ZAVADSKAS, Salius RASLANAS, Romualdas GINEVICIUS, Arunas KOMKA ve Pranas MALINAUSKAS; (2006). “Selection of low-e windows in retrofit of public buildings by applying multiple criteria method COPRAS: A Lithuanian case”, **Energy and Buildings**, 38 (5), pp. 454–462.
- KAKLAUSKAS, Arturas; Edmundas Kazimieras ZAVADSKAS ve V. TRINKUNAS; (2007). “A multiple criteria decision support on-line system for construction”, **Engineering Applications of Artificial Intelligence**, 20 (2), pp. 163–175.
- MAITY, Saikat Ranjan; Prasenjit CHATTERJEE ve Shankar CHAKRABORTY, (2012). “Cutting tool material selection using grey complex proportional assessment method”, **Materials and Design**, 36, 372–378.

BABEK VE AZERBAIJAN DİRENİŞ HAREKETİNİN İLK DÖNEMLERİ**Ebülfez Elçibey*****Çev: Muhammet KEMALOĞLU¹****ÖZET**

Babek Ayaklanması, Hürremî şeflerinden biri olan ve Abbâsîler'in hilâfetine karşı mücadele eden Hürremî Hareketi'nin önderliğini yapan Azerbaycan Türkleri'nin millî kahramanı Babek Hürremî tarafından Azerbaycan'da mevcut Abbâsî yönetimine karşı 816-838 yılları arasında 22 yıl boyunca sürdürülen ayaklanmadır. Abbasî ordusunda görev yapan Afşin ve Türk askerlerinden müteşekkil ordusu isyancının üzerine yürüdü. 22 yıl süren Babek İsyanı'nda Halife'nin ünlü komutanının önderliğindeki 6 büyük Hilafet Ordusu mağlup edildi. Hürremilerin karargâhı Bezz Kalesi 837 yılında düştü. Babek yakalandı ve 838 yılında Samarra şehrine getirterek işkence ile idam edildi. İsyân tam olarak sonuca ulaşmasa da, Abbasi Halifeliği'nin parçalanmasını hızlandırdı.

Anahtar Kelimeler: Halife Mutasım, Türk Komutanlar, Babekiler Harekâtı, Ebulföz Elçibey, Afşin, Abbasi Halifeliği

BABEK AND AZERBAIJAN IN THE FIRST PERIOD OF THE NATIONAL RESISTANCE MOVEMENT**ABSTRAC**

Babak Revolt, and the Abbasid Caliphate is one of the chiefs of the Khurrami Khurrami movement that fought against the Turks in Azerbaijan hero who led by Babak Khurrami available in Azerbaijan carried out during the Abbasid revolt against the rule of 22 years between the years 816-838. Composed of Turkish soldiers serving in the army of the Abbasid army and rebels marched on Afsin. Babak revolt which lasted 22 years, led by the commander of the famous Caliph Caliphate Army was defeated sixth largest. Khurramiyya headquarters Bezz Castle fell in 837. Babak was captured and tortured to death were executed by bringing the city of Samarra in 838. Although not result in full revolt, accelerated degradation of the Abbasid Caliphate.

Key words: Caliph Mu'tasim, the Turkish commanders, Babekiler Operation, Ebulföz Elchibey, Afsin, Abbasid Caliphate

* Mircälal Yusifli, Elçibey İrsini Araştırma Mærkæzinin Direktörü; Ebulföz Elçibey, Multi Medya; Ebulföz Elçibey, Tolunoğulları Devleti, İstanbul, 1997.

¹ TRT Genel Müdürlüğü, Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı, Turan Güneş Bulv. ORAN/ANKARA.

GİRİŞ

Orta asırlarda Yakın ve Orta Şarkta büyük bir araziyi hâkimiyeti altına almış Abbasiler hilafeti IX. yüzyılın ortalarından itibaren bir sıra müstakil ve yarı müstakil devletlere parçalanmağa başlamıştı. Hilafetin terkinde olan ülke ve halkların hayatında çok mühim bir rol oynamış bu hadise orta asır tarihinin detaylıca tetkikata layık meselelerinden birisidir. Abbasiler hilafetinin tenezzülü ve parçalanmasını tarihçiler muhtelif şekilde, muhtelif sebeplerle izah ediyorlar ki, bu da meselenin hallinde karışıklık oluşturur. Z. Bünyadov (Bünyadov, 1965: 31-32; Bünyadov, 1989:224-225; İbnü'l-Esîr, 1985-1987:284; Nizamül-Mülk, 2010:293)² ve “Babekilik” mevzusunda Arapça doktora tezi hazırlayan Arap âlimi Hüseyin Kasım el-Eziz (el-Eziz, 1966: 330-334) bütün dünya tarihçileri içerisinde ilk defa, “Abbasiler hilafetini tenezzüle uğratan, onun küçük devletlere parçalanmasını belirleyen, Azerbaycan halkının Babek'in önderliğinde yaptığı özgürlük mücadelesi olmuştur”, der. B. Zahoder (Zahoder, 1944: 48-51) ve T.Ter-Grigoryan (Grigoryan, 1942: 1119; Masse, 1964: 64-65)'da Babekiler harekâtının bu sahada büyük rol oynadığını göstermişlerdir (Elçibey, 2003:102-113; Elçibey, 2012:104-120; Çelik, 2006:95-106; Kapaşahin, 2007:341-367).

Yakın ve Orta Şark halklarının tarihinde büyük rol oynayan böyle bir imparatorluğun çöküşü, parçalanması ve en sonunda mahv olması dünya tarihinin mühim hadiselerinden olmuştur. VIII. asrın sonlarında Harun er-Reşidin halifeliyi devrinde (786-809) hilafette derebeylik artmıştı, feodal topraklar mülkiyeti olan “ikta” (Demirci, 2001:258) yavaş-yavaş yayılmaya başlamıştır. Orta asırda Arapça yazan müelliflerin “İfrikiye”- adıyla adlandırdıkları muasır Libya, Tunus ve Cezayir'in bir kısmını kapsayan toprakları halife Harun er-Reşid 800 yılında İbrahim ibn Ağleb'e (İbn Ağleb, 1958, IV. cilt I. hisse: 419) ikta olarak verdi. Bilindiği gibi, ikta toprakları yüksek rütbeli memurlara, ordu komutanlarına, yüksek silke (Sınıf) dâhil olan büyük feodal ailelerine verilirdi. Bundan başka ikta topraklarının oluşmasında diğer bir usul da, ham, sahihsiz toprakların verilmesiydi. Bu tür topraklara ise “el-ard el-mevat” denirdi (Elçibey, 2003:102-113; Elçibey, 2012:104-120; Çelik, 2006:95-106; Özmenli, 2011:245-263; Kapaşahin, 2007:341-367; Özdemir, 2005:224-227).

²Bünyadov'a göre; “Hürrem adı” ateş'le, yani “hur/hür (güneş, ateş) ile aynı terkiptendir. Bu son söz Pers kökenli olup Grabarca kaynaklarında da vardır”; İbnü'l-Esîr, kelimeyi fecr olarak anlamlandırır; Bu isim, Mazdek in eşi Faden'in kızı Hurreme adlı birisinin isminden türemiştir.

İkta enstitüsünün gelişmeye başlaması, feodalizmin gelişmeye başlaması demek idi ki, bu da merkezi hâkimiyete tabi olmayı zayıflatıyordu. Diğer bir yandan ise Kafkasya'da, özellikle de Azerbaycan'da ve İran'da, Orta Asya'da, Mısırda sık sık isyanlar oluyordu, bunun da hilafetin zayıflamasının etkisi vardı. Böyle bir dönemde, IX. asrın başlarında halife Harun er-Reşidin ölümünden (808) sonra Abbasiler sülalesinin bünyesinde büyük bir tefrika oluştu. Halife seçilen Emin (Harun er-Reşidin büyük oğlu) üç yıldan sonra (Zeyni, 1989: 19) kardeşi Me'mun'un veliaht olacağını açıkladı (İbn-i Tiktaka-Tabataba, 1960:212-213). Veliahtlıktan çıkarıldığını haber alan Me'mun o zaman Horasanda hâkimlik eden Bağdat'la bütün ilişkilerini keserek, Emin'e tabi olmadığını ilan etti. Böylelikle de, Abbasiler sülalesinin içerisinde birbirine karşı iki büyük tire³ oluştu. Siyasi iktidar uğrunda şiddetli mücadele başladı. Diğer taraftan ise Suriye'de Emin'e karşı isyan başladı. Me'mun'un gönderdiği ordu Emin'in ordularını mağlup etti ve 813 yılında Emin öldürüldü. 198 (813) yılında Me'mun'a Bağdat'ta biat ettiler (Taberi, V. cilt 10. hisse: 226; İbn-i Tiktaka-Tabataba, 1960:217). Yani halife Me'mun Şiilerin mücadelesinin şiddetlendiğini dikkate alarak, iktidarını güçlendirmek için barış yolunu seçti ve Şiilerin sekizinci imamı sayılan Ali bin Musa er-Rıza'yı⁴ kendisine veliaht seçti (Taberi, V. cilt 10. hisse: 243). Me'mun'un yürüttüğü politika hilafette nispi istikrar yaratmak arifesinde idi ki, birden bire sanki her şey alt üst oldu (Elçibey, 2003:102-113; Elçibey, 2012:104-120; Kapanşahin, 2007:341-367).

816 yılına gelindiğinde de Azerbaycan'da halk-azatlık (Azerbaycan Tarihi, I.hisse: 141) harekâtı başladı, bu da Azerbaycan halkının içtimai, iktisadi ve siyasi hayatında önemli bir rol oynadı. Azerbaycan halkının özgürlük uğrunda mücadelesinin son yirmi yıldan fazlası (816-837) daha şiddetli olmuş ve hilafete ağır darbeler vurulmuştu. Bu devirde ise mücadeleye yüksek askeri ve siyasi yeteneği olan Babek, Halife Me'mun zamanında Arap hâkimiyetine karşı kurulmuş, dini ve siyasi bir tarikat olan Hurremiye hareketinin lideri, önderlik ediyordu (Elçibey, 2003:102-113; Kapanşahin, 2007:341-367; Özdemir, 2005:224-227).

3 Hisar-Kale anlamına gelen Tyhra, Thira, Thyroion, Apeteria, Teira ve Roma döneminde şehir anlamına gelen Arkadiapolis anlamına da gelir.

4 Not:Azerbaycan dilinde olan eserlerde Rza ve İmam Rza gibi verilmiştir.

Hurremiye-Babekiler Harekâtı

Hurremiye, halife Me'mun ve Mutasım devrinde (813-842) Azerbaycan'ın Erdebil şehrinin Hurrem bucağında ortaya çıkıp yayılarak sonradan büyük bir isyana dönüşen batıl (baskın dini çevrelere göre, MK.) bir mezhebin adıdır (Margoliouth, 1979: 596; Ömer, 1980:184-185; Ömer, 1987: 115-116; Aliyev, 1998: 501; Sami, 1996:2035; Azimli, 2004:37-38; en-Nüveyrî, 1976:248; Sem'ânî, 1988:328; Myuller, 1895: 196; Madelung, 1987: 63; Hasan, 1985: 411; Margoliouth, 1977:596; Karakuş, 1996:99; Bünyadov, Ziya, Azerbaycan VII-IX:219-225; Muhammedoglu, 1998:500-501; Elçibey, 2003:102-113; Elçibey, 2012:104-120; Çelik, 2006:95-106; Özmenli, 2011:245-263; Kapaşahin, 2007:341-367, Özdemir, 2005:224-227).

Bu mezhebin adı, menşei ve kurucusu hakkında kaynaklarda birbirinden farklı bilgiler bulunmaktadır (Bünyadov, 1989:291-294; Kazvîni, 1380-1960:151; Şeşen, 1998: 101; Bakıhanov, 1951:59; Üçok, 1979:178; Barthold, 2002:425). Nizamulmülk Siyasetnamesinde bu mezhebi, İslam öncesinde İran Kısrası Anuşirvan'ın babası Kubat döneminde yaşayan, Mazdek isimli birisinin kurduğunu söylemektedir (Nizamülmlük, 2002:228-249; Elçibey, 2003:102-113; Elçibey, 2012:104-120; Özmenli, 2011:245-263; Özdemir, 2005:224-227).

Hurremiye adı Samani'ye göre Farsça bir kelime olan ve Türkçe "hoş" anlamına gelen "hurram" kelimesinden türemiştir. Zira bu mezhebin mensupları her hoş olan şeyi mubah saymışlardır. Fakat bu ismin daha ziyade ilk doğduğu yer olan "hurram" nahiyesinden türemiş olduğu ihtimali daha fazladır (Margoliouth, 1977:596; Elçibey, 2003:102-113).

Hurremilerin itikatları hakkında bizzat kendileri tarafından kaleme alınmış bir eser mevcut değildir. Ancak İslam kaynaklarında Hurremî itikadı ile ilgili birtakım bilgiler elde etmekteyiz. Sıbt el-Cezvî Hurremilerin, dualist (Sarıkçioğlu, 1983:105-185)⁵ olan Maniheizm ve Mazdek dininin tesirinde kaldığından bahseder. Bunlar da Uzakdoğu dinlerinde olduğu gibi bir "tenasüh" inancı bulunmaktaydı. Bu inanca göre; " ruh göçü denilen bir şey vardır. Bir insan öldüğünde eğer iyi amelleri varsa bir başka iyi bir vücutta tekrar dünyaya gelir. Aksi halde bir hayvan veya bir bitki olarak dünyaya geri döner" (Sarıkçioğlu, 2002:190-225). Makdisî,

⁵Dualizm; Zerdüş dünyadaki hadiseleri meleklerin ve şeytanların faaliyetleri olarak belirtmişti. Buna göre Tanrı Ahura Mazdave melekler insanları iyiliğe sevk ederken, Angra Mainyu'da emrindeki şeytanlarla insanları kötülüğe sevkeder. Dünyada bu iki kuvvet mutlak hakimiyeti sağlamak için mücadele etmektedirler.

Hurremilerin yeryüzünde daim bir peygamber bulunacağına ve bu Peygamberlerin irsen veya hulûl yolu ile intikal ettiğine inandıklarını kaydeder (el-Makdisi, 1919, III:8; IV:30-31; VI:114-118; Elçibey, 2003:102-113; Çelik, 2006:95-106; Kapanşahin, 2007:341-367; Özdemir, 2005:224-227).

Hurremiler, Sasaniler devrinden beri devlete ve asil sınıflara karşı selefleri olan Mazdekler gibi isyancı bir tutum izlemekteydiler. Başından beri İslam fütuhatını bir Arap istilası olarak görmüşler, hâkimiyeti ele geçirmek için her fırsatta zuhur etmişlerdir. Babek'in elini öpmek suretiyle ona biat ederek kurbanlar kesip şaraplar içmiş, kadın-erkek bir arada içkiler içerek çalgılı eğlenceler tertip etmişler, bağlılıklarını bu şekilde ifade etmişlerdir. Bu durum Babek'in bunların nezdinde ki mevkiini daha iyi aydınlatmaktadır (Turan, 1970:171 vd; Elçibey, 2003:102-113; Özmenli, 2011:245-263).

Hurremiye mezhebinin kim tarafından, hangi tarihte kurulduğu hususunda kesin bir bilgi mevcut değildir. Ancak Mesûdi'ye göre bunlar; Abbasi iktidarının başarıya ulaşmasında baş rolü oynayan Ebu Müslim Horasani'ye aşırı derecede bağlı kimseler idiler. Ebu Müslim'in 754 yılında halife Ebu Cafer el-Mansur tarafından idam edilmesi üzerine İranlılar halifeye karşı isyan ettiler. Bu isyanları kanlı bir şekilde bastırıldı. Böylece Abbasilere karşı İran ve Azerbaycan taraflarında muhtelif fırkalar ortaya çıkmış oldu (el-Mesudi, 1877:58; Yıldız, 1992:177; Elçibey, 2012:104-120). Bu fırkaların bir kısmı Ebu Müslim'in ölmediğini ve onun dünyaya tekrar gelerek adaleti hâkim kılacağına inanırken, diğer bir kısmı da onun öldüğünü ancak imametini kızı Fatıma'ya geçtiğine inandılar. Bundan dolayı bu iki fırkadan birine "Müslimiye" diğerine "Fatımiye" adı verildi. Bunların İslamî Âlem ve emareler taşımaları merkezi idareye karşı zayıf buldukları zaman akidelerini gizli tutma amaçlarından başka bir şey değildir. Onların bu taktikleri daha sonra İran'da zuhur eden bir takım Rafizî mezheplerinin de şiarı olmuştur (Margoliouth, :596-597; Elçibey, 2003:102-113; Çelik, 2006:95-106; Kapanşahin, 2007:341-367; Özdemir, 2005:224-227).

Hurremiler belirli bir güce ulaştıklarında ilk olarak "Sanbaz" adındaki bir şahsın önderliğinde Horasan'da bir isyan hareketine giriştiler. Ancak bu isyan 70 gün zarfında kanlı bir şekilde bastırıldı. Bundan sonra Hurremilerin Babek'in liderliğine kadar dağılık ve silik bir halde olduklarını, Babek'in Hurremilerin başına geçmesi ile derlenip toparlanarak 816 yılında

silahlı bir isyan hareketine giriştiklerini görmekteyiz (Yıldız, 1991:376-377). Bu isyanın kısa sürede; İsfahan, Rey, Karaç, Burç ve Bazz bölgelerine yayıldığı ve Abbasi hilafeti için büyük bir tehlike teşkil ettiği görülmektedir. Bu hareket halife Mutasım'ın kudretli Türk komutanı Afşin'i Babek üzerine göndermesi ile tarih sahnesinden tamamen silinebilmiştir (Yıldız, 1991:376-377; Elçibey, 2003:102-113; Elçibey, 2012:104-120; Özmenli, 2011:245-263; Kapanşahin, 2007:341-367).

Babekiler harekâtı ortaya çıktığı ilk yıllardan itibaren etkisini göstermişti. Bu konuda Zahoder: “Babek’in isyanı ile bağlı olarak Me'mun’un bütün siyasetinde keskin bir dönüşün kendisini ortaya çıkardığını göstermektedir” (İbn-i Tiktaka-Tabataba, 1960:219; Zahoder, 1944: 4838).

Babekiler hareketinin kudretini ilk ortaya çıktığı andan anlayan Me'mun önceden dâhili rakiplerini ortadan kaldırmaya başlar. Örnek olarak; O, vezir Fadl bin Sehl'den korktuğu için (Hitti, 1980: 600; Hayyat, et-Târih: 509; Ya'kübü.Târih, II, 438, 451; Mes'ûd'i, VI.cilt: 424, 438; VII. cilt: 2-3, 61; Merzübânî, 1402/1982: 313; Hatîb, XII: 339-343; Hândmîr, 2535: 61-67; Sourdel, 1959-60, I.: 196-213; Yıldız, 1976: 62-65; Muir, 1984: 484, 492, 494, 496-497; Madelung, 1992: VI/333-346; Aykaç, 1997: 132-232/750, İSAM Ktp, nr.24366: 55; Zettersteen, İA, IV.: 532) 818'de onu öldürttü.

Babekiler harekâtı, (Bünyadov, 1989:220-221; Nizamül-Mülk, 2010:327-329, 332; Nefisi, 1998:5, 9, 15, 20, 21, 41, 52, 69-70-71; Mehmetov, 2009: dpn.1, 192, 193, 195, 196⁶; Cahen, 2000:96; İbnü'l-Esîr, 1987:284, 388-389, 391, 400, 402, 417, 475; Kalankatlı, 2006:297; Özmenli, 2008:85-86; Laurent, 1919:114-119; Ostrogorsky, 1995:195; Yıldız, “Babek”, 1991:376-377; Ünal, 1980:34-35; Gregory Abü'l-Farac, 1987:225; Mes'udi, 2004:231-232); Et-Taberi, 1885-1889:1218-1219; Et-Tenahuhi, 1928:75; Öztürk, 2004:24, 29; Keskin, 2004:20, 23; Bausani, 1968:549-550; Manandyan, 1939:19, 22; Azimli, 2004:27, 30; Elçibey, 2003:102-113)⁷ Abbasiler hilafetine hem iktisadi, hem de siyasi yönden öyle bir ağır darbe vurdu ki

6 Mehmetov, Babek'in Bezzli olduğu bilgisini Ermeni yazar Vardan'ın yazdığını belirtmektedir.

7 Keyif çeken, esrik. Batı Sünik liderinin kızı ile Babek evlenmiştir. Abbasi içinde ortaya çıkan Babek hareketinden Bizans faydalanma yoluna gitmek istemiştir. Nefisi, “Babek, Mazyar ve Afşin'in Bizans İmparatoru Theophilos ile anlaşukları” iddiasında bulunmaktadır. Abu'l-Farac:“Harzemli Babek kuvvetten düşünce parasını hayvanlara yükledi ve 400 adamı ile birlikte Roma memleketine kaçtı.Ermenistan'a geldiğinde ismi Estefana olan bir asilzade

(Brockelmann, 1992:96 vd; Elçibey, 2012:104-120), hilafet bir daha kendisini doğrultamamış çöküşe yönelmişti. Abbasiler hilafeti Babekilere karşı yaptığı savaşlarda yarım milyonluk (Taberi, V. cilt 10. hisse: 333; el-Mesudi, 1966: 331; el-Mesudi, 1893: 193) askeri kuvvetini yitirmiştir ki, bu da eski dünya ve orta asırlar tarihinde nadir hadiselerdendir (Çelik, 2006:95-106; Özmenli, 2011:245-263; Kapaşahin, 2007:341-367).

Tarihten bilindiği gibi hilafet kurulduktan dağılıncaya kadar herhangi bir devletle, hatta Sasaniler ve Bizans gibi büyük imparatorluklarla savaşlarda bile bu kadar kayıp vermemiştir (Turan, 1970:170-174; Yıldız, 1976:144-148 Yıldız, 1991: 376-377; Sümer, 1987:654-657). “Babek”e karşı harbe giden “Afşin” ismen Müslüman olmakla beraber henüz daha eski büyüculük itikatlarını tamamıyla taşıyordu. (Ülken, 1924:237-244, 376-380; Laoust, 1965:95-96; Âbu'l-Farac, 1999:225); Et-Taberi, 1885-1889:1175-1233; Yakubi, 1883:473-579; Margoliouth, 1977:596; Elçibey, 2003:102-113; Elçibey, 2012:104-120; Özdemir, 2005:224-227).

Bâbek El-Hurremî

Babek, Me'mûn ve Mu'tasım zamanında Azerbaycan'da ciddi bir tehlike teşkil eden dinî-siyasî mahiyetteki Hurremiyye hareketinin lideridir (el-Bâbekiyye, 2000:161; İbrahim Hasan, 1985: 414; “Bâbek”, Azerbaycan Sovyet Ensiklopedisi, 1976: 521; Yusufov, 1994:114-115; Barthold, 1924:45 ve 142; Bünyadov, 1994:116-117; Крачковский:238-240; Крачковский:147-150; Arendonk, EI: 442; Brockelmann, GAL: 225-226; SB, 1, 404; Elçibey, 2012:104-120; Çelik, 2006:95-106; Kapaşahin, 2007:341-367; Özdemir, 2005:224-227).

Babek'in doğum tarihi, gençlik hayatı ve kimlik bilgilerine dair kaynaklarda kesin bir bilgiye rastlanmamaktadır. Onun menşesine dair kaynaklarda muhtelif rivayetler mevcuttur. Dineverî, Babek'in menşei ve mezhebi hakkında ihtilaf olduğunu belirttikten sonra, onun babasının Hurremiye dininin bir kolu olan Fatımilerin kurucusu, Ebu Müslim'in kızı Fatıma'nın oğlu olan Mutahhar olduğunu söyler (ed-Dineverî, 1960: s.397). Ancak bu bilgiye diğer kaynaklarda rastlanmamaktadır. Taberî'nin kaydettiği bir rivayette ise Babek'in Matar adında bir

onu ağırladı ve sonra zincire vurdurdu.Afşin'a teslim etti. Mes'udi'de Sunbat'ın teslim ettiğini yazar. Nizamü'l-Mülk Bağdat'a getirildiğini yazar.

dilencinin gayr-ı meşru çocuğu olduğu belirtilmektedir (et-Taberi, 1901:1232). Azerbaycan'da doğmuş ve Tebriz çevresinde çobanlık yaparak yetişmiştir. Maişetini süt ninelikle kazanan fakir, bir söylentiye göre kör bir ananın oğlu idi. Hurremîlerin lideri Cavidan, Babek'te gördüğü istidat üzerine O'nu yanına almıştır. Söylentiye göre, Cavidan'ın ölümü üzerine Babek, liderinden dul kalan kadınla evlenmiş, kendisine aşık olan bu kadın, "Cavidan'ın ruhunun Babek'e geçtiğini" Hurremî taraftarlarına telkin ederek onun manevi otoritesini sağlamlaştırmıştır (Nizamü'l-Mülk, 2010:323; Azimli, 2004:57-58; Van Vloten, 1986:60; İbnu'l-Esîr, VI, 1985-1987: 328; Brockelmann, GAL, I, 153; C.Brockelmann, GAL, I, 147-148; SB, I, 207). Babek'in, başlangıçta efsanevi bir mahiyet gösteren hayatı 816'dan sonra açıkça bilinmektedir (Elçibey, 2012:104-120; Çelik, 2006:95-106; Özmenli, 2011:245-263; Kapanşahin, 2007:341-367)⁸.

Azerbaycan'da halk-azatlık harekâtına Babek önderlik ettiğinden, bu harekâtı kısaca "Babekiler Harekâtı" adıyla adlandıracağız. Babekiler (Hürremiler) harekâtı "Azerbaycan VII.-IX. Asırlarda" (Bünyadov, 1965: 230-283; Lewis, 2000: 138) ve "Babekilik"⁹ adlı eserlerde takdire layık şekilde tetkik edildiğinden, burada harekâtın gedişinden bahsetmeye ihtiyaç yoktur (Elçibey, 2003:102-113; Elçibey, 2012:104-120; Özdemir, 2005:224-227).

İnanç itibariyle Bâbek'in de mensubu bulunduğu Hurremiyye hareketi, kadın ve mülkiyetin ortaklığını savunan Mazdek'in İslâm'dan sonraki takipçileri arasındadır. Nitekim bu hareketin bir kolu da daha sonra Bâbek'e nispetle Bâbekiyye olarak anılmıştır. Bâbekîler, tenâsühe de inanan selefleri Hurremîler'in yeryüzünde sürekli olarak bir peygamber bulunacağı inancından hareketle Bâbek'in peygamber olduğunu ileri sürmüşlerdir. İsyan etmek için uygun fırsat bekleyen Bâbek, Emîn ve Me'mûn arasındaki hilâfet mücadelesi ve daha sonra meydana gelen olayların akabinde beklediği zamanın geldiğine inanarak 816 yılında hareketine başladı. İsyanın merkezi olan Bezz'in çevresindeki Müslüman halka saldırarak kadın, çocuk demeden herkesi kılıçtan geçirip, mallarını gasp etti. Halife Me'mûn sorunu halletmek için bu bölgeye çok defa birlikler gönderdiyse de muvaffak olamadı. Bunda onun son yıllarda Bizans'a

⁸Çocukluğunda çoban ve sarban (deve kervanları yöneticisi, E.E) olarak çalışan genç Babek başarılı bir teşkilatçı, yetişkin siyasi önder olarak meydana çıktı.

⁹H.Kasım el-Eziz, El-Babakiyye (Av İntifadetu Eş-Şeb El-Azerbaycaniyye Dıdda El-Hilafeti-l Abbasiyye), Musku, 1966.

seferlerle meşgul olmasıyla bu bölgeye gereken önemi verememesinin de katkısı büyüktür (Çelik, 2006:95-106; Özmenli, 2011:245-263; Kapaşahin, 2007:341-367).

Mu'tasım'ın hilâfeti esnasında Cibâl, Hemedan ve İsfahan bölgelerindeki halkın büyük bir kısmı Hurremiyye'yi benimseyerek isyan etmiş ve tehlike oldukça büyümüşü. Bunun üzerine Mu'tasım askeri bilgi ve kudretine şahit olduğu Türk asıllı kumandan Afşin'i 220/835 senesinde Cibâl ve Azerbaycan bölgelerine vali olarak gönderdi ve Bâbek isyanını bastırmaya memur etti. Bir başka Türk kumandanı olan Boga el-Kebîr ve akabinde İnak et-Turkî, Ca'fer b. Dînar gibi komutanlarla halife, Afşin'e sürekli olarak takviye göndermekteydi. Bu arada Bâbek de boş durmuyor Bizans imparatoru Theophlos'a (Qurqis Avvad, 1959:16)¹⁰ mektuplar yazarak onu Abbasî Devleti'ne karşı sefer yapmaya teşvik ediyordu. Ne var ki, onun bu çabaları artık kendisine fayda sağlamamış ve Afşin komutasında, takriben iki yıl süren mücadeleden sonra 222/837 tarihinde Bez ele geçirilmiş, buradan da kaçmayı başaran Bâbek daha sonra sığındığı bir Ermeni'nin yanında yakalanarak 223/838 senesinde halifenin huzurunda ve halkın önünde önce kol ve bacakları kesilmek suretiyle idam edilmiştir (Elçibey, 2003:102-113; Elçibey, 2012:104-120; Çelik, 2006:95-106; Özdemir, 2005:224-227).

Bundan kısa bir süre sonra Şiilerin sekizinci imamı, veliaht Ali Rıza'nın nüfuzunun güçlendiğini anlayan Me'mun onu da zehirleterek ortadan kaldırır. 821'de Sistan'da köylü ayaklanmaları başlar. Babekiler hareketinin etkileri artık bütün İran arazisinde görülmekteydi. Halife Me'mun halk hareketlerinin gittikçe yayıldığını ve şehirlerde tarikatların mücadelesinin de yeniden canlandığını görüp, hilafeti korumak için büyük toprak sahiplerini yanına çekmek ister ve bunun için de onlara birçok imtiyazlar tanır. 821'de hilafet yeni canişinliklere¹¹ bölünmeye başlar. Bu şark eyaletlerinde-Babekiler'in tesirinin çok olduğu eyaletlerde daha fazla görülür. Buhara, Belh, Semerkant büyük toprak sahibi olan Samaniler ailesine emanet edilir. Başka bir büyük toprak sahibi Tahiriler ailesinden olan, Eminle, ihtilaf zamanı Me'mun'un tarafını tutan, hâkimiyete gelmesine büyük yardımı olan Tahir ibn Hasan 821'de Horasan'ın canişini tayin edildi. Tahir Horasanın idaresinde bağımsız hareket etmeye başladı. Bu dönemlerde Babekiler, hilafet ordusu üzerinde ilk galibiyetlerini alır, Hürremilik geniş bir alana

10 "va kane imamen fadilen alimen bima yekul ve huve yuşahidul-hal". Ebu Zekeriyya el-Ezdi 334(945)'de vefat etmiştir. Onun üç ciltlik "Musul Tarihi" eserinden yalnız ikinci cildi (719-837 yılların hadiseleri) bize ulaşmıştır.

11 Canişinler, emir (ilk zamanlar:amil), canişinlik ise Emirlik olarak adlandırılıyordu.

yayılır. Hilafetin zayıfladığını hissederek Tahir 822'de kasım ayında Me'mun'un adının cuma günü mescide hutbe okunurken hutbeden çıkarılmasını emreder (Et-Taberi, 1901: 285; Zahoder, 1965: 49). Bu halifeyi tanımamak demek idi. Aynı günün sabahı, yani Me'mun'un adı hutbeden çıkartıldıktan bir gün sonra Tahir'in otağında ölüsünü buldular. Şark eyaletlerinde yüksek nüfuzu olan Tahir'in ortadan kaldırılması Memun için ortaya çıkan başka bir tehlikeyi savuştursa da, esaslı bir yenilik getirmedi. Babekiler harekâtı Memun'un siyasetine güçlü bir etki yapıyordu, onun rahat bir siyaset yapmasına imkân vermiyordu. Bunun neticesi olarak, o, Horasanı kendine bağlamak arzusunda olduğu bir zamanda, bu siyasetini hayata geçiremedi. Babek harekâtından ve onun tesiri ile yeniden canlanan Mısır isyanından çekinerek, halife Memun yeni bir karışıklığa yol vermemek için Horasanın idareciliğini Tahir'in oğullarına verdi (Müller, II.cilt: 209). Böylelikle, Babekiler harekâtının kuvvetli tesiri neticesinde Horasanın (daha doğrusu Orta Asya ve İran'ın büyük bir hissesinin) yarım bağımsızlığı elde edildi ve devamı sağlandı. Önceden belirtildiği gibi, 800'lü yıllarda Libya ve Tunus'un arazisi Harun er-Reşid tarafından Ağlebiler'in idaresine verilmişse de, henüz Ağlebiler vasal bir canişin gibi göstermemişti. Tarihi hadiselerin gidişini ve inkişafını orta asır kaynakları ile incelediğimizde, Egle bilerin Memun'un ve Mutasım'ın halifeliyi zamanında bağımsız hareket etmeleri ve yalnız kendi isteklerine uygun olarak siyaset yürütmeleri açık-seçik özünü biruze verir ki, bu da yalnız ve yalnız Babekiler hareketinin hilafetin dikkatini kendisine yöneltmesi, kendisini en tehlikeli bir güç gibi göstermesinden kaynaklanmaktadır. Babekiler hareketinin güçlenmesi sonucu dağılma sürecine giren hilafette merkezi hâkimiyet önceki gücünü yitirdiğinden ona tabi eyaletleri artık hâkimiyeti altında tutamadı. Bu da tarihi bir gerçektir ki, yalnız Babekiler harekâtının tesiri neticesinde Horasan, Orta Asya'da ise Buhara, Semerkant, Belh, Fergana vb. hilafete tabi eyaletlerde yarı bağımsızlık ortaya çıkmış ve hilafetin parçalanması için ilk zeminler görülmeye başlamıştır. Denebilir ki, aynı yukarıda gösterilen büyük eyaletlerle beraber Tunus, Libya genelde ve Cezayir'in bir kısmı Babekiler harekâtı boyunca ondan esinlenerek hilafetten uzaklaşmış, sonradan hilafete tabi olmak bir yana, hatta tam bağımsız devletler şekline dönüşmüşlerdi. Azerbaycan halkı ile savaşan Abbasiler hilafetinin, bütün iktisadi bozulmuştu. Tahmini hesaplamalar gösterir ki (Et-Taberi, 1901: 57), Hürremiler'in özgürleştirdiği toprakların hesabına hilafet sadece bir yılda 2 milyon dinara yakın gelirden

mahrum olmuştur (Elçibey, 2012:104-120; Çelik, 2006:95-106; Özmenli, 2011:245-263; Kapaşahin, 2007:341-367; Özdemir, 2005:224-227).

Halife Mu'tezz 869 yılında orduya erzak yetiştirmek için lazım olan toplam 50 bin dinarı hilafetin hazinesinden (Bünyadov, 1965: 257) bulanmadığından Türklerden olan ordu komutanları tarafından halifelikten uzaklaştırılmış dövülerek öldürülmüştü. Hilafet ağır bir savaş verdiği için ona tabi olan topraklardan çoğu ordu toplamaya mecbur olmuştu ki, bu da aynı yerlerin bütün iktisadi hayatını bozmuştu. Şehir sanatkârlarının çoğu ordu için yarak¹² hazırlamağa yönlendirilmişti. Çoğu insan hilafet orduları için sengerler¹³ kurmaya, duvarlar örmeye, hendekler kazmaya, kaleler (Müller, II.cilt:) dikmeye yöneltilmişti. Garbi Midiya'dan¹⁴ Kilikya'ya kadar, Abbasiler hilafetinin bir ateş halkası içerisinde olması (el-Eziz, 1966:264) onun ticareti için de büyük zarar vurmıştu; hilafetin birçok ülkelerle, hususen Avrupa ve Volga boyu ile ticareti için düğüm noktası olan Azerbaycan'dan artık Abbasiler istifade edemiyordular. Savaşılan ve onunla komşu olan birçok yerler yakılmış, dağıtılmış, uzun müddet hilafet için yararsız, gelirsiz hala düşmüştü. Sırf bunun neticesi olarak, halife Vasık'ın devrinde (842-847) Azerbaycan'dan toplanan haraç 200 bin dirhem (Elçibey, 2003:109) yenmişti. Ordunu erzak ve parayla teçhiz etmek için hilafet çokça masraf yapılmalı, para harcamalı olmuştu ki, bu da hilafet hazinesini tamamiyle boşaltacak bir vaziyete getirmişti. Babekilere karşı gönderilen ordular için ne kadar para, erzak sarf edildiğini tam hesaplamak mümkün olmasa da aşağıdaki misalden onun ne kadar çok olmasını tahmini de olsa tasavvur etmek mümkündür. Orta asır tarihçileri belirtiyorlar ki, halife Mu'tesim sadece Afşin'in savaştığı her bir gününe 10 bin dirhem, savaşmadığı her bir gününe ise 5 bin dirhem veriyordu (Taberi: 333; Elçibey, 2012:104-120; Özmenli, 2011:245-263; Kapaşahin, 2007:341-367).

SONUÇ

Babekiler harekâtının en büyük içtimai tesiri 869 yılında Basra etrafında başlayan Zenciler isyanında ve IX. asrın sonlarında baş kaldırmış Karmetiler harekâtında

12 Silah.

13 Siper, istihkam

14Midiya, Mada ve ya Maday (Μηδία)-M.Ö.728-M.Ö.549 yıllarda yaşamış kadim devlet, şarkta ilk İmparatorluk(Medler).

olmuştur (Sadıghı, 1939: 276-277). Bu ise Babekiler harekâtının içtimai taleplerinin, orta asırlarda hilafet arazisinde yaşayan bütün yoksul tabakaların arzu, istek ve taleplerine bütün yönleriyle uygun olduğundan doğmuştur. Bunun için Babekilik ideolojisi (“Hürremiliğin maksat ve ideolojisi kendisinin en tam ve parlak ifadesini Babek harekâtında bulduğundan (Belyayev, 1965: 253)” ”hürremilik”-”babekilikle” ifade edildi) yoksul köylü ve sanatkârların, kulların muhtelif zamanlarda hilafete karşı keskin silahı, ideolojisi ve ideoloji kaynağı olmuştur. Bu hatta bir kaç asır devam etmiştir. Denilenleri esaslandırmak için XI. asrın sonunda Selçuk sultanlarının veziri Nizamülmülk’ün “Siyasetname” eserinden alınan bir parça daha kıymetlidir. “Hükümdarların ve İslam’ın düşmanı olan zındıkların (Özen, 2001/6: 17-62) emellerinin zuhuru hakkında” başlığı altında müellif: “.Allah göstermesin, eğer bu galip hâkimiyete (bırak, Yüce Allah kendisi onu sağ salim yapsın) her hangi bir kötülükler ortaya çıksın veya ayaklanma olsun. Bu köpekler gizli yerlerden çıkarak bu hâkim (devlete) karşı isyan edecekler, (onu) parçalamaya çağıracaklar; onların esas güçleri ise Rafizîlerden (Friedlander, 1908: 137-159; Montgomery, 1963: 119); Calmard, 1971: 51; el-Berkî, 1964: 119; en-Necâşî, 1317: 214; et-Tûsî, 1961: 262, 206; el-Mâmekânî, 1350, II, 243-244; el-Meclisî, 1305-1315, XV/İ: 127; et-Taberî, 1963: 276; Murtazâ Râzî, 1313/1934: 32-33; ez-Zehebî, 1956, I: 154; el-Müsevî, 1963: 99-101) ve hürremidîlerden (ibaret) olacaktır; iğtişâş, zındıklık ve bu gibi her ne desem onda bunlardan türeyecektir. Onlar (kalmaya) hiç ne koymayacaklar (Nizamülmülk, 1949: 188). Babekiler harekâtının Abbasiler hilafetini tenezzüle uğratmakla, onun parçalanmasını ve nihayet, sükûtunu yaklaştırmakta diğer büyük rolü, sonradan hâkimiyeti kendi ellerine alan ve halifeleri bir oyuncağa çeviren Türk terkipli alayların ortaya çıkmasında esas amil olmuştur (Elçibey, 2012:104-120; Çelik, 2006:95-106; Özdemir, 2005:224-227).

Belli olduğu gibi hilafetin parçalanmasında bu Türk askeri güçlerinin ve onların komutanlarının büyük rolü var. Lakin hilafetin tenezzülünü ve parçalanmasını bütünlükle onların adına bağlayan tarihçiler yanlış yapmış olurlar. Diğer bir taraftan bunu da belirtmek lazımdır ki, Türklerin merkezi hâkimiyeti ele almasında bile, Babekiler harekâtı esas rol oynamıştı. Abbasilerin Türklere istinat etmesini tarihçiler muhtelif sebeplerle izah ediyorlar ve bu sahada çokça yanlış fikirler vardır. O konu hakkında burada görüş belirtmeyeceğiz. Bizce

Mu'tesim'in Türklerden kendi ordusunun özeğini¹⁵ teşkil etmesi, birçok Arap ve Avrupa tarihçilerinin gösterdikleri gibi, ne farslara nefretinden, ne de, anasının Türk olmasından meydana çıkmıştır. "Babekle çetin ve korkunç mücadele, ana esaslı askeri ıslahatın kaçılmaz olduğunu göstermiştir" (Zahoder, 1944: 51). Azerbaycan'ın sert dağlarında savaşmayı başaran hem de her taraftan toplanan, muhtelif feodallerin askeri güçlerinden değil, yüksek askeri talim görmüş veya harpte derin tecrübesi olan savaşçılardan ibaret daimi nizami bir orduya büyük ihtiyaç vardı. Bir yandan Azerbaycan halkı ile yapılan ağır savaş neticesinde hilafetin evvelki silahlı güçlerinin tükenmesi, diğer bir yandan sırf savaş becerisi üstün olan nizami bir orduya ihtiyaç, Mutasım'ı Orta Asya'da, Altay ve Tyan-Şan dağlarının eteklerinde yaşayan Türklere istinat etmeye, onlardan ordusunun çekirdeğini yeniden kurmaya mecbur etdi. O, her ihtimale göre Türklere karşı koymak için orduda Berberilerden (İslam Ansiklopedisi, Berberiler Maddesi; Sâmî, 2/1270-1271) (Meğriblilerden) ibaret alaylar da kurdu. Bunun özü ise, Mutasım'ın Türklere inanmaması demek idi. Lakin esasen Türkler fiziki cihetten hususi olarak kuvvetli savaşçılar yetiştirdiğinden (Zahoder, 1944: 51), Mutasım onarı kütleli surette orduya topladı. İtah (Müneccimbaşı, 1269h, II.cilt: 138), Eşnas Türkî, Büyük Buğa, Cafer el-Hayyat (Özdemir, Sayı: 18: 211-230), Vasıf vb. Türk sergerdelerini Mutasım şücaetlerine göre seçip götürmüştü (el-Xudari, 1935, III.cilt: 24059; Et-Taberi, 1901: 67). Bütün bu adları belirtilen komutanlar büyük askeri tecrübelerle malik idiler. Babekiler harekâtı başladığından sonra Türklerin nüfuzu oldukça büyüdü. Yani askeri ıslahat hilafet için kendi sonuçlarını göstermeye başladı. 838'de Bizans orduları üzerinde büyük galibiyet alındı. Hilafet yeni ordunun sayesinde kendisini Babekiler harekâtından, başka isyan ve savaşlardan kurtarsa da, ancak uzun sürmedi. Azerbaycan halkının özgürlük savaşı hilafeti tenezzül dalgalarına atmış, Türkleri hilafette siyaset sahnesine çıkarmıştı. Hilafetin zayıflığını hisseden bu Türk askeri güçleri galibiyetlerden ruhlanarak kendilerini serbest göstermeye, merkezi hâkimiyet uğrunda mücadeleye başlıyorlar. Halifelerle Türk sergerdeleri arasında siyasi hâkimiyet uğrunda keskin mücadele başladı. 847'de halife Vasık öldükten sonra, onun oğlu Muhammed'i halife seçmek istediler. Lakin Türk sergerdelerinden olan İtah ve Vasıf bunu reddedip, hilafet tahtına Vasık'ın kardeşi Mütevekkili çıkardılar. Böylelikle, halifeleri Türkler tayin etmeye başladı. Abbasilerin merkezi

15 Çekirdeğini.

hâkimiyetteki nüfuzu da artık yok olmaya başladı, irsi hukukları ellerinden alınmıştı. Yani seçilen halifeler Türklerin isteğini yerine getiriyorlardı. Halife Mütevekkil (847-861) Türkleri merkezi hâkimiyetten uzaklaştırmaya, kendi canını onlardan kurtarmaya çalıştı. Lakin Türk ordu komutanlarından Küçük Buğa ve Bağır Türkî sazişe¹⁶ gelip, bir deste Türkleş onu 247'de şevval ayının dördünde (Suyûtî, 1964: 226; el-Mesûdî, IV, 59; DGBİA, III, 240-241) (11 Aralık 861'de-Brokkelman, 1953, II.cilt: 54) öldürdüler. Bundan sonra Türkler halifelerin hayatını, yaşayıp-yaşamayacağını da halletmeye başladılar. Onlar artık hiç kimseyle hesaplaşmıyorlardı. Abbasiler sülalesinden daha hiç bir kimse halifeliye ya irsi, ya da başka yolla gele bilmiyorlardı. Türkler gibi isterse onu da seçiyorlardı, istedikleri halifeyi de öldürüyorlardı (Merçil, 1992, VI, 499; Kara, 2007: 37, 40; Montgomery, 1993: 167; Mevdudî, 1971: 29; Hitti, 1980, III, 740, 763; el-Fakî: 238; el-Iş, 1982: 187; Hasan, 1970: 82; Elçibey, 2003:102-113; Elçibey, 2012:104-120; Özmenli, 2011:245-263; Kapanşahin, 2007:341-367; Özdemir, 2005:224-227).

Hilafette büyük bir karmaşa hüküm sürüyordu. 861'den 870'e kadar ara çekişmelerinde 5 halife (Mütevekkil, Müntezir, Müste'in, Mu'tezz, Mühtedi) öldürülmüştü. Bu devirde Türkler kendi aralarında vuruşuyor, halifeleri ise top gibi (Müller, II.cilt: 222) oynatıyorlardı. İbn-i Tiktaka-Tabataba, halife onların (Türklerin-Elçibey) esiri gibi idi. İsterseler bırakıyor, isterseler çıkarıyor ve isterseler öldürüyorlardı (İbn-i Tiktaka-Tabataba, 1960:243). 860'den 870'e kadar bir sıra eyalet canişini ve emirleri hilafetin tenezzülünden ve merkezi hâkimiyet uğrunda giden ara çekişmelerinin yaptığı kargaşadan istifade ederek hilafete tabi olmaktan vazgeçiyor, bazıları ise ondan yeni topraklar koparıyordu. 863'den Taberistan¹⁷ ve Deylem'de¹⁸ Aleviler devleti kuruldu. Bu devletin banisi Hasan ibn Zeyd olduğundan, ona Zeydiler devleti de deniliyordu. Sicistan'a sahip olan Yakub ibn Leys es-Saffar (en-Narşâhî, Trz.: 105; İbn-i Haldun, 1366: 145) 248 (862)'de Herat'a doğru hareket etti (en-Nuveyrî, 1405/1985: XXV.332; [http://www.alwaraq.com.\(10.12.2002\), 5822](http://www.alwaraq.com.(10.12.2002), 5822); İbnü'l-Esir, VI: 4; Kurt, 2002: 95; Frye, 1975, IV, 136-161: 136). 868'de o, Herat'a girip, 255 (269)'de Kirmanı istila etdi. Böylelikle, hilafetin

16 Antlaşma, sözleşme

17 Şimdiki İran'da Mazenderan, Gülistan ve Gilan eyaletlerini içine alan İran'daki tarihi bölge.

18Hazar Denizi'nin batısındaki dağlık bölgenin tarihî adı. Doğusundaki Taberistan (bugünkü Mazenderan) batısındaki Gilan da geniş anlamla tarihî Deylem bölgesinin içine alınır.Deylem bölgesinin merkezlerinden Alamut kalesi İsmaililerin kolu olan Nizarilerin eline geçince onların fedai olarak da kullanılmışlardır.

Şark eyaletlerinde yeni bir bağımsız devlet ortaya çıktı. Diğer bir taraftan ise Orta Asya'da Samaniler gittikçe kuvvetleniyordu. 868'de Mısırda Tuluniler devletinin kuruldu. Böylelikle, hilafette ilk bağımsız Türk sülalesi hâkimiyete geldi. IX. asırda Abbasiler hilafeti küçük bir emirliyi hatırlatacak dereceye geldi. Büyük bir imparatorluğun bu şekilde tenezzülüne ve parçalanmasına esas sebep ise, Azerbaycan halkının 816-837. yıllarda Babek'in komutanlığı altında Abbasiler hilafetine karşı yaptığı özgürlük savaşı olmuştur. "Babekiler harekâtı kuvvetli Abbasiler devletinin ayrı-ayrı devletlere parçalanmasını belirleyen esas siyasi güçlerden biri" (Bünyadov, 1965: 31) olmakla beraber hem de en önemlisidir (Elçibey, 2003:102-113; Elçibey, 2012:104-120; Çelik, 2006:95-106; Özmenli, 2011:245-263; Kapanşahin, 2007:341-367; Özdemir, 2005:224-227).

EKLER

Babek Kalesi

KAYNAKÇA

- ABÜ'L-FARAC; (1987-1999), Âbu'l-Farac Tarihi I, Çev.Ö.Rıza Doğrul, Ankara.
- ALİYEYEV, Salih Muhammedoğlu; (1998), "Hürremiye", DİA, İstanbul, C. XVIII, s.500-501.
- AL-KİNDİ; (1986), `Abd al-Masih", Encyclopaedia Of Islam, New Edition, Volume V, p. 120,
C. Brockelmann, Ch. Pellat.
- ARENDONK, C.Von, Ibn Khorbadhben.EI, II, 442.
- AYKAÇ, Mehmet; (1997), Abbasi Devletinin İlk Dönemi İdâri Teşkilatında Dîvânlar, TTK,
Ankara.
- AZERBAYCAN SOVYET ENSİKLOPEDİSİ (ASE) ; (1976), "Bâbek", Bakü, I, 521.
- AZƏRBAYCAN TARİXİ, Bakı, I hissə.
- AZİMLİ, Mehmet; (2004), Abbasiler Dönemi Bâbek İsyanı, Ankara.
- AZİZ, Hüseyin Kasım; (2000), el - Bâbekiyye, Dîmeşk.
- BAKIHANOV, A.; (1951), Gülüstani-İrem, Bakü.
- BARTOLD, V.; (1924), Mesta Prikaspiyskix Oblastey v İstorii Muslumanskogo Mira, Bakü.
- BARTOLD, V.; (2002), Rabotı Po istoričeskoj Geografii, Ran, Yay, Moskova.
- BAUSANİ, A.; (1968), "Religion under the Mongols", The Cambirdge History of Iran, Vol.5,
Ed. J. A. Boyle, London, s. 538-550.
- BEDELİ M. M.; (2004), "Babek Kalesi Ulusal Kurultayı'nın Yüz binlerce Kişilik Törenlerinin
Medyaya Yansımaları", Ed. B. Danişver, GATC, Ankara, s. 39-44.
- BELYAYEV, E; (1965), Arabı, İslam İ Arabskiy Xalifat V Ranee Srednevekovye, Moskva,
səh. 253.
- BROCKELMAN C.; (1953), Tarih eş-Şuub el-İslamiyye, Beyrut, II.cilt, seh.54.
- BROCKELMAN C.. GAL, I, 147-148; SB, I, 207.
- BROCKELMAN C.. GAL, I, 153, 225-226; SB, I, 404.
- BÜNYATOV Z. M.; (1965), Azerbaycan v 7-9 vv. (İzd. AN Azreb. SSR) Baku.
- BÜNYATOV Z. M.; (1965), Azerbaycan VII-IX Asırlarda, Bakı, seh. 31-32 (Rusça)
- BÜNYATOV Z. M.; (1989), Azerbaycan VII-IX esirlerde, Bakı.
- BÜNYATOV Z. M.; (1994), Azerbaycan Tarihi, Bakü.
- CAHEN, Claude; (2000), İslamiyet, Çev. E.N. Erendor, Bilgi Yayınları, İstanbul.

-
- CALMARD, J.; (1971), “Le Chiisme İmamite En Iran A L’epoque Seldjoukide, D’apres Le Kitab Al-Naqd”, Le Monde İrani Et L’islam, I, Cenova ve Paris, ss. 43-67.
- CEHŞİYÂRÎ; (1401/1980), el-Vüzerâ ve'l-küttâb, Kahire.
- ÇELİK, Sebahattin; (2006), Abbasiler Döneminde Hurremiye Mezhebi ve Babek İsyanı, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, s.95-106.
- DANİEL, E.L. EI2, arts. ‘Abbasid Caliphate in Iran; ‘Alids of Taberistân, Daylamân, and Gilân; Bâbek Korrami; Carmathians.
- DANİEL, E.L.. EI2, arts. Isma’iliyya; Khurramiyya; Mâ Wara’ al-nahr.
- DANİEL, E.L.; (1979), The Political and Social History of Khurasan under Abbasid Rule, 747-820, Minneapolis/Chicago.
- DEMİRCİ, Mustafa; (2001), Abbâsilerde Toprak Sistemi, Yayınlanmamış. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- DOĞUŞTAN GÜNÜMÜZE BÜYÜK İSLAM TARİHİ; (1991), I-XIV, İstanbul, III, 240-241.
- ED-DİNEVERÎ; (1960), el-Ahbaru't-Tıval, (neşreden; Abdülmümin Amir), Kahire.
- EL-BERQÎ; (1964), Kitâbü'l-Mehâsin, nşr. Muhammed Sâdık Bahru'l-ulûm, Necef.
- ELÇİBƏY, Əbülfəz; (2003), Azərbaycanndan Başlayan Tarix, Tərtibçi və redaktor: Mircəlal Yusifli. Bakı, Adiloğlu Nəşriyyatı.
- ELÇİBEY, Ebülfez; (2012), IX. Yüzyılda Azerbaycan Halkının Özgürlük Mücadelesi ve Abbasiler Hilafetinin Tenezzülündeki Rolü, Çev.: Muhammet Kemaloğlu, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi, Sayı 6 Haziran, s.104-120.
- EL-EZİZ, H.QASIM; (1966), El-Babakiyye (Av İntifadetu Eş-Şeb El-Azerbaycaniyye Dıdda El-Hilafeti-l Abbasiyye), Musku.
- EL-FAKÎ; (1987), ed-Devletü'l Abbasiyye, Kahire.
- EL-MAKDİSİ; (1919), El-Bed’ ve’t-Tarih, nşr. Clement Huart, Paris, III, IV, VI.
- EL-MÂMEKÂNÎ; (1350), Tenkîhu'l-ma’kûl, Necef, II.
- EL-MECLİSÎ; (1305-1315), Bihâru'l Envâr, Persia.
- EL-MES’ÛDÎ; (1877-1966-1990), Mûrûcu’z-zeheb, IV, Darul Kutubil İlmîyye, nşr.Barbier de Meynard), Paris-Beyrut.
- EL-MESUDÎ; (1893), Kitab et-Tenbih va-l-Eşraf, Leyden.

-
- EI-MÛSEVÎ, Şerefuddîn; (1963), Kitâbu'l-murâca'ât, Necef.
- EL-NEDVÎ; (1977), İslâm Düşünce Hayatı, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- ƏL-XUDARİ BƏK; (1935), Muhadaratu Tarixi-l-Uməmi-l-İslamiyyə, Qahirə, III cild.
- ENGİNEER, A'SGHAR ALİ. The Origin and Development of Islam.
- EN-NARŞÂHÎ. Târîhu Buhâra, Çev. E. Abdülmecîd Bedevî-Nasrullah Mübeşşir, Kahire, Trz.
- EN-NUVEYRÎ; (1405/1985), Şihâbuddîn Ebu'l-Abbâs, NihâyetüH-Arab fi Funûni'l-Edeb, XXVI, tah. M. F. Anîtil-M. T. el-Hacerî, Mısır.
- EN-NÜVEYRÎ; (1976), Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, XII, Kahire.
- ET-TABERÎ; (1885-1889), Tarihu'r-Rusûlü ve'l-Mülük, nşr, M. J. De Goeje, C. 8, Leiden.
- ET-TABERÎ; (1901), Tarihu'r-Rusül ve'l-Mülük III, nşr. M.J.de Gooje, Leiden.
- ET-TABERÎ; (1963), Bişârâtu'l-Mustafâ, Necef.
- ET-TABERÎ; (1987), Tarih er-Rusul va El-Muluk, Kahire, V cilt, 10-cu hisse.
- ƏT-TƏBƏRİ; (1987), Tarix ər-rusul va əl-muluk, Qahirə, III, s.1230.
- ƏT-TƏBƏRİ; (1987), Tarix ər-rusul va əl-muluk, Qahirə, V. cilt 10. hisse: 226.
- ET-TENAHUHÎ; (1928), Nişvar el-Muhadire, C. I, Kahire.
- ET-TÛSÎ; (1961), Kitâbu'r-ricâl, nşr. Muhammed Sâdık Bahru'l-ulûm, Necef.
- EZ-ZEHEBÎ; (1956), Tezkiratü'l-Huffâz, I, Haydarabad.
- FRIEDLEANDER; (1908), "The heterodoxies of Shiites in the Presentation of Ibn Hazm", JAOS, 29, ss. 137-159.
- FRYE, R. Nelson. ; (1975), "The Samanids", Cambridge History of Iran, Cambridge, IV, 136-161, s. 136.
- HÂNDMÎR.DüstûruI-Vüzerâ, Tahran.
- HASAN İBRAHİM HASAN; (1970), en-Nuzumu'l İslamiyye, Kahire.
- HASAN İBRAHİM HASAN; (1985), Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi II, Kayıhan Yay. İstanbul.
- HATAYİ KÜLLİYATI; (2006), Haz. E. N. Necef-B. Cavanşir, İstanbul.
- HATİB. Târîhu Bağdâd, XII, Beyrut, tsz.
- HAYYÂT; (1405/1985), et-Târîh, nşr. Ekrem Ziya Ömer, I-II, Riyad.

-
- HİTTİ, Philip K; (1980), Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi, Trc. Salih TUĞ, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- İBAY Halim Sabit; (1978), “Ebu Hanife”, İA, MEB, C. 4, İstanbul, s. 20, 28.
- İBN AĞLEB; (1958), IV. cilt I. hisse: 419
- İBN BÂBEVEYH. ; (1377), Cüyûnü Ahbâ-Ri'r-Rızâ, II, Kum.
- İBN HURDAZBİH; (1992), el-Mesâlik ve'l-Memâlik, tah : F. Sezgin, Leiden, 1306-1889, Frankfurt.
- İBN-İ HALDUN; (1366), Müsesesey-i Mutaleat-i ve Tahkik Pejuheş, terc. Abdulmuhammed Ayeti, Tahran.
- İBN-İ TİKTAKA; (1910), el-Fahri fi'l-Adabi's-Sultaniye, Çev. Emile Omar, Paris.
- İBN-İ TİKTAKA; (1960), Tarih ed-duvel el-İslamiyye, Beyrut.
- İBNU'L-ESİR; (1985), el-Kamil fi't-Tarih II, (çev. Abdülkerim Özeydın), İstanbul.
- İBNU'I-ESİR; (1347-1357), el-Kamil Fi't-Tarih, VI, Mısır.
- İBNÜ'L-ESİR; (1987), el Kâmil Fi't-Tarih, Çev. Abdullah Köşe, Bahar Yayınları, C. 5, İstanbul.
- İSLAM ANSİKLOPEDİSİ, Berberîler Maddesi
- KALANKATLI MOSES; (2006), Alban Tarihi, Çev. Ziya Bünyadov-Yusuf Gedikli, Selenga Yayınları, İstanbul.
- KAPANŞAHİN, Muhittin; (2007), Mu'tasım Dönem İsyancıları, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı:23, Yıl : 2007/2, s.341-367.
- KARA, Seyfullah; (2007), Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaaları, İstanbul.
- KARAKUŞ, Nadir; (1996), Ebû Müslim Horasanî Kişiliği ve Faaliyetleri, (Basılmamış Doktora Tezi), S.Ü.S.B.E. Konya.
- KAŞGARLI MAHMUT; (2005), Divanü Lugati't-Türk, Çev. Ve Düz. Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yurtsever, Kabalcı Yayın, İstanbul.
- KAZVÎNÎ; (1380-1960), Āsar el-Bilād ve Ahbār el-'Ibād, Daru. Sader Yay. Beyrut.
- KESKİN ARİF; (2004), “Güney Azerbaycan Yeni Babek'ini Arıyor”, Ed. B. Danişver, GATC, Ankara, s.20-23.
- KURT, Hasan; (2002), Türk-İslâm Dönemine Geçişte Tâhiroğulları, Ankara.

-
- LAOUST, Henri; (1965), *Les Schismes dans l'İslam*, Paris.
- LAURENT J.; (1919), *L' Armenie entre Byzance et l'İslam depuis la Conquete jusqu'en 886*, Paris.
- LEWİS, Bernard; (2000v *Tarihte Araplar*, Çev. Hakk Dursun Yıldız, Anka Yayınlar, 2. Basım, İstanbul.
- MADLUNG, Wilferd; (1987), "Khurramiyya", *First Encyclopedia of Islam*, Leiden, V, 63.
- MADLUNG, Wilferd; (1992), "New Documents Concerning al-Ma'mün, al-Fadl b. Sahi and cAlî al-Rıdâ", *Religious and Ethnic Mouements in Medieual İslam*, London, VI/333-346.
- MANANDYAN Ya. A; (1939), *Narodniye vostaniya v Armeni protiv arabskogo vladıçestva*, Erevan.
- MARGOLİOUTH, David Samuel; (1977-1979), "Hurremiye", İ.A.IV, İstanbul, s.596.
- MASSE, A; (1964).*İslam*, Bakı.
- MEHMETOV, İsmail; (2009v *Türk Kafkası'nda*, Ötüken Yayınları, İstanbul, dpn.1, 192.
- MERÇİL, Erdoğan; (1992), "Büveyhiler", *DİA*, İstanbul, VI, 499.
- MERZÜBÂNÎ; (1982v *Mu'cemü's-Şu'arâ*, Kahire 1354, Beyrut, 1402.
- MES'ÛDÎ; (1384/1964), *Mürücü'z-zeheb* (Meynard), VI-, VII, Mısır.
- MES'ÛDÎ; (1988, 2004), *Murucu'z-Zeheb ve Meadinü'l Cevher*, Thk. M. Muhyiddin Abdulhamid, Beyrut.
- MEVDUDÎ; (1971), *Selçuklular Tarihi*, çev. Ali Genceli, Ankara.
- MONTGOMERY, Watt; (1993), *İslâm Nedir*, çev. Elif Rıza, İstanbul.
- MONTGOMERY, Watt; (1963), "The Rafidites: A Preliminayr Study", *Oriens*, XVI.
- MUHAMMEDOĞLU, Aliev Saleh; (1998), "Hürremiyye", *DİA*, XVIII, İstanbul, s.500-501.
- MUIR, W; (1984v *The Caliphate*, London.
- MURTAZÂ RÂZÎ; (1313/1934), *Tabsirâtü'l-'Avâm*, nşr. A. İkbâl, Tahran.
- MÜLLER, A.; (1895), *İslam Tarihi*, II.cilt, Rusça, S. Peterburq.
- MÜNECCİMBAŞI; (1269h), *Sehaifu-l-Exbar*, II.cilt, Misir.
- MYULLER, A.; (1895), *İstoriya İslama*, Sang-Petersburg, II, 196.

-
- NİZAMÜ'L-MÜLK; (2010), *Siyasetname*, Çev. Mehmet Taha Ayar, Türkiye İŞ Bankası Yayınları, İstanbul.
- NİZAMÜLMÜLK; (1949v*Siyasetname*, Rusça, Moskva.
- NİZAMÜLMÜLK; (2002), *Siyasetname*, Haz. Osman Okçu, Timaş Yay.İstanbul.
- NÜVEYRÎ. *Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, Kahire tsz.
- OCAK, A. Y.; (2000), *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ORKUN, H. N.; (1994), *Eski Türk Yazıtları*, TDK, Ankara.
- OSTROGORSKY, G.; (1995), *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret İşıltan, TTK, Ankara.
- ÖMER, Faruk; (1980v et-Târihu'l-islâmî, Beyrut-Lübnan, s.184-185.
- ÖMER, Faruk; (1987), "Hürremşehir", ASE, Bakü, X, 115-116.
- ÖZDEMİR, Mehmet Nadir; (2005), "Abbasi Halifesi Mu'tasım'ın Ordusunda Bulunan Türklerin "Köle" Olup Olmadığı Meselesi", S.Ü.Türkiyat Araştırmaları Dergisi, GÜZ-SAYI:18, 211-230, www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s18/ozdemir.pdf.
- ÖZEN, Şükrü; (2001), İslam Hukukuna Göre Zındıklık Suçu ve Molla Lutfi'nin İdamının Fıkfiliği, Makale, İslam Araştırmaları-6, 17-62.
- ÖZMENLİ, Mehmet; (2008), *Ortaçağ'da Şüregel (Şirak)'in Tarihi*, Basılmamış Doktora tezi, Erzurum, s.85-86.
- ÖZMENLİ, Mehmet; (2011), VIII. ve IX. Yüzyılda İslam Dünyasında Hulûl Hareketi, *History Studies, ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı/ Relationships of the USA and The Great Middle East, Special Issue*, s.245-263.
- ÖZTÜRK, Babek Danişver; (2004), "Babek Kalesi Yeryüzü ve Güney Azerbaycan Özgürlük Hareketi", Ed.Babek Danişver, Güney Azerbaycan Tanıtım Cemiyeti Yayınları, Ankara, s.24-29.
- PAMUKÇU E.; (1994), *Bağdat'ta İlk Türkler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- QRİQORYAN, T. Ter; (1942), *Borba Arsaxa Arabskimi Zaxvtçikami v IX veke*, Bakı.
- QURQİS AVVAD; (1959), *Mədinət əl-Mausil*, Bağdad, səh.16.
- SADİGHİ, G. Hossein; (1939), *Les Mouvements Religieux Iraniens en II et IIIe Siècles en Iran*, Paris.

-
- SAİD NEFİSİ; (1956), Tarihe Xanedane Tahiri, Tahran.
- SAİD NEFİSİ; (1998), Babek, Çev. Mahmut Ayaz, Berfin Yayınları, İstanbul.
- SÂMÎ, Şemseddin; (1996), Kamus'ü l-A'lâm, cilt: 2/1270-1271.
- SARIKÇIOĞLU, Ekrem; (1933), Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi, Bayrak Yay.İstanbul.
- SARIKÇIOĞLU, Ekrem; (2002), Din Fenomenolojisi, SDÜ yay. Isparta.
- SEM'ÂNÎ; (1988), el-Ensab fi Tehzibi'l-Ensab, Beyrut, II, 328.
- SOURDEL, D.; (1959-60), Le Vizirat Abbaside de 749 a 936, Damas.
- SÖYLEMEZ M.M.; (2001), "Cahız'ın et-Tebessur Bi'tticare Adlı Risalesi", A. Ü. İlahiyat Fak.
Dergisi, c. 42, Ankara, s.305, 331.
- STANLEYLANE, Poole; (1890), The Story of the Barbary Corsairs, NewYork and London.
- SUYÛTÎ; (1964), Tarihu'l-Hulefâ, el-Kâhire.
- SÜMER, Faruk; (1987), "Abbasiler Tarihinde Orta Asyalı Bir Prens Afşin", Belleten, TTK,
Ankara, 651-666.
- ŞEŞEN R; (1998), İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri, Ankara.
- TURAN, Osman; (1970), "Babek", İ. A. II, İstanbul.
- ÜÇÖK Bahriye; (1979), İslam Tarihi Emeviler-Abbasiler, MEB Yayınları, Ankara.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya; (1924), "Orta Asya'da Türkmen", Mihrab, Sene 1, Sayı 8-9 (1 Mart-15
Mart, 1340), İstanbul, ss.237-244.
- ÜNAL O.; (1980), Horasan'dan Anadolu'ya, Töre-Devlet Yayın, Ankara.
- VAN VLOTEN, Gerlof; (1986), Emevî Devrinde Arap Hakimiyeti, Şia ve Mesih Akideleri
Üzerine Araştırmalar, trc. Mehmed Said Hatiboğlu, Ankara.
- XƏYYAT, M.; (1955), Ət-Tarix əl-İslamiyyə, Sayda, (1375h), səh.51.
- YAKUBÎ; (1883-1960), Tarih, nşr, M. Th. Houtsma, C. II, Leiden.
- YARSHATER E.; (1983), "Mazdakism", Cambridge History of Iran, Vol. 3 (2), Cambridge.
- YILDIZ, Hakkı Dursun; (1991), "Babek", DİA, IV, İstanbul, s.376-377.
- YILDIZ, Hakkı Dursun; (1992), "İlk Dönem Abbasi Halifeleri", DoğuştanGünümüze Büyük
İslam Tarihi III, Çağ Yayınları, İstanbul.
- YILDIZ, Hakkı Dursun; (1976), İslamiyet ve Türkler, İ.Ü, Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul.
- YUSUFOV, Yusuf; (1994), Azerbaycan Tarihi, Bakü.

ZAXODER, B. N.; (1944), İstoriya Vostočnoqo Srednevekovya (Xalifat i Blijniy Vostok),
Moskva.

ZETTERSTEEN, K. V.; “Fazıl”, İA, IV, 532.

ZEYİNİ; (1989), Kitab Tarih Ed-Duvel El-İslamiyye, Kahire.

Крачковский, И.Ю.Избр.Соч. т.IV, стр.238-240.

<http://www.alwaraq.com>. (10.12.2002), 5822.

MAĞAZA MÜZİKLERİNDE SES VE BEĞENİNİN TÜKETİCİLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Fazıl KIRKBİR¹

Mehmet CANÇELİK²

Emsal Merve BİÇER³

ÖZET

Bu çalışmada, mağazada müziklerinde ses ve beğenin etkisi tüketicilerin demografik özellikleri açısından incelenmiştir. Bu amaçla Trabzon ilinde yaşayan 389 tüketici ile yüz yüze yapılmıştır. Anketlerin analizinde t-testi ve varyans analizinden faydalanılmıştır. Sonuçlar; özellikle yüksek sesli müziğin tüketicilere itici geldiği ve beğenilen müziğin de tüketicilerin alışveriş mekânlarının da geçirdikleri süreyi arttırmalarına fazla sebep olmadığı yönündedir.

Anahtar sözcükler: Mağaza Atmosferi, Müzik, atmosferik, Tüketici

THE EFFECT OF VOLUME AND LIKING ON CONSUMER IN A STORE MUSICS

ABSTRACT

In this study, it is investigated that effect of volume and liking in a store musics in terms of consumers' demographic characteristics. To this end in Trabzon, there were face to face questionnaire with 389 consumer. In the analysis of questionnaire, t-test and variance analysis testes were used. Results indicate that loud music is repulsive to consumer and linking of music isn't so much increase of consumer' store stay time.

Key words: Store Atmosphere, Music, Atmospherics, Consumer

¹ Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF İşletme Bölümü, Fazıl41@yahoo.com

² Öğr. Gör., Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO İşletme Bölümü, m.cancelik@harran.edu.tr

³ merwebicer@live.com

GİRİŞ

Sanayi devriminden sonra seri üretime geçen işletmeler ürettikleri ürünleri potansiyel alıcı olan tüketicilere kolaylıkla satarken, günümüzde artan firma sayısı, değişen rekabet ortamı gibi nedenler işletmeleri tüketicileri satın almaya ikna etme ve tüketimi artırma gibi amaçları gerçekleştirmede bazı farklı teknik ve araçları kullanmaya yöneltmiştir. Bu araçlardan biri de tüketicileri manipüle ederek bir robot gibi davranışlarına yön vermek amacıyla atmosferik elemanlardan biri olan müziktir.

Atmosferik elemanlar satış ihtimalini artırmaya yönelik davranışları desteklemek için kullanılan müzik, koku, renk, ışıklandırma gibi unsurlardır (Kotler, 1973: 50-51). İşletmeler mağaza atmosferi oluştururlar çünkü mağaza atmosferi ile tüketiciler arasında duygusal bir iletişime geçme imkanı elde ederler. Bu duygusal iletişimde ise müzik önemli bir değişkendir (Beverland vd., 2006: 982).

Literatürde yer alan çalışmalara bakıldığında; Herrington ve Capella(1996: 26) tarafından yapılan bir araştırmada ne temponun ne de ses seviyesinin alışveriş ortamında geçirilen süre ve harcama miktarına bir etkisi bulunmamıştır. Fakat beğenilen müzik harcama ve alışveriş ortamında kalma süresini artırmıştır. Yalch ve Spangenberg (1990: 58-59) tarafından yapılan bir araştırmada ise normalde yaşlıların tercih etmedikleri popüler top 40 pop müziği çaldığında alışveriş ortamında planladıklarından daha çok kaldıkları, yine gençlerin normalde tercih etmedikleri sözsüz, kolay dinlenebilen arka plan müziği çaldığında planladıklarından daha çok kaldıkları sonucuna ulaşılmıştır. Yani alışveriş yapanlar genelde daha az tercih ettikleri müzikte alışveriş ortamında daha çok kalmışlar. Yalch ve Spangenberg (1993: 632) yaptıkları bir diğer araştırmada 25-49 yaş arasındaki müşterilerin ön plan müziklerinde yani hızlı tempolu sözlü müziklerde harcamaları ve kaldıkları süre artarken, 50 yaş üstü müşterilerin ise arka plan yani yavaş ve sözsüz müziklerde geçirdikleri süre ve satın almaları artmıştır. Yine Yalch ve Spangenberg (2000: 139) tarafından başka bir araştırmada deneklerin tanıdıkları müzikte zaman tahmini daha uzun olurken, tanımadıkları müzikte daha uzun süre alışveriş yapmışlar. Milliman (1982, 1986) tarafında müzik temposu ile ilgili ilki süpermarkette ikincisi restoranda olmak üzere yapılan iki araştırmada, düşük tempoda müşteriler süpermarkette daha çok zaman geçirmişler, restoranda yapılan araştırmada ise müşteriler yemeklerini daha yavaş

tüketmişlerdir. Her iki araştırmada da düşük tempolu müzik harcamaları artırmıştır (Mattila ve Wirtz, 2001: 276). Caldwell ve Hibbert (1999: 58) tarafından restoran müşterileri üzerinde yapılan araştırmada yavaş tempolu müzikte müşterilerin daha çok zaman geçirdiği ve müzik temposu ile yemek ve içeceklere harcanan para arasında ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Eroğlu vd. (2005) araştırmalarında müziğin temposu ile müşteri yoğunluğunun ortak etkisini değerlendirmişler ve neticede uygun kombinasyon sağlandığı takdirde müziğin temposunun kalabalık algılamasını azaltmaya yardımcı olabileceği sonucuna ulaşılmıştır (Karkın ve Akkuş, 2009: 305). Başka bir araştırmada ise yüksek sesli ve hareketli müzikler eşliğinde yemek yiyenlerin daha çok yediği, Mozart veya Brahms dinleyenlerin daha yavaş ve daha az yedikleri sonucu ortaya çıkmıştır. Araştırmacılara göre öğünlerde sakinleştirici müziği tercih edenler ayda en az iki kilo verebilir (Solomon, 2003: 247). Areni ve Kim (1993: 336) tarafından şarap satılan bir yerde popüler top 40 ve klasik müziğin etkisinin araştırdıkları bir çalışmada arka planda klasik müzik çaldığında daha pahalı şarapların satıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Hui, vd. (1997) tarafından yapılan araştırmaya göre müzik tüketicilerin mağazaya olumlu yaklaşımını sağlayabilmektedir. Müzik bekleme süresinden oluşan negatif duyguları azaltarak mağaza içi servisle ilgili olumlu duyguları artırabilmektedir (Kutlay, 2007: 49). Baker vd. (1992: 445-451) tarafından yapılan araştırmada ise mağaza oluşturulan ambiyans müşterilerin satın alma isteği ve aldıkları haz üzerinde etkili olmuştur. Diğer yandan loş ışık ve klasik müzik daha olumlu tepki almıştır. Klasik müzik ve loş ışık insanlarda prestiji, iyi servisi ve kaliteyi çağrıştırmaktadır (Beverland vd., 2006: 983). Sweeney ve Wyber (2002: 51) yaptıkları araştırmada müziğin, tüketicilerin memnuniyet, heyecan alma, ürün ve hizmet kalitesi değerlendirmesi üzerinde önemli etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Morrison (2002) yaptığı araştırmada mağaza içi müziğin müşterilerin satın alma kararlarında önemli rol oynayabileceği ve mağazada geçirilen süre ve markaya olan ilgiyi etkileyeceği sonucuna ulaşmıştır. Baker ve Comeran (1996) tarafından yapılan araştırmada varılan sonuç; müziğin sesi yükseldikçe algılanan bekleme süresi artmıştır (Karkın ve Akkuş, 2009: 308). Kellaris vd. (1996: 498) tarafında yapılan araştırmada ise yüksek sesli müzikte zaman tahmini daha uzun olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Smith ve Curnow (1996) tarafından müzik sesi yüksekliğini araştırdıkları deneylerinde yüksek sesli müzikte tüketiciler mağazada daha kısa süre kalmışlar.

Fakat daha az para harcamadıkları sonucuna ulaşmışlardır (Kutlay, 2007: 34). Glosgow Havalimanı'nda yapılan bir uygulamada ise 8 hafta boyunca kuş ve dalga sesleri yayınlanmış. Bu uygulama sonucunda yolcuların mağazalardaki ürünleri daha dikkatli inceledikleri ve mağazalardaki satışlarda ise % 10'a kadar artış kaydedilmiş (Coşkun, 2007: 102). Tendai ve Crispen (2009: 102) tarafında Güney Afrika'da yapılan araştırmada ise fiyat ve kupon gibi faktörlerin plansız alışverişlerde müzik ve koku gibi atmosferik elemanlarda daha etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna karşılık Mattila ve Wirtz (2001: 273) araştırmalarında mağaza ambiyansının plansız alışverişleri artırdığı sonucuna ulaşmışlar. Kachaganova (2008: 231) tarafından yapılan araştırmada ise mağaza atmosferinin müşterilerin satın alma davranışlarında etkili olduğu, müşterilerin mağaza atmosferinden etkilenecek daha fazla alışveriş yaptıkları ve planlı gelmelerine rağmen plan dışı alışveriş yapmalarında mağaza atmosferinin etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Karkın (2008: 91) tarafından müşterilerin otel işletmelerinin hizmet atmosferine ilişkin değerlendirmeleri ve otelden kalmaktan duydukları memnuniyet arasındaki ilişkiyi değerlendirdiği çalışmasında "müziğin ses düzeyi ve türü" hariç diğer atmosferik elemanlarla müşteri memnuniyeti arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Yoo vd. (1998: 261) araştırmalarında mağaza atmosferinin tüketicilerin mağazayı değerlendirmesinde ve mağaza tercihinde etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Turley ve Milliman (2000: 209) tarafında mağaza atmosferinin satışlar üzerindeki etkisi ile ilgili inceledikleri 28 makaleden 25'inde atmosfer ve satışlar arasında güçlü bir bağın olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan çeşitli araştırmalarda müziğin; ruh halini, zaman algılamasını, yiyecek hizmetlerinde satışları, satıcılar ve alıcılar arası etkileşimleri, ürün seçimini, alışveriş zamanını ve satın alınan miktarını etkileyebildiğini göstermektedir (Karkın ve Akkuş, 2009: 304).

Bu çalışmada da tüketicilerin mağazalardaki yüksek sesli müziğe ve müziğin sevilen ya da sevilmeyen müzik türü olması durumunda gösterdikleri bilinçli tepkiler ölçmek amaçlanmaktadır.

I. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Araştırmanın ana kütesini Trabzon ilinde yer alan kişiler oluşturmaktadır. Ana küteden seçilen örnek büyüklüğü $N \geq 100,000$ olması durumunda $n = 384$ (Altunışık vd., 2007: 127) koşuluna dayanılarak belirlenmiştir.

Araştırmada kullanılan veriler, anket yöntemi ile elde edilmiştir. Araştırmaya dahil olan müşterilere mağazalarda yayınlanan müziğin niteliğinin kendileri üzerindeki etkileri ve yayınlanan müziğin alışverişlerine ve alışveriş ortamında kalma sürelerine etkisi üzerinde genel bir fikir edinmek amacıyla 5’li Likert ölçeğinde 6 soruluk anket uygulanmıştır. Anketler kolayda örnekleme yöntemi ile seçilen 389 kişi üzerinde yüz yüze görüşme yöntemi ile uygulanmıştır. Kolayda örnekleme yönteminin zayıf yönü seçilen örneklemin ana küteyi ne kadar temsil edebildiğidir (Özmen, 2006: 177).

A. Araştırmanın Hipotezleri

H1: Mağazalardaki yüksek sesli müzikten etkilenme tüketicilerin demografik özelliklerine farklılık göstermektedir.

H2: Mağazalardaki sevilmeyen müzik türünden etkilenme tüketicilerin demografik özelliklerine göre farklılık göstermektedir.

H2: Mağazalardaki sevilen müzik türünden etkilenme tüketicilerin demografik özelliklerine göre farklılık göstermektedir.

II. BULGULAR

Tablo 2’de araştırmaya dahil olan 389 müşterinin demografik özelliklerine göre dağılımları yer almaktadır. Bu verilere göre cevaplayıcıların %50,4’nün kadın, %49,6’sının ise erkek olduğu görülmektedir. Aylık gelire göre ise anket uygulanan müşterilerin %42,9’nu “564 ve altı” gelir sahibi müşteriler oluşturmaktadır. Yaş değişkenine bakıldığında cevaplayıcıların %44,7’sini “19-29” yaş arası müşteriler oluşturmaktadır. Eğitim durumuna göre ise cevaplayıcıların %37,8’ini üniversite

mezunları oluşturmaktadır. Meslek dağılımına göre ise %28,8 oranı ile öğrenciler en çok anket uygulanan müşterilerdir.

Tablo 1. Müşterilerin Demografik Özellikleri

Aylık Gelir	Frekans	%	Yaş	Frekans	%
564 ve altı	167	42,9	18 ve altı	8	2,1
565-1000	94	24,2	19-29	174	44,7
1001-1500	71	18,3	30-40	87	22,4
1501-2000	38	9,8	41-51	62	15,9
2001 ve üstü	19	4,9	52-62	47	12,1
			63 ve üzeri	11	2,8
Eğitim Durumu	Frekans	%	Meslek	Frekans	%
İlkokul	37	9,5	Memur	68	17,5
Ortaokul	30	7,7	İşçi	55	14,1
Lise	102	26,2	Serbest Meslek	39	10,0
Yüksekokul	48	12,3	Emekli	33	8,5
Üniversite	147	37,8	Ev Hanımı	56	14,4
Lisansüstü	25	6,4	Öğrenci	112	28,8
			İşsiz	24	6,2
			Diğer	2	,5
Cinsiyet	Frekans	%	Toplam	389	100,0
Kadın	196	50,4			
Erkek	193	49,6			

Araştırmaya katılan müşterilerin ne sıklıkla alışveriş yaptıkları ve çalan müziğe dikkat edip etmediklerine ilişkin sonuçlar tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 2. Müşterilerin Alışveriş Merkezlerinden Alışveriş Yapma Sıklıkları ve Çalan Müziğe Dikkat Edip Etmemelerine İlişkin Sonuçlar

Alışveriş merkezlerinden ne sıklıkta alışveriş yaparsınız?		
	Frekans	%
Her gün	8	2,1
Haftada birden fazla	29	7,5
Haftada bir	88	22,9
Ayda birden fazla	123	31,6
Ayda bir	93	23,9
Daha seyrek	47	12,1
Toplam	389	100,0
Alışveriş yaptığınız sırada çalan müziğe dikkat eder misiniz?		
	Frekans	%
Evet	321	82,5
Hayır	68	17,5
Toplam	389	100,0

Elde edilen bu verilere bakıldığında tüketicilerin büyük bir çoğunluğu ayda bir veya birden fazla alışverişe gitmektedirler. Yine tüketicilerin büyük bir çoğunluğu alışveriş ortamındaki müziğe dikkat etmektedirler.

Verilerin analizinde tüketicilere yöneltilen yargılar 3 faktör altında toplanmıştır ve analizler bu faktörler üzerinde yapılmıştır. Belirtilen faktörlere katılımların demografik özelliklere göre nasıl oluştuğunu görmek amacıyla cinsiyet değişkeni için bağımsız örnek t testinden diğer değişkenler için ise tek yönlü varyans analizinden yararlanılmıştır. Sonuçlar tablo 3’de gösterilmektedir.

Tablo 3. Demografik Özelliklere Göre T Testi ve Varyans Analizi Sonuçları

		Yüksek sesli müzik	Sevilmeyen müzik türünden rahatsız olma	Sevilen müzik türünde mağazada daha çok vakit geçirme
Cinsiyet	t	1,413	,610	1,471
	p	,158	,542	,142
Yaş	F	4,532	3,322	1,809
	p	,001	,006	,110
Eğitim	F	3,095	4,133	3,147
	p	,059	,001	,008
Meslek	F	1,907	1,929	1,362
	p	,067	,064	,220
Aylık Gelir	F	,880	2,310	3,894
	p	,476	,057	,004

Tablo 3’de yer alan sonuçlara göre cinsiyet ile ilgili olarak tüm hipotezlerde bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Yaş değişkenine baktığımızda ise alışverişteki yüksek sesli müzikten etkilenme ve sevilmeyen müzik türüne olan karşı olan tepki ile ilgili oluşturulan hipotezlerde farklılık tespit edilmiştir. Farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını görmek amacıyla yapılan Tukey testinde ise 51 yaş üstündeki tüketiciler 19-29 yaş aralığındaki tüketicilere nazaran yüksek sesli müziğe daha olumsuz bakmaktadırlar. Sevilmeyen müzik türünde duyulan rahatsızlıkla ilgili Tukey testi sonucunda ise 40 yaşına kadar olan tüketiciler ile 40 yaş üzeri tüketiciler arasında bir farklılık vardır. 40 yaş üstü tüketiciler sevmedikleri müzik türünde daha çok rahatsız olmaktadır. Eğitim durumlarına bakıldığında ise sevilen ve sevilmeyen müzik türüne karşı olan tepkilerde bir farklılık görülmektedir. Tukey testi sonucunda bu farklılığın lise, üniversite ve lisansüstü eğitime sahip tüketiciler arasında olduğu görülmektedir. Lisansüstü eğitime sahip tüketiciler sevmedikleri müzik türünde daha çok rahatsız olmaktadır. Yine aynı grup sevindikleri müzik türü çalsa bile daha fazla vakit geçirmelerine etki etmeyeceğini düşünmektedir. Tüketicilerin mesleklerine bakıldığında hiçbir hipotez için anlamlı farklılık bulunmamakla birlikte Tukey testi sonuçlarında yüksek sesli

müziğe karşı tepkide emekliler ve öğrenciler arasında bir farklılık tespit edilmiştir. Buna göre emekliler yüksek sesli müzikten rahatsız olmaktadır. Aylık gelire baktığımızda ise 2000 ve altı gelir grubundaki tüketiciler ise mağazalarda sevdikleri müzik çalması durumunda daha fazla vakit geçirebileceklerini belirtmektedirler.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Müziğin insanların satın alma kararlarını, mağazada geçirdikleri süreleri vs. faktörleri etkilediği batılı bilim adamlarının yaptıkları çalışmalarda kabul görmektedir (Morrison, 2002; Areni ve kim, 1993; Caldwell ve Hibbert, 1999; Yalch ve Spangenberg, 1990,1993, 2000; Milliman, 1982, 1986).

Diğer yandan Tendai ve Crispen (2009) tarafından Güney Afrika’da yapılan çalışmada ise plansız alışverişlerde fiyatın mağaza atmosferinden daha etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yapılan bu çalışmada ise; özellikle orta yaş üzerindeki tüketicilerin yüksek sesli müzikte ve sevmedikleri müzik türünde daha çok rahatsız oldukları, lisansüstü eğitime sahip tüketicilerin ise sevmedikleri müzikte rahatsız oldukları bunun yanında sevdikleri müzik türünde ise etkilenmeyecekleri ve “2000 ve altı” aylık gelire sahip tüketicilerin ise sevdikleri müzik türünde alışveriş ortamında daha fazla kalabilecekleri sonuçlarına ulaşılmıştır.

Burada özellikle tüketicilerin demografik özelliklerine dikkat ettiğimizde araştırmaya katılan tüketicilerin çoğunluğu düşük gelir düzeyine sahip tüketicilerdir. Bu çalışmada müziğin düşük gelir düzeyindeki tüketicilerin mağazada kalma sürelerine kısmen olumlu etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Fakat mağazada daha fazla geçirilen sürenin alışverişe etkisi bu çalışma için bilinmemektedir. Ayrıca diğer demografik özelliklere sahip tüketicilerin alışveriş merkezlerindeki müzik ve şiddeti karşısındaki daha çok olumsuz tutumlarına bakıldığında işletme sahiplerinin müzik kullanımı karar alırken çok düşünmelerini gerektirmektedir.

Son olarak bu çalışmada sadece müziğin sesi ve beğenisinin tüketiciler üzerindeki etkisi incelenmiştir. Müziğin özellikle ülkemiz tüketicilerinin satın alma ve ürün seçimi ile kararlarında nasıl etkili olduğunu belirlemek amacıyla yapılacak olan çalışmalarla bu araştırma daha sağlam zeminlere oturacaktır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- ALTUNIŞIK, Remzi; Recai COŞKUN, Serkan BAYRAKTAROĞLU ve Engin YILDIRIM; (2007), Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı, Sakarya Yayıncılık, 127s.
- ARENI, CHARLES S. ve David KIM; (1993), “The Influence of Background Music on Shopping Behavior: Classical Versus Top-Forty Music in a Wine Store”, *Advances in Consumer Research*, 20, pp. 336-340.
- BAKER, Julie; Michael LEVY ve Dhruv GREWAL; (1992) "An Experimental Approach to Making Retail Store Environmental Decisions", *Journal of Retailing*, 68(4) pp. 445-462.
- BEVERLAND, Michael; Elison Ai Ching LİM, Michael MORRISON ve Milé TERZIOVSKI; (2006), “In-Store Music and Consumer–Brand Relationships: Relational Transformation Following Experiences of (mis)fit”, *Journal of Business Research* 59, pp. 982–989
- CALDWELL, Clare ve Sally A HIBBERT; (1999), “Play That One Again: The Effect Of Music Tempo on Consumer Behaviour in a Restaurant”, *European Advances in Consumer Research*, 4, pp. 58-62.
- COŞKUN, emel (2007), “Kuş Sesleri Satışları Artırır mı?”, *Turkishtime*, Haziran, ss. 102-103.
- HERRINGTON, J. Duncan ve Louis CAPELLA M. (1996), “Effects of Music in Service Environments: A Field Study”, *Journal of Services Marketing*, 10(2), pp. 26-41.
- KACHAGANOVA, Elmira (2008), Mağaza Atmosferinin Satın Almaya Etkisi ve Departmanlı Mağazada Bir Uygulama, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler (Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi)
- KARKIN, Gülşah; (2008), Hizmet Pazarlamasının Bir unsuru Olarak Fiziksel Kanıtlar ve Otel İşletmelerinde Hizmet Atmosferi Oluşturulması, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- KARKIN AKKUŞ, Gülşah ve Ülkü AKKUŞ (2009), “Müziğin Tüketim Davranışı Üzerine Etkileri”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32, ss. 303-317.

-
- KELLARIS, James J.; Susan P MANTEL ve Moses B. ALTSECH; (1996), “Decibels, Disposition, and Duration: The Impact of Musical Loudness and Internal States on Time Perceptions”, *Advances in Consumer Research*, 23, pp. 498-503.
- KOTLER, Philip; (1973-1974), “Atmospherics as a Marketing Tool”, *Journal of Retailing*, 49(4), pp. 48-64.
- KUTLAY, Evren Bilge; (2007), *Müziğin Bir Pazarlama Elementi Olarak Tüketici Üzerinde Duygusal, Algısal ve Davranışsal Etkileri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- MATTILA, Anna S. ve Jochen Wirtz; (2001), “Congruency of Scent and Music as a Driver of In-store Evaluations and Behavior”, *Journal of Retailing*, 77, pp. 273-289.
- MORRISON, Michael (2002), “The Power of In-store Music and its Influence on International Retail Brands and Shopper Behaviour: A Multi-Case Study Approach”, <http://www.semus.lt/medziaga/1.pdf> (Erişim: 14.06.2011)
- ÖZMEN, Ahmet, (2007), “Örnekleme”, Ali Fuat Yüzer (ed.), *İstatistik*, 4. Baskı içinde (167-194), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 177s.
- SOLOMON, Michael R. (2003), *Tüketici Krallığının Fethi: Markalar Diyarında Pazarlama stratejileri*, Çev: Selin Çetinkaya, İstanbul: MediaCat Yayınları, 247s.
- SWEENEY, Jillian C. ve Fiona WYBER; (2002), “The Role of Cognition and Emotions in the Music-Approach- Avoidance Behavior Relationship”, *Journal of Services Marketing*, 16(1), pp. 51-69.
- TENDAI, Mariri ve Chipunza CRISPEN; (2009), “In-Store Shopping Environment and Impulsive Buying”, *African Journal of Marketing Management*, 1(4), pp. 102-108
- TURLEY, W. L. ve Ronald E. MILLIMAN; (2000), “Atmospheric Effects on Shopping Behavior: A Review of the Experimental Evidence”, *Journal of Business Research* 49, pp. 193–211.
- YALCH, Richard F. ve Eric R. SPANGENBERG; (1990), “Effects of Store Music on Shopping Behavior”, *The Journal of Consumer Marketing*, 7, pp. 55-63.
- YALCH, Richard F. ve Eric R. SPANGENBERG; (1993), “Using Store Music for Retail Zoning: A Field Experiment”, *Advances in Consumer Research*, 20, pp. 632-636.

- YALCH, Richard F. ve Eric R. SPANGENBERG; (2000), “The Effects of Music in a Retail Setting on Real and Perceived Shopping Times”, *Journal of Business Research*, 49, pp. 139-147.
- YOO, Changjo; Jonghee PARK ve Deborah J. MACINNIS; (1998), “Effects of Store Characteristics and In-Store Emotional Experiences on Store Attitude” *Journal of Business Research* 42, pp. 253–263.

TÜRKİYE’DE SİYASET PAZARLAMASINDA RAKİBE PAZARLAMA ÜZERİNE ALAN ARAŞTIRMASI: TRABZON İLİ ÖRNEĞİ¹

Fazıl KIRKBİR²

Mehmet CANÇELİK³

ÖZET

Bu çalışmada seçmenlerin demografik özellikleri açısından siyasi partilerde rakibe pazarlama konusu değerlendirilmiştir. Bu amaçla Trabzon ilinde 371 seçmen ile yüz yüze anket yapılmıştır. Anketlerin analizinde faktör analizi, tek örneklem t-testi ve çok değişkenli varyans analizi (MANOVA) testlerinde yararlanılmıştır. Çalışmanın en önemli sonucu; seçmenler ana muhalefet ve ikinci muhalefet partisinin faaliyetleriyle iktidara oy kazandırdığı düşüncesindedirler.

Anahtar sözcükler: Siyaset Pazarlaması, Rakibe Pazarlama, Siyasi Partiler,

ABSTRACT

In this study; it is evaluated that opponent marketing in political parties in terms of voters' demographic characteristics. For this purpose in Trabzon, there were face to face questionnaire with 371 voter. In the analysis of questionnaire, factor analysis, one sample t-test and Multivariate Analysis of Variance (MANOVA) testes were used. The most important result of this research is; voters think that the main opposition and the second opposition party bring in vote to the rulling party with their political activities.

Key words: Political Marketing, Opponent Marketing, Political Parties

¹ Bu çalışma, Mehmet Cançelik tarafından Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme ABD’de, Doç. Dr. Fazıl Kırkbir danışmanlığında hazırlanmış ve 2011 yılında kabul edilmiş olan “Siyasi Partilerde Rakibe Pazarlama” başlıklı yayınlanmamış yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

² Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF İşletme Bölümü, Fazıl41@yahoo.com

³ Öğr. Gör., Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO İşletme Bölümü, m.cancelik@harran.edu.tr

GİRİŞ

Pazarlama biliminin siyasi hayata girmesi şüphesiz siyasete değişimi ve birçok yeniliği de beraberinde getirmiştir. Önceleri halkın beklentilerini dikkate almadan sadece kendi fikirlerini halka benimsetmeye çalışan ve siyaseti sadece propaganda olarak gören anlayış pazarlamanın siyasete getirdiği farklı yaklaşımlarla yeni bir boyut kazanmıştır. Günümüzde pazarlama bilimi ve iletişim araçları siyasi hayatta önemli bir rol oynamaya başlarken seçimlerde de başarıya ulaşmada pazarlama uzmanları etkili olmaya başlamışlardır.

Siyasette de kullanılan kavram ve araçların, büyük ölçüde pazarlamadan yararlanarak geliştirilmesi ve kullanılması, pazarlamanın siyasal boyutunu gündeme getirmiştir (Üste ve diğerleri, 2007: 214). Siyaset pazarlaması bir fikir pazarlamasıdır. Fikrin pazarlaması, siyasi partilerin ülke sorunlarını saptamalarını, nedenlerini teşhis etmelerini ve bu sorunların çözümüne dair önerdikleri yöntemleri, seçmen bölümüne benimsetmeleri çalışmalarını içerir (Tan, 2002: 18). Siyaset, pazarlama ve iletişim disiplinleri arasında gelişen siyaset pazarlaması, modern siyasetin sadece reklam özelliklerini açıklamayan, aynı zamanda parti ve seçmen davranışlarının analiz aracı olan bir disiplindir (Scammel, 1999, 718). Siyaset pazarlamasının iki yönü vardır. İlki, seçmen isteklerine göre partiyi organize etmek, ikincisi seçmenin oy verme davranışını etkilemek için siyasi ürünleri iletişim teknikleri kullanılarak anlatmaktır. Birincisinde pazarlama araştırması ikincisinde ise tutundurma araçları ön plana çıkmaktadır (Çatı ve Aslan, 2003: 257-258).

Akademik bir disiplin olarak yeni ve nispeten gelişmemiş bir alan olan (Baines ve diğerleri, 2002: 6) ve ilk defa Stanley Kelley tarafından kullanılan (Bayraktaroğlu, 2002: 160) siyaset pazarlaması ile ilgili birçok tanıma rastlamak mümkündür. Örneğin Butler ve Collins (1994: 19)’e göre siyaset pazarlaması, belirli partiler ve adaylarla ilgili özelliklerin, fikirlerin, ilke ve politikaların pazarlanmasıdır. Genellikle, seçimlerde oy tercihini etkileme üzerine şekillendirilmektedir. Amerikan Pazarlama Derneği siyaset pazarlamasını, “partinin veya adayın kamuoyu araştırması ve çevre analizini, örgütsel amaçları gerçekleştirebilecek ve oyları karşılığında seçmen gruplarını memnun edebilecek, rekabet gücüne sahip bir fikir üretmek ve tutundurmak için kullanılma süreci” olarak tanımlamaktadır (Divanoğlu, 2008: 106). Kotler (1972: 46)’e göre ise siyaset pazarlaması,

“halkın ihtiyaç duyduğu program ve hizmetleri gerçekleştirmek ve kurumsal tanınma, destek kazanma amacıyla siyasi örgütler tarafında yürütülen faaliyetlerdir.

Rakibe pazarlama; *“faaliyet gösterilen pazarda aynı iş kolunda faaliyet gösteren rakip işletme ile gizli bir ortaklık yapılması ile başlayan ve müşteriler tarafından bilinmeyen bu ortaklığın taraflarından birinin potansiyel müşterileri gizli ortak olan rakibi üstün göstererek ya da kendisini müşterilerden soğutarak rakibe yönlendirmesi şeklinde izlenen bir pazarlama stratejisidir.”* (Kırkbir, 2008: 12). Rakibe pazarlamayı siyasi partiler içinde düşünebiliriz. Siyasi partiler, seçmenlerin kendilerini tercih etmelerini sağlamak amacıyla birbirleriyle kıyasıya rekabet içindeyken bazen sonuç istenilen gibi olmamaktadır. Siyasi liderler veya adaylar bazen söylemleriyle, olaylara yaklaşımlarıyla veya siyasi duruşlarıyla seçmenin kendilerinden soğumasına ve oyunu rakip partiden yana kullanmasına neden olabilmektedir.

I. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

A. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Siyasi partiler ve adayların nihai amacı seçimlerde başarıya ulaşmaktır. Seçimlerde başarılı olmak ise seçmenin kendisine sunulan siyasi ürünleri oyları ile satın almalarından geçmektedir. Siyasi partiler bu siyasi alışveriş sürecinde kendilerinin daha iyi daha farklı olduklarını göstermek için bir dizi faaliyetlerde bulunurlar. Bu faaliyetlere bazen ülkedeki olaylar, hukuki davalar, yapılan konuşmalar, meclis gündemleri vb. konular yön vermektedir. Siyasi partiler tüm bu konulardan kendilerine siyasi rekabet malzemeleri çıkarıp seçmene karşı bunları kullanırken sonuçlar bazen seçmenlerde beklenen etkiye sebep olurken bazense tam tersi sonuçlara sebep olmaktadır. Beklenen etki oluştuğunda oyların kendilerine gelmelerini sağlayan partiler, tersi durumda oyları rakibe kaptırmaktadır. Bu çalışmada siyasi parti faaliyetlerinin seçmen üzerindeki oluşturduğu olumlu etki değil olumsuz etki sebebi ile rakip partilere pazarlanan oylar ele alınmaktadır.

Çalışmada, siyasi partilerde rakibe pazarlama ile ilgili yer alan konulara ilişkin seçmen görüşlerinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu amacın yanında siyasi partilerin faaliyetlerinde kendilerine yaptıkları olumlu katkının dışında rakibe kazandırdıkları oyların seçmenlerin demografik özellikleri ile ilişkisinin ortaya konması hedeflenmektedir.

B. Araştırmanın Ana Kütlesi

Ülkemizde yapılan yerel veya genel seçimlerde 18 yaşından büyük olan bireyler oy kullanabilmektedir. Dolayısıyla bu tarz bir araştırmanın ana kütlesini 18 yaşından büyük tüm seçmenler oluşturmaktadır. Fakat hem maddi hem de zaman açısından oluşan engellerden dolayı bu araştırma Trabzon ili ile kısıtlanmıştır. Trabzon ili seçmen sayısı 536.973 kişidir (<http://www.ysk.gov.tr/ysk/index.html>, 04.04.2011) . Bu sayı araştırmanın ana kütlesini oluşturmaktadır.

C. Örneklem Yöntemi ve Örnek Hacminin Belirlenmesi

Araştırmada olasılığa dayalı olmayan örneklem yöntemlerinden biri olan yargısal örneklem yöntemi kullanılmıştır. Yargısal örneklem, örneklemin araştırmacının kişisel arzu, düşünce ve deneyimlerine göre seçilmiş olduğu örneklemedir (Özmen, 2006: 177). Yani deneklerin belirlenmesinde ölçüt araştırmacının yargısıdır. Denekler rastgele seçilmezler (Altunışık ve diğerleri, 2007: 132).

Araştırmanın örnek hacmi $N \geq 100.000$ olması durumunda $n = 384$ (Altunışık ve diğerleri, 2007: 127) koşuluna dayalı olarak belirlenmiştir.

D. Veri Toplama Yöntemi

Bu araştırmada birincil verilere ulaşmada kullanılan veri toplama yöntemlerinden anket yöntemi tercih edilmiştir. Anket yöntemi “cevaplandırıcının daha önce belirlenmiş bir sıralamada ve yapıda oluşturulan sorulara karşılık vermesiyle veri elde etme yöntemi” olarak tanımlanabilir (Altunışık ve diğerleri, 2007: 68).

Hazırlanan anket formları Trabzon ilinde 15 Şubat 2011-25 Mart 2011 tarihleri arasında 400 kişiye yüz yüze görüşme yoluyla uygulanmıştır. Uygulanan 400 adet anketten 29 adedi hatalı veya eksik olmasından dolayı analiz dışı bırakılmıştır. Nihai olarak analiz 371 adet anket üzerinden gerçekleştirilmiştir.

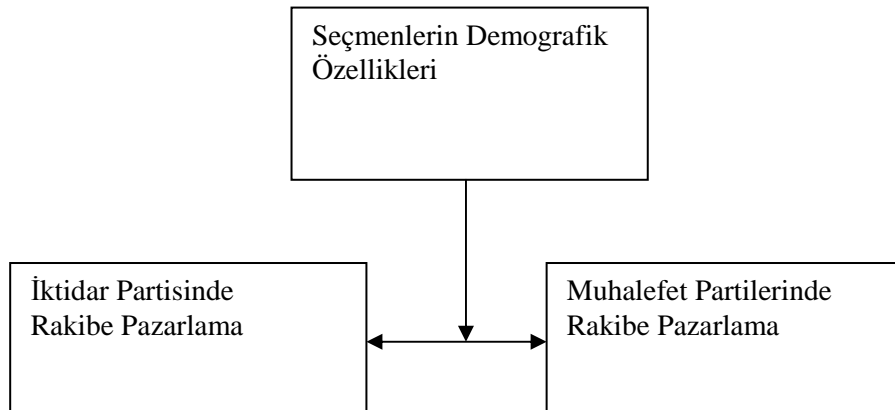
E. Anket Formunun Hazırlanması

Araştırma kapsamında anket formunda yer alan sorular, seçilen 25 kişiye hükümetin başarılı/başarısız gözükmemesinin nedenleri ve muhalefetin başarılı/başarısız gözükmemesinin nedenleri nelerdir. Şeklinde sorulan açık uçlu sorulara verilen cevaplardan türetilmiştir. Hazırlanan anket formuna ilişkin hataları ve eksiklikleri görmek amacıyla 30 kişilik bir gruba anket uygulanmıştır. Bu ön test çalışması ile seçmenlerden ankettin anlaşılabilirliği ve kapsamı ile ilgili alınan görüşler doğrultusunda yapılan değişiklikler ile nihai şekli verilen anket Türkiye’de 2011 yılında yapılan genel seçimlerden hemen önce Trabzon ilinde uygulanmıştır.

F. Araştırmanın Modeli Ve Hipotezler

Bu çalışmada, siyasi partilerde rakibe pazarlanan oyların seçmenlerin demografik özelliklerine göre bakış açılarını ortaya koymak amacıyla kullanılan model şekil 1’de gösterilmiştir. Model iktidar ve muhalefet partilerinde karşılıklı olarak rakibe pazarlanan oylar üzerinde seçmenlerin demografik özelliklerine göre farklılığı görmek amacı üzerine kurulmuştur.

Şekil 1: Araştırmanın Modeli

Yukarıdaki model çerçevesinde araştırmanın hipotezleri şöyledir:

H1 Ana muhalefet ve ikinci muhalefet partisi mensupları oyların bir kısmının iktidara verilmesine sebep olmaktadır.

H2 İktidar partisi mensupları oyların bir kısmının muhalefet partilerine verilmesine sebep olmaktadır.

H3 Seçmenlerin demografik özellikleri ile siyasi partilerde rakibe pazarlama ile ilgili konulara ilişkin faktörlere katılımları arasında fark vardır.

G. Araştırmada Elde Edilen Verilen Analizi

Araştırma verilerin analizinde öncelikle araştırmanın güvenilirliğine ilişkin sonuçlara yer verildikten sonra araştırmaya katılan seçmenlerin demografik özelliklerine göre dağılımları verildikten sonra araştırma hipotezleri test edilerek araştırma verilerin analizi ile sonlandırılacaktır.

H. Araştırmanın Güvenirliği

Elde edilen verilerin analizinden önce araştırma kapsamında uygulanan anket sorularının güvenilirliğini görmek amacıyla Cronbach’s Alpha testinden yararlanılmıştır. 15 sorudan oluşan testin Alpha değeri 0,844 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuca araştırma yüksek derecede güvenilirirdir.

I. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Araştırmaya katılan seçmenlerin demografik özelliklerine ilişkin dağılımlar tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Dağılımları

Aylık Gelir	Frekans	%	Yaş	Frekans	%
500 ve altı	123	33,2	18-28	181	48,8
501-1000	56	15,1	29-39	61	16,4
1001-1500	54	14,5	40-50	60	16,2
1501-2000	70	18,9	51-61	39	10,5
2001 ve üstü	68	18,3	62 ve üzeri	30	8,1
Eğitim Durumu	Frekans	%	Meslek	Frekans	%
Okuryazar	7	1,9	Memur	66	17,8
İlkokul	29	7,8	İşçi	38	10,2
Ortaöğretim	93	25,1	Serbest Meslek	54	14,6
Yüksekokul	45	12,1	Emekli	32	8,6
Üniversite	166	44,7	Ev Hanımı	23	6,2
Lisansüstü	31	8,4	Öğrenci	96	25,9
			Diğer	62	16,7
Cinsiyet	Frekans	%	Toplam	371	100,0
Kadın	158	42,6			
Erkek	213	57,4			

Bu verilere göre; cevaplayıcıların %42,6’sı kadın %57,4’nün ise erkek olduğu görülmektedir. Kadın ve erkek seçmenler arasında sayı olarak çok fazla bir farklılığın olmadığı söylenebilir.

Cevaplayıcıların yaş aralıklarına bakıldığında ise 18-28 yaş arasındaki seçmenler %48,8 oranla en çok anket uygulanan gruptur. 29-39 ve 40-50 yaş grupları %16,4 ve %16,2 oranlarıyla birbirlerine yakın bir dağılım göstermektedir. Aynı şekilde 51-61 ve 62 ve üzeri yaş gruplarının da %10,5 ve %8,1 oranlarıyla birbirlerine yakın bir dağılım sergiledikleri söylenebilir.

Cevaplayıcıların eğitim durumlarına ilişkin dağılıma bakıldığında %44,7 oranıyla üniversite mezunu ya da üniversite öğrencisi seçmenler en çok anket uygulanan grubu oluşturmaktadır. Sırasıyla en çok anket uygulanan diğer cevaplayıcılar; %25,1 oranla ortaöğretim, %12,1 oranla yüksekokul, %8,4 oranla lisansüstü, %7,8 oranlar ilkokul ve %1,9 oranlar okuryazar seçmenlerdir.

Cevaplayıcıların mesleklerine göre dağılımlarına bakıldığında ise %25,9 oranla en çok anket uygulanan seçmen grubunu öğrenciler oluşturmaktadır. Öğrencileri sırasıyla %17,8 oranlar memurlar, %16,7 oranla diğer meslekler, %14,6 oranla serbest meslekte çalışanlar,

%10,2 oranla işçiler, %8,6 oranlar emekliler, %6,2 oranla ev hanımları izlemektedir. Diğer meslekler sanatçı, sporcu, yönetici, iş adamı, çiftçi ve çalışmayan seçmenlerden oluşmaktadır.

Cevaplayıcılarının aylık gelirlerine bakıldığında en çok anket uygulanan seçmen grubunun %33,2 oranla 500 ve altı aylık gelire sahip olan seçmenlerden oluştuğu görülmektedir. Bunun nedeni ankete katılan öğrencilerin fazlalığı ve işsiz olan seçmenlere bağlanabilir. Sırasıyla en çok anket uygulanan diğer gruplar %18,9 oranla 1501-2000, %18,3 oranla 2001 ve üstü, %15,1 oranla 501-1000 ve %14,5 oranla 1001-1500 arasında aylık gelire sahip olan seçmenlerdir.

J. Araştırma Hipotezlerinin Test Edilmesi

Çalışmada hipotezlerin analizini kolaylaştıracağı düşüncesi ile ankette yer alan 15 yargıyı daha az gruplar altında toplamak amacıyla faktör analizinden yararlanılmıştır. Verilerin faktör analizine uygun olup olmadığını değerlendirmek için Bartlett testi ve Kaiser- Meyer-Olkin (KMO) testlerinden yararlanılmıştır. Yapılan testler sonucunda Bartlett testi 0,000 düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Bartlett testinin anlamlı olması veri setindeki değişkenler arasında yüksek korelasyonlar olduğunu yani veri setimizin faktör analizi için elverişli olduğunu gösterir (Kalaycı, 2005: 322). Yapılan KMO testi değeri ise 0,833’tür. Bu sonuca göre veri setimiz faktör analizi için çok iyidir yorumu yapılabilir.

Uygulanan faktör analizi sonucu ankette yer alan 15 yargı 2 faktör altında toplanmıştır. Faktör 1: “Ana muhalefet ve ikinci muhalefet partilerinde rakibe pazarlama ile ilgili yargılar”, faktör 2: “İktidar partisinde rakibe pazarlama ile ilgili yargılar” şeklinde adlandırılmıştır.

Çalışma H1 ve H2 hipotezlerinin test edilmesinde tek örnek t-testi kullanılmıştır. Tek örnek t-testine göre sonuçlar tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2: Seçmenlerin Siyasi Partilerde Rakibe Pazarlama Konusuna Katılımlarına İlişkin Görüşleri

Faktörler	t	Ortalama	p
Ana muhalefet ve ikinci muhalefet partilerinde rakibe pazarlama ile ilgili yargılar	20,408	4,03	,000
İktidar partisinde rakibe pazarlama ile ilgili yargılar	-5,852	2,68	,000

Tablo 2’de yer alan sonuçlara göre seçmenlerin genel olarak ana muhalefet ve ikinci muhalefet partilerinin oyları rakibe pazarladığı görüşüne katılırken (ortalama 4,03) iktidar partisinin oyları rakibe pazarladığı görüşüne katılmamaktadır (ortalama 2,68). Her iki faktör içinde önemlilik değeri 0,000’dır. Ana muhalefet ve ikinci muhalefet partilerinde rakibe pazarlama ile ilgili yargılara ilişkin t değeri 20,408 iken iktidar partisinde rakibe pazarlama ile ilgili yargılara ilişkin t değeri -5,852’dir. Bu sonuçlara göre Ana muhalefet ve ikinci muhalefet partisi mensupları oyların bir kısmının iktidara verilmesine sebep olmaktadır şeklinde kurulan H1 hipotezi kabul, İktidar partisi mensupları oyların bir kısmının muhalefet partilerine verilmesine sebep olmaktadır şeklinde kurulan H2 hipotezi reddedilmiştir.

H1 ve H2 hipotezleri için uygulanan tek örnek t-testi faktörlere ilişkin tüm seçmenlerin görüşlerini yansıtmaktadır. Seçmenlerin demografik özelliklerine göre faktörlere katılımları arasında bir farklılığın olup olmadığını görmek amacıyla birden fazla bağımlı değişkene tek bir bağımsız değişkenin etki ettiği durumlarda kullanılan tek yönlü MANOVA analizinden yararlanılmıştır. Çalışmada H3 hipotezini test etmek amacıyla uygulanan tek yönlü MANOVA analizine ilişkin sonuçlar aşağıda ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Seçmenlerin cinsiyeti ile siyasi partilerde rakibe pazarlama ilgili yargılara ilişkin farkı gösteren tek yönlü MANOVA analizi sonuçları tablo 3’te gösterilmektedir.

Tablo 3: Cinsiyete İlişkin Tek Yönlü MANOVA Analizi Sonuçları

Faktörler	Ortalamalar		F	p
	Kadın	Erkek		
Ana muhalefet ve ikinci muhalefet partilerinde rakibe pazarlama ile ilgili yargılar	3,69	4,28	36,76	,000
İktidar partisinde rakibe pazarlama ile ilgili yargılar	3,04	2,42	35,75	,000

Uygulanan Tek Yönlü MANOVA analizi sonucunda önemlilik değerleri 0,05’ten küçük olduğu için (,000) faktörler ile cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık vardır. Ortalama değerlerine bakıldığında ise ana muhalefet ve ikinci muhalefet partisinde rakibe pazarlama ile ilgili yargılara erkek seçmenler (4,28) kadın seçmenlere (3,69) göre, iktidar partisinde rakibe pazarlama ile ilgili yargılara da kadın seçmenler (3,04) erkek seçmenlere (2,42) göre daha yüksek oranda bir katılım göstermektedir.

Seçmenlerin yaşı ile siyasi partilerde rakibe pazarlama ilgili yargılara ilişkin farkı gösteren tek yönlü MANOVA analizi sonuçları tablo 4’de gösterilmektedir.

Tablo 4: Yaşa İlişkin Tek Yönlü MANOVA Analizi Sonuçları

Faktörler	Ortalamalar					F	p
	18-28	29-39	40-50	51-61	62 ve üzeri		
Ana muhalefet ve ikinci muhalefet partilerinde rakibe pazarlama ile ilgili yargılar	3,69	4,16	4,70	4,41	4,01	17,00	,000
İktidar partisinde rakibe pazarlama ile ilgili yargılar	3,00	2,85	1,94	2,47	2,16	17,36	,000

Tablo 4’de yer alan Tek Yönlü MANOVA analizi sonuçlarına göre önemlilik değerleri 0,05’ten küçük olduğu için (,000) faktörler ile yaş arasında anlamlı bir farklılık vardır. Ortalama değerlerine göre 4,70 ortalama değeri ile 40-50 yaş aralığı arasında yer alan seçmenler ana muhalefet ve ikinci muhalefet partilerinde rakibe pazarlama yargılarına en yüksek katılımı gösterirken, en düşük katılımı ise 3,69 ortalama değeri ile 18-28 yaş aralığındaki seçmenler göstermektedir. Diğer yaş aralıklarında yer alan seçmenlerinde ortalama değerlerinin yüksek olduğu yine tablo 22’de görülmektedir. 18-28 yaş aralığı arasında yer alan seçmenler ise iktidar partisinde rakibe pazarlama yargılarına en yüksek katılımı göstermektedir. 40-50 yaş

aralığındaki seçmenler 1,94 ortalama değeri ile en düşük düzeyde katılım gösteren seçmenlerdir. Diğer yaş aralıklarında yer alan seçmenlerin ise ortalama değerlerinin düşük olduğu görülmektedir.

Tablo 5: Eğitim Durumuna İlişkin Tek Yönlü MANOVA Analizi Sonuçları

Faktörler	Ortalamalar						F	p
	Okur yazar	İlkokul	Orta öğretim	Y. okul	Üniversite	L. üstü		
Ana muhalefet ve ikinci muhalefet partilerinde rakibe pazarlama ile ilgili konular	4,88	4,72	4,12	3,93	3,81	4,26	6,65	,000
İktidar partisinde rakibe pazarlama ile ilgili konular	1,64	2,14	2,72	2,48	2,84	2,76	4,37	,001

Tablo 5’te yer alan Tek Yönlü MANOVA analizi sonucuna göre önemlilik değerleri 0,05’ten küçük olduğu için (,000 ve ,001) faktörler ile eğitim durumu arasında anlamlı bir farklılık vardır. Ortalama değerlerine göre okuryazar seçmenler ana muhalefet ve ikinci muhalefet partilerinde rakibe pazarlama ile ilgili yargılara 4,88 ortalama değeri ile en yüksek katılımı gösteren seçmen grubudur. Diğer ortalama değerlerinde ise lisansüstü eğitim seviyesine sahip olanların dışında eğitim arttıkça ortalama değerlerin gittikçe düştüğü görülmektedir. İktidar partisinde rakibe pazarlama ile ilgili yargılara katılımında ise ortalama değerlerin düşük olduğu görülmektedir. Bu faktör için en yüksek katılımı 2,84 ortalama değeri ile üniversite eğitim seviyesine sahip olan seçmenler göstermektedir. Diğer eğitim seviyelerinde ise ortalama değerleri daha düşük bir seviyededir.

Tablo 6: Mesleğe İlişkin Tek Yönlü MANOVA Analizi Sonuçları

Faktörler	Ortalamalar							F	p
	Memur	İşçi	S. Meslek	Emekli	Ev Hanımı	Öğrenci	Diğer		
Ana muhalefet ve ikinci muhalefet partilerinde rakibe pazarlama ile ilgili konular	4,49	3,88	4,60	3,84	4,40	3,58	3,79	12,41	,000
İktidar partisinde rakibe pazarlama ile ilgili konular	2,44	2,61	2,20	2,41	2,14	3,08	3,12	9,37	,000

Tablo 6’da yer alan Tek yönlü MANOVA analizi sonucuna göre önemlilik değerleri 0,05’ten küçük olduğu için (,000) faktörler ile seçmenlerin meslekleri arasında anlamlı bir farklılık vardır. Ortalama değerlere bakıldığında serbest meslek sahipleri 4,60 ortalama değeri ile ana muhalefet ve ikinci muhalefet partilerinde rakibe pazarlama ile ilgili yargılara en yüksek katılımı gösteren meslek grubudur. Diğer ortalamalara bakıldığında genel olarak ortalamaların yüksek olduğu görülmektedir. İktidar partisinde rakibe pazarlama ile ilgili yargılara katılımların genel olarak düşük olduğu görülmekle birlikte 3,12 ortalama değeri ile diğer ve 3,08 ortalama değeri ile öğrenciler en yüksek katılımı gösteren meslek grupları içerisinde yer almaktadır.

Tablo 7: Aylık Gelire İlişkin Tek Yönlü MANOVA Analizi Sonuçları

Faktörler	Ortalamalar					F	p
	500 ve altı	501- 1000	1001- 1500	1501- 2000	2001 ve üzeri		
Ana muhalefet ve ikinci muhalefet partilerinde rakibe pazarlama ile ilgili konular	3,79	3,62	4,24	3,91	4,76	17,22	,000
İktidar partisinde rakibe pazarlama ile ilgili konular	3,14	2,61	2,37	2,74	2,10	14,96	,000

Tablo 7’de yer alan Tek Yönlü MANOVA analizi sonucuna göre önemlilik değerleri 0,05’ten küçük olduğu için (,000) faktörler ile seçmenlerin aylık gelirleri arasında anlamlı bir farkın olduğu söylenebilir. Ortalama değerlere bakıldığında 4,76 ortalama değeri ile 2001 ve üstü aylık gelire sahip olan seçmenlerin ana muhalefet ve ikinci muhalefet partilerinde rakibe pazarlama yargılarına en yüksek katılımı gösteren seçmen grubu olduğu görülmektedir. 2001 ve üzeri aylık gelirden daha az aylık gelire sahip olan seçmenlerinde genel olarak daha yüksek bir ortalama değere sahip oldukları görülmektedir. İktidar partisinde rakibe pazarlama ile ilgili yargılara ise katılım genel olarak daha düşük olmak birlikte 500 ve altı aylık gelire sahip seçmenlerin 3,14 ortalama değer ile en yüksek katılım gösteren seçmen grubu arasında olduğu görülmektedir.

Uygulanan Tek Yönlü MANOVA analizi sonuçlarına dayanarak “seçmenlerin demografik özellikleri ile siyasi partilerde rakibe pazarlama ile ilgili faktörlere katılım arasında fark vardır” şeklinde kurulan H3 hipotezi kabul edilmiştir.

SONUÇ

İktidar, ana muhalefet ve ikinci muhalefet partileri açısından rakibe pazarlanan oyların ele alındığı bu çalışmada yapılan testler sonucunda seçmenin genel kanısı ana muhalefet ve ikinci muhalefet partilerinin oyları rakibe pazarladığıdır. Buna karşılık bireysel bakıldığında bazı anketlerde iktidar partisi içinde bu yönde bir eğilim tespit edilmekle birlikte istatistiksel olarak kabul edilebilecek genel bir eğilim olmadığıdır.

Genel olarak sonuçlara bakıldığında ana muhalefet ve ikinci muhalefet partilerinin sunumları erkek seçmenler, 28 yaş üstü seçmenler, okuryazar, ilkokul, ortaöğretim ve lisansüstü eğitim seviyesine sahip seçmenler, memur, serbest meslek ve ev hanımı mesleklerine sahip seçmenler ve 1000 TL’den fazla aylık gelire sahip seçmenler tarafından iktidar partisinin oy kazanmasına sebep olunacak şekilde algılandığı söylenebilir. İktidar partisinde ise hipotез reddedilmekle birlikte kadın seçmenler, 18-28 yaş arası seçmenle, 500 ve altı aylık gelire sahip seçmenler, öğrenci ve diğer mesleklere sahip seçmenlerin benzer bir algıda oldukları söylenebilir. Demirtaş (2010: 226-228) tarafından yapılan bir araştırmada da erkek seçmenler ve serbest meslek sahibi seçmenlerin iktidar partisinin politika ve faaliyetlerinden memnun oldukları, kadın seçmenler ve emekli seçmenlerin ise ana muhalefet partisinin politika ve faaliyetlerinden daha çok memnun oldukları, öğrenci seçmenlerin ise ikinci muhalefet partisinden memnun oldukları ve yine aynı araştırmada eğitim düzeyi arttıkça iktidar partisine karşı olan memnuniyetin azaldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bu çalışmada, özellikle muhalefet partilerinin söylemlerinin, tutumlarının, politika ve faaliyetlerinin rakibe oy kazandırdığı sonucuna ulaşılmaktadır. Bu sonucu başka araştırmalarla da desteklemek mümkündür. Yalın (2007: 187) tarafından yapılan bir başka araştırmada, seçmenlerin her zaman muhalifimdir diyenlerin (% 4,5) oranının çok düşük olmasıdır. Bu sonuç muhalif bir kültürün olmadığını göstermektedir. Aynı şekilde bizim araştırmamızda da seçmenler muhalefet partilerinin iktidardaki partiyi sürekli eleştirmesin kendilerine oy kaybettireceği görüşündedir. Diğer yandan özellikle muhalefet partilerinin sık sık kullandıkları şeriat, bölücülük gibi söylemlerle halkı ikna etmeye çalışmalarının (Balci, 2007: 101) kendilerine bir faydasının olmadığı görülmektedir. Bu tür veya başka saldırgan tavırlarla rakiplerle polemige girmekle kendilerine zarar vermektedirler. Nitekim Keresteci (2006: 180) tarafından yapılan bir araştırmada desteklenen aday/partinin televizyonda rakip aday/partiyle saldırgan bir üslup ile polemige girdiğinin görülmesi durumunda seçmenlerin %35’nin etkilenmeyeceği, %11’nin destelediği parti ya da adaya olan güvenin artacağı, %46’sının ise destelediği parti ya da adaya karşı bir şüphe oluşacağı sonucuna varılmıştır.

Bu çalışmada siyasi partilerde rakibe pazarlama konusu iktidar, ana muhalefet ve ikinci muhalefet partileri açısından ele alınmış olup çalışmanın bulguları ve varılan sonuçlar Trabzon

ilinde yaşayan seçmenlerin görüşlerini yansıtmaktadır. Konuyla ilgili olarak yapılacak çalışmaların daha geniş bir coğrafi alanda ve daha çok sayıda siyasi partileri konuya dahil edilerek yapılması mevcut çalışmanın kabul edilebilirliği ya da reddedilebilirliği açısından daha sağlıklı yorumlar yapılmasına yol açabilecektir. Ama unutulmamalıdır ki bu çalışma muhalefet partileri (ana ve ikinci) ile iktidar partisinin söylemlerine yönelik olarak ortaya konmuştur. Bu söylemlerdeki değişme farklı sonuçların ortaya çıkmasına sebep olabilecektir.

KAYNAKÇA

- ALTUNIŞIK, Remzi; Recai COŞKUN, Serkan BAYRAKTAROĞLU ve Engin YILDIRIM; (2007), **Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı**, 5. Baskı, Sakarya: Sakarya Yayıncılık
- ARKLAN, Ümit; (2006), “Siyasal Liderlikte Karizma Olgusu: Recep Tayyip Erdoğan Örneğinde Teorik Ve Uygulamalı Bir Çalışma”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı:16, ss.48,
- BAINES, Paul R.; Phil HARRIS ve Barbara R. LEWIS; (2002), “The Political Marketing Planning Process: Improving Image and Message in Strategic Target Areas”, **Marketing Intelligence&Planning**, 20(1), pp. 6-14.
- BALCI, Şükrü; (2007), “Negatif Siyasal Reklamlarda İkna Edici Mesaj Stratejisi Olarak Korku Çekiciliği Kullanımı”, **Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, 4(1),
- BAYRAKTAROĞLU GÜDÜM, Gül; (2002), “Politik Yaşamda Pazarlama Yaklaşımları”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi**, 7(2), 159-168. ss. 73-106.
- BUTLER, Patrick ve Neil COLLINS; (1994), “Political Marketing: Structure and Process”, **European Journal of Marketing**, 28(1), pp. 19-34.
- ÇATI, Kahraman ve Seyfettin ASLAN; (2003), “Politik Pazarlama Açısından Seçmen Kararlarında Etkili Olan Faktörler ve Sivas Örneği”, **İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 17(3-4), ss. 255-270.

-
- DEMİRTAŞ, Mehmet Can; (2010), **Seçmen Tercihlerinin Siyasal Pazarlama Karması Açısından Analizi: İzmir İlinde Bir Uygulama**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DIVANOĞLU USLU, Sevilay; (2008), “Seçim Kampanyalarında Siyasal Pazarlama Karması Elemanlarının Yeri ve Önemi”, **Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 1(2), ss. 105-118.
- KALAYCI, Şeref (Ed.); (2005), **SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri**, 1. Baskı, Ankara: Asil Yayın Dağıtım Ltd. Şti., 322s.
- Keresteci, Zuhâl; (2006), **Siyasal Partilerin Politik Pazarlama Uygulamaları ile Bu Uygulamaların Seçmenler Üzerindeki Etkileri ve Bir Uygulama**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- KIRKBİR, Fazıl; (2007), **“Pazarlama ve Yönetim Oyunları ile 41 Gecede Toplum Mühendisliği”**, 1. Baskı, İhlas Gazetecilik A.Ş.,12s.
- KOTLER, Philip; (1972), “A Generic Concept of Marketing”, **Journal of Marketing**, 36, ss.46-54.
- ÖZMEN, Ahmet; (2006), “Örnekleme”, Ali Fuat Yüzer (ed.), **İstatistik**, 4. Baskı içinde (167-194), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 177s.
- SCAMMELL, Margaret (1999), “Political Marketing: Lessons For Political Science”, **Political Studies**, XLVII, pp. 718-739.
- TAN, Ahmet (2002), **İlke ve Uygulamalarıyla Politik Pazarlama**, 1. Baskı, İstanbul: Papatya Yayıncılık, 18s.
- URL, <http://www.ysk.gov.tr/ysk/index.html>, 04.04.2011
- ÜSTE, Rabia Bahar, Berrin YÜKSEL ve Serpil ÇALIŞKAN; (2007), “2007 Genel Seçimlerinde Siyasal Pazarlama Tekniklerinin Kullanımı ve İzmir İli Örneği”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 15, ss. 213-232.
- YALIN EROĞLU, Bahar (2007), **Siyasal Düşünce ve Siyasal Tercih Üzerine Değerlerin Etkisi (Siyaset ve Değer İlişkisi ya da İletişimin Siyasal)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ÇALIŞANLARIN CİNSİYETİNE GÖRE ÖRGÜTSEL STRESTEN ETKİLENME DÜZEYLERİ: ZONGULDAK İLİNDE GÖREVLİ HEMŞİRELER ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA

Hasan Özgür ÖZEN

ÖZET

Organizasyonlar, çalışanların verimlilik ve potansiyelleri üzerinde fiziksel ve psikolojik baskı oluşturan olumsuz stresi ortadan kaldırmak adına gerekli iyileştirme çalışmalarını yapmak zorundadırlar.

Yapılan bu çalışmada, örgütsel stresin hemşirelerin cinsiyetlerine göre çeşitli etkileri incelenmiştir. Zonguldak İlinde faaliyet gösteren 4 hastanede görevli toplam 191 hemşire üzerinde yapılan çalışmada, Vos-D Örgütsel Stres Ölçüm Anketi ile toplanan veriler değerlendirilmiştir. Araştırma verileri, 14 stres faktörü esasında değerlendirilmiştir. Araştırmada T Testi uygulanmış, değişkenler arasındaki farklılıkların bulunması adına sheffe testi sonuçları değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda, hemşireler cinsiyetlerine göre incelendiğinde, erkek hemşirelerin; rol belirsizliği, sorumluluk, iş yerinden ayrılamama, işle ilgili karar sürecine katılmama, gelecek belirsizliği, iş doyumunda eksiklik boyutunda ölçek skor puan ortalaması kadınlardan daha yüksek düzeyde ölçülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Cinsiyet, Hemşire, Stres Yönetimi

ACCORDING TO THE GENDER EMPLOYEES ORGANIZATIONAL STRESS LEVELS OF EXPOSURE: NURSES WORKING IN A RESEARCH ON ZONGULDAK

ABSTRACT

Organizations, employees' productivity and creates the potential negative stress on the physical and psychological pressure to eliminate the work required to make the necessary improvements.

In this study, a variety of organizational stress were investigated according to the gender of nurses. A total of 191 nurses working in hospital operating in Zonguldak Province was studied in 4, Vos-D Organizational Stress Measurement Survey collected data was analyzed. The research data were evaluated on the basis of the stress factor is 14. T-test applied to the study, the differences between the variables present on behalf of the Sheffe test results are evaluated. As a result, nurses are analyzed according to gender, male nurses, role ambiguity, responsibility, be separated from work, attend job-related decision-making process, future uncertainty, lack of job satisfaction than women, a high level of average size, measured by the scale score points.

Key Words: Gender, Nurse, Stress Management¹

¹ Bu çalışma Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilen "Üniversite Ve Devlet Hastanelerinde Çalışan Hemşirelerin Stres Düzeylerinin Karşılaştırılması: Zonguldak Örneği isimli doktora tezinden hazırlanmıştır.

² Dr, TBMM Basın, Yayın ve Halkla İlişkiler Başkanlığı, ozgurozen@tbbm.gov.tr

GİRİŞ

İşletmelerin başarısı ve ayakta kalması elindeki kaynakları etkili bir şekilde kullanmasına bağlıdır. Bu kaynaklar arasında insan faktörü önem arz etmektedir. Çünkü insan faktörü sahip olduğu bilgi, yetenek ve deneyimle diğer kaynakları harekete geçirmede öncü bir görev üstlenmektedir. Bu itibarla, işletmeler verimliliklerini arttırmak için iş görenlerinin fiziksel ve ruhsal yapılarını bozan stres ile mücadele etmek durumundadır.

Zonguldak ilinde faaliyet gösteren hastanelerde görev yapan hemşirelerin karşılaştıkları örgütsel stresinin etkilerinin cinsiyetlerine göre, 14 stres faktörü temelinde ölçülmesi ve kıyaslanması amaçlanmıştır. Çalışma karşılaştırmalı bir tarzda ve tarama modeli ile yapılmıştır.

Araştırma, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Uygulama ve Araştırma Hastanesi (ZKÜUAH), Atatürk Devlet Hastanesi (ADH), Uzunmehmet Göğüs ve Meslek Hastalıkları Hastanesi (UGH), Kadın Doğum ve Çocuk Hastalıkları Hastanesi (KDH)'nde görevli 191 hemşirenin katılımı ile Kasım-Aralık 2009 tarihinde yapılmıştır. Araştırmanın verileri, Örgütsel Stres Ölçüm Anketi (VOS-D)'nin ilgili 4 hastanede görev yapan 270 hemşireye dağıtılması suretiyle toplanmıştır. Araştırmaya katılım oranı %70,7 olarak kayda alınmıştır.

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

A. Stresin Tanımı

Stres insanoğlunun yaratıldığı günden itibaren varlığını hissettiren ve herkesin günlük yaşamında karşılaştığı bir durumdur. İnsanların büyük bölümü kendilerine özgü stres tanımlarına ve sonuçlarına sahiptir. Latince “stringere” kelimesinden türetilen stres kelimesi güçlüğü, sıkıntıyı, zorluğu veya üzüntüyü ifade etmek için kullanılmıştır. Stres terminolojisini bilim toplumuna ilk sunanlar arasında yer alan Cannon, 1932 yılında yaptığı çalışmaların sonuçlarına göre stresi bireyin meydan okuyucu bir durumun tehlikesiyle baş etmek için gösterdiği tepki olarak açıklamaktadır. (Rout, 2002:18)

Stres tanımı ve temel özellikleri üzerinde ortak bir görüş birliği sağlanamamıştır. Bir kişi için meydan okuyucu ve ödüllendirici bir görev stres yaparken diğerleri için endişeye yol açmayabilir. Bireylerin değerlendirmesi ve algılaması birbirinden farklı olabilir. Stres bir olayın bireyin kaynaklarına veya yeteneklerine meydan okuma olarak algılandığında ortaya çıkmaktadır.

Bu anlamda stres bir algıdır (Cunningham, 2000: 12). Stres yaratıcıları insanların algı düzeylerine göre kendini hissettirmektedir.

Stres ile performans arasındaki ilişki ilk kez 1908 yılında Yerkes ve Dodson tarafından incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda stres ile performans arasında belirli bir stres düzeyine kadar doğrusal ilişki bulunmuştur. Bu ilişkiye göre normalin üzerinde bir stres bireyleri olumsuz yönde etkilemekte ve performanslarını düşürmektedir. Bunun nedeni, aşırı stresin bireylerin dikkatini azaltması, muhakeme ve karar vermede yanlış yapmasına bağlanabilir. Aşırı stres gibi düşük düzeyde hissedilen stres de performans üzerinde negatif etkiye neden olmaktadır. Stresin düşük düzeyde hissedilmesi, bireyin ulaşacağı sonuçları çaba harcamaya değer bulamamasından kaynaklanabilir (İlgar, 2001:41). O halde, normal düzeyde bir stres performansı arttırıcı bir işlev görebilir.

B. Stres Kaynakları

Strese neden olan faktörler genel olarak örgütsel, kişisel ve çevresel stres kaynakları olmak üzere üç başlık altında toplanmaktadır.

Örgütsel Stres Kaynakları; Günümüzde bireylerin büyük bir kısmı stres altında bulunmaktadır ve yaşanan stresin en büyük nedenlerinden biri de çalışma hayatı olarak görülmektedir. Bireyler hayatlarının büyük bir kısmını çalışarak geçirmektedir. Bu durum bireyin çalışma hayatı içerisinde çeşitli olaylar, ilişkiler ve değişiklikler ile karşılaşmasına neden olmakta ve böylece birey çalışma hayatında birçok gerginlik yaşayabilmektedir. Tüm bu unsurlar da stres yaratıcı veya arttırıcı etkiler ortaya çıkarmaktadır (Örnek ve Aydın, 2006:164-165). Örgütsel Stres Kaynakları; İşin yapısıyla ilgili, Örgüt Kültürü, İklimi ve Yapısıyla İlgili, Örgütsel Rolden Kaynaklanan ve Bireylerarası ilişkilerden kaynaklanan stres faktörleri başlıkları altında incelenmektedir.

İşin Yapısıyla İlgili Stres Faktörleri; Her işin kendine özgü stres kaynakları vardır. Çünkü her işin kendi yapısına ve kapsamına göre bazı istekleri, özellikleri ve ortak gerilim kaynakları bulunmaktadır. Yapılan işle doğrudan ilişkili olarak nitelendirilen bu faktörlere uyum gösterme zorunluluğu iş görenleri ve yöneticileri stresle karşı karşıya getirmektedir

(Yılmaz ve Ekici, 2006:33). İlgili faktörler, Aşırı ve Düşük İş Yükü, İş Kontrolü, Çalışma Süresi, Vardiyalı Çalışma, Ücret ve Kariyer Yönetimi, İş Güvencesizliği olarak sayılabilir.

Örgüt Kültürü, İklimi ve Yapısıyla İlgili Stres Faktörleri; Bu başlık altında strese yol açan faktörler örgüt kültürü, iklimi ve yapısıyla ilgili olarak tek tek analiz edilmektedir. Örgüt Kültürüyle İlgili Stres Faktörleri; Kültür örgüt içinde faaliyet gösteren değişik kültür ve alt kültürlerin bir karışımıdır. Bu alt kültürler genellikle örgütte uyumsuzluk ve gerginlik kaynağıdır (Thompson ve diğerleri, 1996:648). Ortak amaç duygusu işe alma süreciyle başlamakta ve işgörenlerin motive edilmesi ve çabalarının ödüllendirilmesiyle devam etmektedir. Yöneticiler sürekli olarak her işgörene önem duygusu aşılayarak istikrarlı pozitif geri besleme sağlamanın yanı sıra, başarı hikayeleri, ritüeller örgütün sponsor olduğu sosyal olaylar gibi çabalar aracılığıyla kültür değerlerini yaymalıdır (Khan, 2005:11). Örgüt İklimiyle İlgili Stres Faktörleri; Örgüt iklimi ve örgüt kültürü birbiriyle ilişkili olmakla beraber farklı kavramlardır. Örgüt iklimi belirli bir dönem içerisinde devam eden örgütü açıklayıcı özellikler dizisidir. Bu özelliklerden başlıcaları büyüklük, yapı, karmaşıklık, liderlik tarzı ve amaçların yönüdür (Yüksel, 2004:54). Örgüt iklimi işgörenin moralini, performansını ve vücut sağlığını etkilemektedir. Birleştirici ve onaylayıcı olan örgüt iklimi bağımsızlık ve otonomiye yöneliktir. Ayrıca, örgüt iklimi işgörenin moralini arttıran ve işgören devir niyetlerini azaltan anlamlı ve iddialı görevler için ortam hazırlamaktadır. Mesleki çevreleriyle uyumlu olan insanlar uyumlu olmayan insanlardan daha tatminkâr ve sağlıklıdır (Frew, 2000: 27). Örgüt Yapısıyla İlgili Stres Faktörleri, Örgüt yapısı, kültürü ve iklimine ilişkin faktörler, örgütte çalışanlar tarafından benimsenen değer ve normlar sonucu meydana gelmektedir. Örgüt iklimi ve örgüt kültürü ne kadar birbirinden farklı kavramlar ise, örgüt yapısı da örgüt iklimiyle karıştırılmaması gereken bir kavramdır. Yapı, örgütün iskeletini, iklim ise örgütün kişiliğinin işgörenler tarafından algılanmasını ifade etmektedir (Yüksel, 2004:55).

Örgütsel Rolden Kaynaklanan Stres Faktörleri; Örgütsel strese neden olan faktörlerden bir kısmı da örgütteki rol davranışlarıyla ilişkilidir. Bireyin içinde bulunduğu rol kümesi, onun neler yapması ve neler yapmaması gerektiğini tanımlamakta ve bu yönde inanç ve davranışlar geliştirmektedir. Örgütlerdeki rol bilgileri, yazılı iş tanımlarıdır. Örgütlerde bireye gönderilen rol, örgütsel iletişimin temelini oluşturmakta ve birey bu rol aracılığıyla yapması ve yapmaması

gereken davranışlara ilişkin fikir sahibi olmaktadır (Yılmaz ve Ekici 2006:37). İlgili faktörlerden; Rol belirsizliği işgörenlerin rol beklentileri konusunda yetersiz bilgiye sahip olmasını ifade etmektedir. Rol belirsizliği, işgörenin kendisinden ne yapması istenildiği konusunda emin olmadığı durumda ortaya çıkmaktadır. Bilgi sistemi yöneticileri üzerinde yaptığı bir araştırmada rol belirsizliğinin kullanıcıların çelişkili, açık olmayan ve çabuk değişen beklentilerinden kaynaklandığını ortaya koymuştur. (Frew, 2000:27). Rol Çatışması ise, bireyin oynadığı rolle beklentilerinin uyumsuzluk derecesini ifade etmektedir. Bazı insanlar birbiriyle uyuşmayan iki role sahip olduklarında stresle karşılaşmaktadır. Bu duruma roller arası çatışma denilmektedir. Örneğin, kadın çalışanlar iki farklı role sahiptir, bir taraftan işiyle ilgili mücadele ederken, diğer taraftan anne ve kadın olma rolünün yükümlülükleri vardır. (McShane ve Von Glinow, 2008:205).

Bireyler Arasındaki İlişkilerden Kaynaklanan Stres Faktörleri; Örgütte bireyler arasında uyumsuzluğun varlığı ya da yokluğu işgörenlerin çalışma yaşamları üzerinde kapsamlı bir etkiye sahip olabilir. Çünkü kısmen de olsa çalışma ortamı işgörenlerin birbiriyle ilişkilerinden şekillenmektedir. İşyerinde bireyler arasındaki uyumsuzluk çok sık ifade edilen iş stresörlerinden birisidir. Uyuşmazlık bireysel bazlı olduğunda, muhtemelen daha yüksek derecelere ulaşabilmektedir. İşgörenler arasındaki uyumsuzluk işgörenlerin birbirlerine karşıt duygular beslemesine, işgören performansının ve verimliliğinin düşmesine neden olabilir (Pamela, 2009:13).

Çevresel Stres Kaynakları; işletme ve işgören, açık sistem anlayışı ile örgüt içi faktörlerin yanı sıra örgütün dışı çevresel faktörlerden etkilenmektedir. İşgören dış çevrenin etkisi ile hedeflerini değiştirmek durumunda kalmakta, bu da beraberinde gerilim ve stresi getirmektedir. Çalışma hayatı dışında işgörenin yaşadığı çevre de strese neden olan çok sayıda faktörü içinde barındırmaktadır. Bireylerin içinde yaşadığı genel çevre, ekonomik ve politik çevrenin yanı sıra teknolojik ve sosyo-kültürel çevre unsurlarını da içermektedir (Ataman, 2002:491). İşgörenlerin günlük yaşantılarında karşı karşıya kaldığı toplumsal ve teknolojik değişimler, yaşadığı kentin genel sorunları, ekonomik koşullar, politik gelişmeler ve doğal felaketler birer stres kaynağıdır. Çevresel faktörlerle ilişkili stres kaynakları bir ölçüde örgütsel yapıya bağlı stres kaynaklarını da şekillendirmektedir (Erdoğan, 1996:288).

Bireysel Stres Kaynakları; Stres konusunda yapılan araştırmalar bireysel stres kaynaklarının stresin temel belirleyicisi olduğu sonucunu doğurmaktadır. Güney (2008:329) bu durumu stres faktörlerinin tamamının sonuç olarak bireysel düzeyde etkili olmasına bağlamaktadır. Bireysel özelliklerden kaynaklanan stres, genellikle bireylerin huy, mizaç, karakter ve yetenekleriyle yakından ilişkilidir. Birey, kişilik özellikleri çerçevesinde, stresörlere karşı farklı tepkiler vermektedir. Dolayısıyla, stresörlerin bireyler üzerindeki etkileri ve bireylerin stresörlere etkilenme süreleri farklılık göstermektedir (Örnek ve Aydın, 2006:156-157).

Kişilik Özellikleri: Bireyler huy, mizaç, karakter ve davranış açısından A ve B tipi olarak iki grupta toplanmaktadır. A tipi bireyler;

- Kısa zamanda birden fazla işi üstlenmekte ve zor koşullarda çalışmaktadır;
- Haftasonu ve akşamları eve iş götürmekte ve tam anlamıyla rahatlayamamaktadır;
- Kendi kendileriyle devamlı yarış halindedir ve üst düzeylere ulaşmayı amaçlamaktadır;
- Amirleri tarafından yanlış anlaşılıyor duygusu taşımaktadır.
- Sabırsızlık göstermekte, beklemeden nefret etmekte ve beklemeyi zaman israfı olarak görmektedir;

- Birkaç saatlik dinlenme veya tatillerde suçluluk duygusu yaşamaktadır.
- Çevredeki güzellikler ve ilginç şeylere karşı ilgisizlik kalmaktadır

B tipi kişilik başlı başına bir özellik olarak değil, A tipi kişilik özelliklerinin karşıtı olarak ortaya çıkmıştır. Bu grupta yer alan bireylerin özellikleri ise şu şekilde sıralanabilir:

- Yarışmada aşırıya kaçmama,
- Yumuşak mizaç, duyarlılık ve sabırlılık,
- Karar vermede aceleci olmama,
- Özel hayat ve iş hayatı arasında kolaylıkla sınır koyabilme,
- Suçluluk duymadan dinlenmeyi sevme,
- Eve döndüğünde günlük kaygılardan tamamen uzaklaşabilme (Gümüştakin ve Öztemiz, 2004:277; Can, 2005:369-370; Örnek ve Aydın, 2006:160-162).

Yaşam ve Kariyer Değişikliği, Engellenme, Bireylerin Fiziksel Durumu, Bireylerin Demografik Niteliklerini diğer bireysel faktörler olarak sayabiliriz.

C. Stresin Sonuçları

Strese yol açan stresörler bireyin ve örgütün farklı tepkiler vermesine neden olmaktadır. Düşük düzeydeki stres bireysel ve örgütsel başarıyı artırırken; yüksek düzeyde stres işgörenlerin ve örgütlerin başarı düzeyini düşürmektedir. Örgütsel yaşamda stresin sonuçlarını bireysel ve örgütsel düzeyde ele almak mümkündür.

Stresin Bireysel Sonuçları; kişiden kişiye değişiklik göstermekte ve her bireyde farklı fiziksel, psikolojik ve davranışsal sonuçlar yaratmaktadır. Stres olumsuz düzeyde ve uzun süre yaşandığında birçok zararlı sonuçlara neden olabilmektedir (Tutar 2000: 257; Öztürk 1994:119). Düşük düzeydeki stresin faydalı, buna karşılık zaman içerisinde süreklilik gösteren ve ilerleyen kronik düzeydeki stresin zararlı olduğu düşünülmektedir.

Stresin Örgütsel Sonuçları; Aşırı stres, insanlar üzerinde çeşitli fizyolojik, psikolojik ve davranışsal olabildiği gibi, örgütsel açıdan önemli olumsuzluklar da yaratabilmektedir. Çalışma hayatında stresin örgüt üzerinde yarattığı olumsuzluklar performans düşüklüğü, işgören devir hızının yükselmesi, iş kazalarının artması, işe devamsızlık, işe yabancılaşma, iş kazaları, ekonomik maliyetler, işten ayrılma ve örgütsel faaliyetlerde süreci bütünlük içinde kavrayamamaktan kaynaklanan yabancılaşma gibi sıralanabilir (Tutar, 2000:254).

D. Stres Yönetimi

Bireyler ve örgütler günlük yaşamlarında sık sık karşıya kaldıkları stresi ortadan kaldırmak veya en azından hafifletmek amacıyla çok büyük çabalara ve maliyetlere katlanmaktadır. Stres düzeyini işgören açısından yararlı bir düzeyde tutmak stresle mücadelede önemlidir (Tutar, 2000:255).

Bireysel Stres Yönetimi Teknikleri; Stresle mücadelede bireysel yöntemler bedensel, zihinsel ve davranışsal olmak üzere üç başlık altında ele alınabilir. Bedensel teknikler solunum kontrolü, biyolojik geri besleme, fiziksel egzersiz ve beslenme alışkanlıklarıdır. Zihinsel teknikler de mantıksız inançların düzeltilmesi, zihinsel düzenleme tekniği, dua ve ibadeti

kapsamaktadır. Davranışsal tekniklere gelince bunları davranışın düzenlenmesi, meditasyon, yoga, masaj, zaman yönetimi ve öfkeyi yenmedir. (Güçlü, 2001:105).

Örgütsel Stres Yönetimi Teknikleri; Stres yönetimi ile stresin olumlu yönleri desteklenmekte, olumsuz etkileri azaltılmaya ve yok edilmeye çalışılmaktadır. Örgütsel stres yönetimi bireylerde ve örgütlerde oluşan stresle ilgili ruhsal ve davranışsal sorunları önlemek ve azaltmak için çalışmaktadır. (Gümüştekin ve Öztemiz, 2010:65). İlgili faktörler olarak; Örgütsel Rollerin Belirlenmesi ve Çatışmaların Azaltılması; Çalışma Şartlarının İyileştirilmesi, İşlerin Yeniden Tasarlanması, İş Rotasyonu, İş Zenginleştirilmesi, Personel Güçlendirme, Eğitim Programları, Örgütsel Zaman Yönetimi, Stres Danışmanlığı, Sosyal Destek Sistemleri, Örgüt ikliminin iyileştirilmesi, Kariyer planlama ve geliştirme ve Ücret Yönetimini sayabiliriz.

E. Stres ve Cinsiyet İlişkisi İle İlgili Literatür Çalışmaları

Literatürde cinsiyet ile örgütsel stresin ilişkisini araştırmaya yönelik çalışmalar mevcuttur.

Sökmen (2005) tarafından yapılan yapılan araştırmada Adana ilinde faaliyet gösteren dört ve beş yıldızlı otel işletmelerinde görev yapan orta ve üst kademe yöneticilerinin stres nedenlerinin ve yoğunluğunun ortaya konulmasında cinsiyet faktörünün belirleyici olup olmadığının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Verilere, ilgili otel işletmelerinde çalışan toplam 62 yöneticiye stres düzeylerinin ve kaynaklarının belirlenmesine yönelik anket uygulanarak ulaşılmıştır. Sonrasında Cinsiyet bağımsız değişken alınarak % 5 anlamlılık seviyesinde t testi uygulanmıştır. Elde edilen bulgulardan, yeteneklerin kullanımı, iş arkadaşları ile geçimsizlik, üstlerle anlaşmazlık, müşterilerin haksız talepleri ve işyerinde dedikodu gibi stres kaynakları konusunda kadın ve erkek yöneticilerin farklı düşündükleri tespit edilmiştir. Kadın ve erkek yöneticilerin stres kaynakları genel olarak paralellik arz etse de, elde edilen bulgulardan, araştırmaya katılan erkek yöneticilerin kadın yöneticilere oranla daha yüksek stres içinde oldukları ihtimalinden söz etmek mümkündür.

Cemaloğlu (2007) tarafından yapıla araştırmada, öğretmenlerin mesleki tükenmişlik düzeylerini farklı değişkenlere göre incelenmiştir. Araştırmanın örneklemini Çankaya, Keçiören ve Yenimahalle ilçeleri oluşturmaktadır. Araştırmada Maslach Tükenmişlik Envanteri

kullanılmıştır. Verilerin analizinde t-testi ve tek yönlü varyans analizi (F) hesaplanmıştır. Araştırmanın sonucu, öğretmenlerin cinsiyetleri ile tükenmişlik düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olmadığını ortaya koymuştur. Öğretmenlerin kadın veya erkek olmaları tükenmişlik düzeylerini etkilememektedir. Bunun sebebinin öğretmenlik mesleğinde cinsiyet farkının bir önem taşıyormaması, mesleki rollerin cinsiyete göre değişmemesi görüşleri paralelinde yorumlanabilir.

Cam (2004) tarafından yapılan çalışmada, stres ve kamu kesiminde kadın çalışanlar incelenmiştir. bir devlet dairesindeki kadın çalışanların yaşadıkları stres ve sonuçlarının ortaya konulmasının amaçlandığı çalışmada bilet saymakla görevli kadın çalışanlar arasından rastlantısal olarak bir örneklem grubu oluşturmak suretiyle, çalışanlar ile bire bir görüşmeler yapılarak veriler toplanmıştır. Bu araştırma neticesinde kadın ve erkek arasında bir eşitsizlik olmadığını ancak bununun 657 sayılı kanuna tabi olarak çalışan memurlar için geçerli bir çıkarım olabileceğini, kadın çalışanların stres sebepleri için ise toplumsal cinsiyet temelinde yapılan bir ayırımdan ziyade çalışma şartları, ücretler ve amirlerin davranışlarının belirlenebileceği sonucu ortaya çıkmıştır.

Gardiner ve Tiggemann (1999) tarafından yapılan araştırmada, cinsiyetlere göre sektörel bazda yöneticilerin stresten etkilenme dereceleri araştırılmıştır. 60 kadın ve 60 erkek yöneticinin kadın egemen ve erkek egemen sektörlerde liderlik vasıfları üzerindeki stresin etkisi anket uygulama yöntemi ile araştırılmıştır. Yapılan T testi sonucunda, kadın egemen sektörlerde görevli kadın yöneticilerin liderlik vasıflarının stresten etkilenme dereceleri erkeklerden daha düşük sonuçlar vermektedir. Erkek egemen sektörlerde ise kadın ve erkek yöneticilerin liderlik vasıfları ve stres ilişkileri arasında bir farklılık gözlenmemiştir.

Swanson ve arkadaşları (1996) tarafından yapılan araştırmada, kadın ve erkek sağlık çalışanlarının iş tatmini ve stres ilişkisi incelenmiştir. 998 sağlık çalışanına anket uygulanması suretiyle toplanan veriler değerlendirilmiştir. Üç OSI alt ölçeğinde değerlendirilen sonuçlara göre kadınlar, erkeklerden daha fazla iş tatmini düzeylerine sahiptir. Aynı zamanda kadınların mesleki stres düzeyleri daha düşük seviyede ölçülmüştür. Erkek sağlık çalışanlarında ise iş tatmini düzeyi daha düşük ölçülmüştür. Erkeklerin mesleki stres düzeyi kadınlardan daha yüksek seviyede ölçülmüştür.

Richardsen ve Burke (2009) tarafından yapılan araştırmada, Doktorların iş doyumu ve mesleki stresi cinsiyet farklılıklarına göre araştırılmıştır. Araştırmanın verileri Kanada'da görev yapan 2584 doktora anket dağıtılmak suretiyle toplanmıştır. Katılımcıların %10'unun kadınların oluşturduğu araştırma evreninde, stres kaynakları iş, zaman baskısı, meslektaşları ile ilişkiler, hastaları ile ilişkiler boyutlarında cinsiyet farklılıkları temelinde ölçülmüş ve cinsiyetlere göre farklılıklar göstermediği belirlenmiştir.

Yapılan araştırmalarda stresin sebepleri tam olarak bir sınıf altında toplanamamaktadır. Çünkü iş yaşamı ve özel yaşamdaki stresin, bireyin içinde bulunduğu ortam, kişiliği, fiziksel özellikleri, psikolojik durumundan kaynaklı olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Net bir sınıflandırma yapılamamakla beraber mevcut veriler ışığında tespitler yapılmaya çalışılmaktadır. Cinsiyet ve stres ilişkisi başka araştırmalarda da incelenmiş ve cinsiyetin kesin olarak stresi etkileyen ya da etkilemeyen bir faktör olduğu kanısına tam olarak varılamamıştır. Çokluk (1999), Dolunay (2001) ve Gündüz (2004) 'ün araştırmalarının bulguları cinsiyetin stresi kesin olarak etkileyen bir faktör olmadığını ortaya koymuştur. Aslan ve arkadaşlarının (1997) araştırmasının sonuçlarının belirttiği gibi cinsiyet konusundaki araştırmalar her zaman tutarlı sonuçlar ortaya koymamıştır.

Daha öncede sağlık sektöründe stres ve cinsiyet ilişkisi üzerinde araştırmalar yapılmıştır. Değişik sektörlerde yapılan araştırmalarda, kadın ve erkek çalışanların yaşadıkları örgütsel stres düzeylerinde farklı sonuçlarla karşılaşmıştır. Araştırma, Zonguldak ilinde faaliyet gösteren hastanelerde çalışan hemşirelerden seçilen örneklem üzerinde yapılmıştır. Bu örneklemden yola çıkılarak kadın ve erkek hemşirelerin maruz kaldığı örgütsel stres, stres faktörleri boyutlarında karşılaştırmalı olarak araştırılması, çalışmanın literatürdeki çalışmalardan farklılığını ortaya koymakla birlikte konu ile ilgili çalışan diğer çalışmalarla birlikte araştırmacılara katkı sağlayacaktır. Yıllarca kadınlara özel bir meslek grubu olarak algılanan hemşirelik mesleğini erkeklerinde icra etmeye başladığı günümüzde her iki cinsin bu durum karşısında da stres etkilerinin ölçülmesi ayrıca çalışmanın farklılığını ortaya koyarak literatüre katkı sağlayacaktır. Araştırma, stres düzeylerinin olumlu etki gösterecek optimum seviyede tutulmasına katkı sağlayabilecek bir nitelik taşımaktadır. Yapılacak başka araştırmalar için yol gösterici olabilecektir.

II. ARAŞTIRMA

A. Araştırmanın Önemi

Hemşirelik yüksek düzeyde mesleki beceri, ekip çalışması ve gün boyu hizmet vermeyi gerektiren bir meslektir. Aynı zamanda sıfır hata düzeyinde çalışmayı zorunlu kılan, çok çeşitli iş ortamları ile stresin ve duygusal tükenmişliğin sıkça yaşandığı bir meslek dalıdır. Yıllarca kadınlara özel bir meslek grubu olarak algılanan hemşirelik mesleğini erkeklerinde icra etmeye başlaması ile beraber yaşanan stres düzeylerindeki farklılaşmalar ve Hemşirelerin cinsiyetine göre örgütsel stresten etkilenme düzeylerinin araştırılarak ölçülmesi, kıyaslanması çalışmanın önemini ortaya koymaktadır.

B. Araştırmanın Amacı

Bu çalışma, Zonguldak ilinde görev yapan hemşireler arasından seçilen örneklem üzerinde yapılmıştır. Hemşirelerin cinsiyetlerine göre stres faktör gruplarından etkilenme düzeyleri karşılaştırılarak, sağlık çalışanlarının örgütsel stres seviyesini optimum düzeyde tutabilecek önerilerin sunulması amaçlanmaktadır.

Bu genel amaç doğrultusunda VOS-D Örgütsel Stres Anketinden elde edilen skorlar, hemşirelerin cinsiyetlerine göre stres faktör gruplarından etkilenme dereceleri esas alınarak karşılaştırılmıştır.

C. Araştırmanın Sayıtları

Zonguldak İlinde görevli hemşireleri kapsayan bu çalışmanın sayıtları aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

1. Araştırmada hemşirelerin cinsiyetlerine göre örgütsel stres düzeyini belirlemek için uygulanan VOS-D Örgütsel Stres anketi araştırma için gerekli verileri sağlamada yeterlidir.
2. VOS-D Örgütsel Stres Anketini yanıtlayan personel verdikleri yanıtlarla gerçek durumu yansıtmışlardır.
3. Örneklem, evreni yansıtmaktadır.

D.Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Bu araştırma, Zonguldak il merkezindeki hastanelerinde görevli hemşireleri kapsamaktadır. Bu makale, yazar tarafından BEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamlanmış olan “üniversite ve devlet hastanelerinde çalışan hemşirelerin stres düzeylerinin karşılaştırılması: Zonguldak örneği ” adlı doktora tezinden alınmıştır.

Araştırma;

1.2009 yılı Kasım ve Aralık ayında araştırma kapsamındaki hastaneler de VOS-D Örgütsel Stres Anketine katılan ve sorulara cevap veren kadrolu hemşirelerle,

2.Araştırmada kullanılan VOS-D Örgütsel Stres Anketi'nin ölçtüğü puanlarla

3.Zonguldak ili merkez ilçedeki Üniversite ve Devlet hastaneleriyle sınırlıdır.

E.Araştırmanın Modeli

Anket uygulanarak gerçekleştirilen araştırmanın modeli “tarama” modelidir. Tarama modelleri; geçmişte veya halen var olan bir durumu, var olduğu şekli ile betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımıdır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılmaktadır. (Karasar, 1991:77).

Bu araştırma; sağlık kurumlarında çalışan hemşirelerin cinsiyetlerine göre stres düzeyinde etkili olan faktörleri ortaya koymak ve strese yol açan faktörlerin etkin bir şekilde nasıl yönetileceğinin ortaya konulması amacıyla, Kasım-Aralık 2009 tarihinde, Zonguldak il merkezindeki kamusal ve Üniversite Hastanesinde görevli hemşirelere anket uygulanarak gerçekleştirilmiştir.

F. Araştırmanın Evreni

Araştırmanın evrenini Zonguldak'ta Devlet ve Üniversite Hastanesinde çalışan hemşireler oluşturmaktadır. 2009 yılında Zonguldak il merkezinde Sağlık Bakanlığına bağlı üç hastane ve Karaelmas Üniversitesine bağlı bir Uygulama ve Araştırma Hastanesi olmak üzere toplam dört hastane mevcuttur.

Kasım-Aralık 2009 tarihinde Zonguldak il merkezinde ilgili hastanelerde görev yapan ve anketi cevaplamayı kabul eden 270 hemşireye ölçme aracı uygulanmıştır. Ancak anketlerin

bir bölümünün geri dönmemesi ya da eksik yanıtlanması nedeniyle 191 hemşireden elde edilen veriler analiz edilmiştir.

G. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak, "Kişisel Bilgi Formu" ve "Doetinchem Örgütsel Stres Anketi" (VOS-D) kullanılmıştır. VOS-D anketinde yer alan modüllerin bağımsız olarak değerlendirilebilmesi anketin seçiminde etken olmuştur. Araştırmada personelin örgütsel stres düzeyini belirlemek için Reiche ve Dijkhuizen tarafından Örgüt Stresi Soru Listesi (VOS=Vragenlijst Organisatie Stress) şeklinde geliştirilen, Michigan Stres Modeli'nin değerlendirme araştırmasında daha kolay anlaşılabilir hale dönüştürülerek son halini alan ve Doç.Dr. Meral Türk (Türk;1997:8) tarafından Türkçeye uyarlanan "Doetinchem Örgütsel Stres Anketi" (VOS-D) kullanılmıştır.

Literatürde yaygın bir şekilde kullanılan VOS-D ölçeği stres faktörleri ve stres tepkileri arasındaki ilişkiyi etkileyebilecek birtakım stres tepkilerini ve değişkenlerini ölçmeyi amaçlamaktadır. Ölçek sorularının yanıtlanmasında Likert ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçek, cevaplayıcının bir araştırma ile ilgili yargılarını tespit etmek için kullanılmaktadır.

VOS-D anketinde modüller ve ölçekler vardır. Her modül belli sayıdaki maddeden oluşan ölçeklerden oluşmaktadır. Bu ölçeklerin her biri bağımsız bir modül olarak da değerlendirilebilir. Anketi; stresörler, psikolojik gerginlikler, sağlık sorunları ve sosyal değişkenler modülleri oluşturmaktadır. Stresörler modülünde aşırı iş yükü, görev belirsizliği, sorumluluk, görev çatışması, işyerinden ayrılamama, iş ile ilgili karar sürecine katılmama, işin gerekliliğine inanmada eksiklik ve gelecek belirsizliğine ilişkin ölçekler bulunmaktadır. Psikolojik gerginlikler modülü iş doyumunda eksiklikler, iş konusunda kaygılanma ve psikolojik yakınmalar ölçeklerini kapsamaktadır. Sağlık sorunları modülünde ise sağlık yakınmaları, ilaç kullanımı ve hastalık devamsızlığı ölçekleri yer almaktadır. Şef destek eksikliği ve iş arkadaşlarından destek eksikliği de sosyal değişkenler modülünü oluşturmaktadır. Ölçülmek istenen faktörlere göre gerektiğinde kapsam dışı da bırakılabilen bağımsız ölçeklerden oluşmuştur (Türk;1997:8).

H.Verilerin İstatistiksel Analizi

Zonguldak ilinde faaliyet gösteren hastanelerde görevli hemşirelerin örgütsel stresinin ölçümü için kullanılan VOS-D anketinin analizinde; frekans, yüzde, aritmetik ortalama gibi betimsel istatistikler kullanılmıştır. Anketlerden toplanan veriler ilk olarak açıklamaları ile birlikte Office Excel programına tek tek işlenmiş ardından SPSS for Windows (15.0) programında değerlendirilmiş; karşılaştırılmalarda ilişkisiz örneklem için t-Testi ve Tek Faktörlü Varyans Analizi (One-Way Anova), birimler arasındaki farkların hangi gruplar arasında olduğunu bulmak amacıyla Scheffe testi ve son olarak ölçeğin faktörleri arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla Pearson Korelasyon Katsayısı kullanılmıştır.

I.Araştırma Verilerinin Analizi ve Yorumlanması

Toplam 270 kadrolu hemşireye dağıtılan anket formlarından ZKÜUAH'den 69 adeti (%72,6), UGH'den 28 adeti (%80), KDH'den 32 adeti (%80), ADH'den 62 adeti (%56,3) doldurularak teslim alınmıştır. Anketin dağıtıldığı hastanelerde toplam 270 hemşireden 191'i (%70,7) anketi doldürmüştür

J. Araştırmanın Güvenilirlik Analizi

Araştırmada kullanılan VOS-D Örgütsel Stres anketinin güvenilirlik analizi yapılmıştır. Çalışmada kullanılan ölçeğin sorularının Cronbach Alfa değeri %89,1 oranında çıktığı ve bu değer bilimsel olarak kabul edilebilir düzeyde olduğu için ölçek uygulanmıştır. Genel olarak VOS-D anketinin tüm katılımcılarından elde edilen katsayıları dışında, her bir hastane için elde edilen değerler üzerinden Cronbach alpha katsayıları SPSS 15 programı kullanılarak belirlenmiştir. Cronbach Alpha katsayısı bir ölçeğin maddeleri arasındaki ortalama korelasyonu ortaya koymaktadır. Nunnally, güvenilirlik açısından 0.70 civarındaki Cronbach alpha katsayılarını yeterli görmektedir (Nunnally; 1978:01). Bunun sonucunda VOS-D Örgütsel Stres Anketi'nin orijinal versiyonundaki örgütsel stres faktörlerinden; stresörler, sosyal değişkenler, psikolojik gerginlikler modülleri, Zonguldak İl merkezindeki ikinci ve üçüncü basamak kamu hastanelerinde çalışan hemşirelerden toplanan veriler ışığında değerlendirilmiştir.

III. BULGULAR VE TARTIŞMA

Zonguldak il merkezinde görevli kadın ve erkek hemşirelerin stres düzeylerinin etkin bir şekilde yönetilmesi amacıyla yürütülen araştırmada elde edilen bulgular aşağıdaki tablolarda özetlenmiştir.

A. Cinsiyete Göre

Araştırma grubunda yer alan hemşirelerin cinsiyete göre puanları incelendiğinde, aşırı iş yükü, rol çatışması, işin gerekliliğine inanmada eksiklik, iş konusunda kaygılanma, psikolojik yakınmalar, sağlık yakınmaları, şef destek eksikliği ve iş arkadaşlarından destek eksikliği boyutlarında kadınların ölçek skor puan ortalamasının erkeklere oranla daha yüksek olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra, rol belirsizliği, sorumluluk, iş yerinden ayrılamama, işle ilgili karar sürecine katılmama, gelecek belirsizliği, iş doyumunda eksiklik boyutunda ise erkeklerin ölçek skor puan ortalamasının kadınlardan daha yüksek olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tablo 1: Hemşirelerin Cinsiyetine Göre VOS-D Anketinden Aldıkları Puanların Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

STRES FAKTÖRLERİ	Cinsiyet	N	\bar{X}	S	Sd	t	P
Stresörler							
Aşırı İş Yükü	Kadın	167	3.49	0.61	189	1.263	.208
	Erkek	24	3.32	0.68			
Rol Belirsizliği	Kadın	167	2.20	0.67	189	.532	.596
	Erkek	24	2.28	0.59			
Sorumluluk	Kadın	167	3.38	0.74	189	.334	.739
	Erkek	24	3.43	0.54			
Rol Çatışması	Kadın	167	2.95	0.78	189	.761	.447
	Erkek	24	2.81	0.81			
İş Yerinden Ayrılamama	Kadın	167	3.24	0.49	189	.262	.793
	Erkek	24	3.27	0.50			
İşle İlgili Karar Sürecine Katılamama	Kadın	167	2.62	0.68	189	.960	.339
	Erkek	24	2.77	0.60			
İşin Gerekliliğine İnanmada Eksiklik	Kadın	167	1.66	0.65	189	.470	.639
	Erkek	24	1.59	0.66			
Gelecek Belirsizliği	Kadın	167	2.52	0.67	189	.430	.667
	Erkek	24	2.59	0.68			
Psikolojik Gerginlikler							
İş Doyumunda Eksiklik	Kadın	167	2.30	0.74	189	.143	.886
	Erkek	24	2.33	0.91			
İş Konusunda Kaygılanma	Kadın	167	2.06	0.50	189	.883	.378
	Erkek	24	1.96	0.51			
Psikolojik Yakınmalar	Kadın	167	2.17	0.38	189	2.281	.024*
	Erkek	24	1.97	0.43			
Sağlık Sorunları							
Sağlık Yakınmaları	Kadın	67	1.72	0.43	189	2.403	.017*
	Erkek	4	1.50	0.33			
Sosyal Değişkenler							
Şef Destek Eksikliği	Kadın	167	2.33	0.47	189	.099	.921
	Erkek	24	2.32	0.50			
İş Arkadaşlarından Destek Eksikliği	Kadın	167	2.03	0.47	189	.943	.347
	Erkek	24	1.93	0.53			

*p<.05 **p<.01

Tablo 1'deki t puanları incelendiğinde; psikolojik yakınmalar [$t_{(189)} = 2.281, p < .05$] ve sağlık yakınmaları [$t_{(189)} = 2.403, p < .05$] alt boyutlarında hemşirelerin VOS-D puanlarının cinsiyete göre anlamlı bir farklılık gösterdiği; aşırı iş yükü, rol belirsizliği, sorumluluk, rol çatışması, iş yerinden ayrılamama, işle ilgili karar sürecine katılamama, işin gerekliliğine inanmada eksiklik, gelecek belirsizliği, iş doyumunda eksiklik, iş konusunda kaygılanma, şef destek eksikliği ve iş arkadaşlarından destek eksikliği boyutlarında ise elde edilen puanların cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermediği anlaşılmıştır.

Tablo 2: Çalışanların Cinsiyete Göre Stres Düzeyleri

Faktör Grupları (1-4) 1-2 Arası düşük 2-3 arası Orta 3-4 arası Yüksek (1-5) 1-2 Arası düşük 2-3.3 arası Orta 3.3-5 arası Yüksek + (Daha yüksek)	KADIN	ERKEK
Aşırı İş Yükü (1-5)	Y	O
Rol Belirsizliği (1-5)	O	O+
Sorumluluk (1-5)	Y	Y+
Rol Çatışması (1-5)	O+	O
İş Yerinden Ayrılamama (1-4)	Y	Y+
İşle İlgili Karar Sürecine Katılamama (1-4)	O	O+
İşin Gerekliliğine İnanmada Eksiklik (1-4)	D+	d
Gelecek Belirsizliği (1-5)	O	O+
İş Doyumunda Eksiklik (1-5)	O	O+
İş Konusunda Kaygılanma (1-4)	O	d
Psikolojik Yakınmalar (1-4)	O	d
Sağlık Yakınmaları (1-4)	D+	d
Şef Destek Eksikliği (1-4)	O+	O
İş Arkadaşları Destek Eksikliği (1-4)	O	d

Tablo 2’de Araştırma grubunda yer alan personelin cinsiyetine göre hissettikleri örgütsel stres puanları 14 faktör grubunda 4 ve 5’li likert ölçeklerine göre gruplandırılmıştır. Faktör gruplarında cinsiyete göre hissedilen örgütsel stres düzeyi düşük, orta ve yüksek olarak gruplandırılmıştır. Aynı düzeyde hissedilen stres seviyelerinden daha yoğun hissedilen (+) olarak işaretlenmiştir. Genel stresörlerde erkek hemşirelerin stres seviyeleri daha yüksek ölçülmüştür. Kadınların erkeklere oranla psikolojik gerginlikler, sağlık yakınmaları ve sosyal değişkenler stres gruplarında, stres seviyesi daha yüksek ölçülmüştür.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Zonguldak ilinde faaliyet gösteren 4 hastanede görevli hemşirelerin oluşturduğu araştırma evreninden seçilen örneklem grubuna, VOS-D örgütsel stres ölçüm anketi uygulanmıştır. Hemşirelerin cinsiyetlerine göre farklılıkları temelinde, örgütsel stres faktörlerinden etkilenme düzeylerini ölçme, karşılaştırma çalışması gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya katılım %70,7 oranındadır. Anketi yanıtlamayanların özellikleri, genel gruptan farkları ve yanıtlanamama gerekçeleri konusunda bilgi edinilememesi çalışmanın kısıtlılıklarından biridir. Aralık 2009 tarihinde gerçekleştirilen araştırmanın örneklem grubunu, Zonguldak ilinde görev yapan 191 hemşire oluşturmuştur. Yapılan çalışmada, stresörler, sosyal değişkenler, psikolojik gerginlikler ve sağlık yakınmalar ana başlıkları altında yer alan 14 stres faktörünün etkileri, hemşireler üzerinde ölçülerek karşılaştırılmıştır.

Araştırma grubunu oluşturan hemşirelerin, araştırma kapsamında yer alan 14 örgütsel stres faktörü temelinde cinsiyetlerine göre etkilenme dereceleri ölçülmüştür. Her faktör grubunda hissedilen stres derecesi, kadın ve erkek olarak ölçülmüştür. Araştırma grubunda yer alan hemşirelerin cinsiyete göre puanları incelendiğinde, aşırı iş yükü, rol çatışması, işin gerekliliğine inanmada eksiklik, iş konusunda kaygılanma, psikolojik yakınmalar, sağlık yakınmaları, şef destek eksikliği ve iş arkadaşlarından destek eksikliği boyutlarında kadınların ölçek skor puan ortalamasının erkeklere oranla daha yüksek olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra, rol belirsizliği, sorumluluk, iş yerinden ayrılamama, işle ilgili karar sürecine katılamama, gelecek belirsizliği, iş doyumunda eksiklik boyutunda ise erkeklerin ölçek skor puan ortalamasının kadınlardan daha yüksek olduğu ortaya çıkmaktadır.

Cinsiyet değişkeninin stres üzerine etkisi tartışmalıdır. Bazı araştırmalarda kadın ve erkeklerin stres düzeyleri arasında anlamlı farklılıklar saptanmıştır. Bazı araştırmalar kadınların, bazı araştırmalarda erkeklerin örgütsel stresi daha yoğun yaşadığını göstermektedir. Cinsiyetle stres arasında ilişkinin olmadığını ifade eden araştırmalarda bulunmaktadır. Yapılan çalışmada yıllarca kadınlara özel bir meslek olarak algılanan hemşirelik mesleği, insan hayatı söz konusu olduğu için sıfır hata oranında çalışması zorunlu olan ve sürekli yoğun stresli olarak davranan hasta ve hasta yakınları ile iletişim halinde olması gereken bir meslek grubudur. Aynı zamanda her zaman doktorlara karşı sorumlu olarak çalışmakta olan hemşirelik mesleğini icra etmeye başlayan erkek hemşirelerin toplum gözündeki imajı ve hastalara karşı sorumluluğunun tepkimelerinin ölçülmesi açısından da araştırmanın literatüre katkısı olacaktır. Araştırmada hemşirelik mesleğinin ana unsurları dikkate alındığında erkek hemşirelerin daha yoğun stres yaşadığı gözlenmiştir. Bunun yanında mesleğin ana unsurları dışındaki psikolojik yakınmalar, sağlık yakınmaları ve sosyal değişkenler gibi stres gruplarında ise kadın hemşirelerin erkek hemşirelere oranla daha yoğun stres yaşadığı ölçülmüştür. Erkeklerin hemşirelik mesleğinde yeni olmasının getirdiği toplum baskısı ve hasta, yakınları ve doktorlara karşı sorumlulukla yeni karşılaşması sonucu karşılaştıkları yoğun stres yaşamaları doğal bir sonuç olarak yorumlanabilir. Bunun yanında psikolojik, sağlık yakınmaları ve sosyal boyutlarda erkek hemşireler cinsiyetlerinin getirdiği avantaj kadınlara oranla dirençli olmaları nedeniyle daha az oranda stres yaşamaktadırlar. Erkeklerin daha dirayetli olduğu bu stres gruplarında, hemşirelik mesleğine zamanla katkı yapabilecekleri görülmektedir.

Bu çalışmanın sonucunda da literatürdeki diğer birçok çalışma gibi cinsiyet değişkeninin örgütsel stres üzerindeki etkisi değişkenlik göstermiştir. Çalışma sağlık sektöründeki hastanelerde çalışan hemşirelerin cinsiyet değişkeni temelinde örgütsel stresten etkilenme derecelerinin ölçümü adına literatüre katkı sağlayacaktır. Çalışma, diğer çalışmalarda bulunan stres düzeylerindeki farklılıkların ve benzerliklerin karşılaştırılması açısından da katkı sağlayacaktır. Araştırmanın yapıldığı dönemde çıkan sonuçlara göre personelin stres düzeylerini azaltıcı tedbirler alınabilecek ve periyodik olarak stres ölçülerek gerekli iyileştirme çalışmaları yapılabilecektir. Akademisyenler çalışmalarında bu verileri kullanabilir ve konuyu farklı çerçevelerden ele alabilirler. Yöneticiler, personelin yaşadığı olumsuz stresi ortadan kaldırmak

adına, araştırma verilerini kullanabilir ve gerekli iyileştirme çalışmalarını yaparak personelin stres düzeylerini optimum seviyede tutabilirler.

KAYNAKÇA

- ATAMAN Göksel (2002); İşletme Yönetimi Temel Kavramlar & Yeni Yaklaşımlar, 2. Baskı, Türkmen Kitabevi, İstanbul.
- ASLAN Salih, Aslan. R. O., Alparslan. Z. N., Gürkan. S. B. ve Ünal. M. (1997). Hekimlerde Tükenmede Cinsiyetle İlişkili Etkenler. Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, Cilt: 22, Sayı:2. (132-136).
- CAM, Erdem (2004); Çalışma yaşamında stres ve kamu kesiminde kadın çalışanlar, <http://www.insanbilimleri.com/ojs/index.php/uib/article/viewArticle/71/11>. 01.2013.
- CAN Halil (2005); Organizasyon ve Yönetim, 7. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Cannon, W. B. (1932); In: The Wisdom of the Body. p 24. W. W. Norton, New York
- CEMALOĞLU Şahin (2007); Öğretmenlerin Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin Farklı Değişkenlere Göre İncelenmesi, Kastamonu Eğitim Dergisi, Cilt:15 No:2, 465-484, Kastamonu
- CUNNINGHAM, J. Barton (2000); Stress Management Sourcebook, McGraw-Hill Professional Released.
- ÇOKLUK, Ö. (1999). Zihinsel ve İşitme Engelliler Okulunda Görev Yapan Yönetici ve Öğretmenlerde Tükenmişliğin Kestirilmesi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- DOLUNAY, A. B. (2001). Keçiören İlçesi Genel Liseler ve Teknik- Ticaret- Meslek Liselerinde Görevli Öğretmenlerde tükenmişlik Durumu Araştırması. Ankara: Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ERDOĞAN İlhan (1996); İşletme Yönetiminde Örgütsel Davranış, İstanbul üniversitesi İşletme Fakültesi Yayınları, Avcıol Basım-Yayın, İstanbul
- FREW Erin J. (2000); Stressors, Strain, and Spirituality At Work, Unpublished PhD Thesis, New Mexico State University, New Mexico,

-
- GARDINER, M. and Tiggemann, M. (1999), Gender differences in leadership style, job stress and mental health in male and female dominated industries. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 72: 301–315
- GÜÇLÜ Nezahat (2001); *Stres Yönetimi*, G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 21, Sayı 1, 91-109.
- GÜMÜŞTEKİN Gülten Eren ve A. Bircan Öztemiz. (2004); “Örgütsel Stres Yönetimi ve Uçucu Personel Üzerinde Bir Uygulama”, *Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F.Dergisi*, Sayı:23, ss.61
- GÜMÜŞTEKİN Gülten Eren ve Fikret Gültekin (2010); *Stres Kaynakları İle Kariyer Yönetimi Etkileşimi: Borsa Aracı Kurum Çalışanları Üzerinde Bir Uygulama Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 20, Nisan, Mayıs. Haziran, 1-21.
- GÜNDÜZ, B. (2004). Öğretmenlerde Tükenmişliğin Akılcı Olmayan İnançlar Ve Bazı Mesleki Değişkenlere Göre Yordanması. 20 Aralık 2004’ De Internet’ten Elde Edilmiştir: Sosyal Bilimler Enstitüsü Tezler_Dosyalar\Ç_Ü_Sosyal Bilimler Enstitüsü Tezler.Htm
- GÜNEY Salih (2008); *Davranış Bilimleri*, 4. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara
- İLGAR Özlem (2001); “Örgütsel Stresin Çalışan kadınlar Üzerindeki Etkileri ve Stresle Başa çıkma Yolları” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- KARASAR, N. (1991); *Bilimsel Araştırma Teknikler*, Ankara, Sanem Yayıncılık.
- KHAN, A., (2005); *Matching People with Organizational Culture*. Business Management Group, Inc[Online] Available at: http://www.themanager.org/HR/catching_People_with_Organizational_Culture.pdf. (Accessed 15 Feb 2010).
- MCSHANE S.L. & M.A. Von Glinow (2008); *Organizational Behavior (Fourth Edition)*. McGraw-Hill, Boston.
- NUNNALLY, J. C. (1978); *Psychometric theory (2nd ed.)*. New York: McGraw-Hill.,01
- ÖRNEK Ali Şahin ve Şule Aydın (2006); *Kriz ve Stres Yönetimi*, Detay Yayıncılık, Ankara.
- ÖZMUTAF Nezh Metin (2006); “Örgütlerde İnsan Kaynakları ve Stres: Ampirik Bir Yaklaşım” *E.Ü. Su Ürünleri Dergisi* 2006, Cilt 23, Sayı (1-2): 75–81
- ÖZTÜRK Azim (1994); *Değişim Yönetimine Çağdaş Yaklaşım: Örgüt Geliştirme*, Noel Kitabevi, Adana.

-
- PAMELA Robbins Stephen ve Timothy A. Judge (2009); *Organizational Behavior*, Pearson Prentice Hall, London.
- ROUT Usha (2002); *R. Stress Management for Primary Health Care Professionals*. Hingham, MA, USA: Kluwer Academic Publishers, 2002. p 18).
- RİCHARDSEN Astrid M ve Burke Ronald J. (2009), Occupational stress and job satisfaction among physicians: Sex differences, *Social Science & Medicine*, Volume 33, Issue 10, Pages 1179-1187
- SÖKMEN, Alptekin (2005); Konaklama İşletmelerinde Yöneticilerin Stres Nedenlerinin Belirlenmesinde Cinsiyet Faktörü: Adanada Ampirik Bir Araştırma. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* Güz, 1:1-27
- SWANSON, V., Power, K. ve Simpson, R. (1996), A comparison of stress and job satisfaction in female and male GPs and consultants. *Stress Med.*, 12: 17–26.
- THOMPSON Neil, Steve Straddling, Michael Murphy and Paul O’Neill (1996); “Stress and Organizational Culture”, *British J. Social Work*, 26, 647-665.
- TUTAR Hasan (2000); *Kriz ve Stres Ortamında Yönetim*, Hayat Yayınları, İstanbul.
- TÜRK Meral (1997); ‘Bir Örgütsel Stres Anketinin (VOS-D) “Seri Üretim, Sürekli Üretim Teknolojileri ile Hizmet Sektöründe” Uygulanması, *Toplum ve Hekim*, Cilt 13, Sayı:2, Mart-Nisan 1998, Stres ve İş, *Toplum ve Hekim*, Cilt 14, Sayı:2, Mart-Nisan 1999.
- YILMAZ Abdullah ve Süleyman Ekici (2006); “Örgütsel Yaşamda Kamu Çalışanlarının Örgütsel Stres Kaynakları Üzerine Bir Araştırma,” *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 1, s. 31-58.
- YÜKSEL Öznur (2004); *İnsan Kaynakları Yönetimi* 5. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara.

ENTELEKTÜEL SERMAYENİN FİNANSAL TABLOLARA YANSITILMASI**İsrafil ZOR¹****Erdem BULUT²****ÖZET**

Teknolojik gelişmeyle birlikte gerçekleşen siyasi, sosyal ve ekonomik değişimin sonucu olarak işletmeler için maddi olmayan varlıkların değeri bir derece daha önem kazanmıştır. Finansal tabloların birincil amacı işletme yöneticilerine, ortaklarına ve diğer üçüncü kişilere işletmeyle ilgili doğru ve güvenilir mali bilgiler sunmak olmasına rağmen maddi olmayan bir varlık olan entelektüel sermayenin muhasebe sistemi içerisinde gösterilememesi ve bunun sonucu olarak finansal tablolara yansıtılmaması finansal tabloların bu birincil amacının gerçekleştirilmesinde en büyük engeldir. Bu nedenle, entelektüel sermayenin finansal tablolar içerisinde gösterilmesi son derece önemlidir. Bu çalışmada da esas itibarıyla entelektüel sermayenin finansal tablolar aracılığıyla sunulması üzerinde durularak bu konunun işletmeler açısından önemi vurgulanacaktır.

Anahtar kelimeler: Entelektüel sermaye, finansal tablo, maddi olmayan varlıklar

REFLECTION OF INTELLECTUAL CAPITAL TO FINANCIAL STATEMENTS**ABSTRACT**

As a consequence of political, social and economic changes which occurred simultaneously with technological development, intangible assets have gained more and more importance for business firms. Although the main goal of financial statements is to provide business managers, shareholders and third parties with accurate and reliable information about company, "intellectual capital" as an intangible asset is not demonstrated in accounting system. So, the absence of intellectual capital in financial statements is the first and significant obstacle for these statements in the accomplishment their main goal. For this reason, indication of intellectual capital in financial statements is extremely important. In this paper, the indication of intellectual capital in financial statements will be taken into account and its importance for business firms will be emphasized.

Key words: Intellectual capital, financial statements, intangible assets

¹ Yrd. Doç. Dr. Kırıkkale Üniversitesi, İşletme Bölümü (israfilzor@kku.edu.tr)

² Kırıkkale Üniversitesi İşletme ABD, Doktora Öğrencisi (e.bulut@gtb.gov.tr)

GİRİŞ

Özellikle geçtiğimiz yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızını artıran teknolojik gelişmeler, gerek siyasi, gerek sosyal, gerekse de ekonomik alanda günümüz dünyasını şekillendiren temel faktör olmuştur. Teknolojik gelişmelerin önünün açılmasında ise bilginin küreselleşmesi ve bilgiye erişimin maliyetinin düşmesi önemli rol oynamıştır. Nitekim içinde bulunduğumuz dönemin “bilgi çağı”, “bilgi ekonomisi” gibi niteliklemlerle ifade edilmesi tesadüf olmayıp yukarıda kısaca bahsedilen faktörlerin bir sonucudur.

Soyut bir kavram olan “bilgi” etrafında şekillenen günümüz dünyasının ana yapı taşlarından birini oluşturan ticaret işletmelerini bu dönüşüm sürecinden tamamen bağımsız düşünmek ise şüphesiz mümkün değildir. Çünkü, bu dönüşüm süreciyle birlikte ticari işletmelerde değer yaratan unsurlar maddi ve fiziksel unsurlarla birlikte maddi olmayan ve entelektüel unsurlara doğru yönelmiştir. Yine bu süreçte emek yoğun üretim anlayışından bilgi ve sermaye yoğun üretim anlayışına evrilmeye yaşanmış, kısaca bilgi, beyin gücü, nitelikli iş gücü ve tecrübe işletme değerinin belirlenmesinde ön plana çıkmıştır. Bahsi geçen, söz konusu bilgi ve temelini bilgi oluşturan varlıklar literatürde esasen “entelektüel varlıklar” olarak tanımlanmakla beraber bu varlıkların değere dönüştürülmüş biçimi ise entelektüel sermaye olarak ifade edilmektedir.

Artık günümüzde maddi olmayan varlıkların işletme değerine yaptıkları katkının en az maddi varlıklar kadar veya daha fazla olduğu konusunda geniş bir mutabakat bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle, yukarıda belirttiğimiz değişim süreciyle birlikte özellikle son yıllarda maddi olmayan varlıkların maddi varlıklara göre işletme değerine yaptığı katkı büyük değişiklik göstermiştir. Söylediklerimizi doğrular biçimde, Brookings Enstitüsünden Dr. Margaret Blair’in yaptığı ve 1978-1998 yılları arasındaki 20 yıllık periyodu kapsayan araştırmada, 1978 yılında işletme değerinin yaklaşık %20’sinin maddi olmayan varlıklardan oluştuğu belirlenmişken 1998 yılına gelindiğinde işletme değerinin yaklaşık %80’inin maddi olmayan varlıklarla ilgili olduğunu belirlemiştir (Sullivan ve Sullivan, 2000).

Entelektüel sermayenin bu derece önemine rağmen bugün için bu kavram tam ve açık bir şekilde tanımlanarak ölçülmesi, değerlendirilmesi, raporlanması, muhasebeye ve finansal tablolara yansıtılması konusu tam olarak açıklığa kavuşturulamamıştır. Bu bakımdan,

entelektüel sermayenin mali değerinin hesaplanmasında karşılaşılan en önemli sorun, hesaplamalarda hem nicel hem de nitel ölçütlerin bir arada kullanılmak zorunda olunmasında ortaya çıkmaktadır. Genel olarak bu zorlukların kaynağından bahsedecek olursak; muhasebe sistemlerinin entelektüel sermayeyi ölçecek şekilde tasarlanmamış olması, entelektüel sermayenin işletmelere, sektöre ve ülkelere göre büyük farklılıklar göstermesi, entelektüel varlıkların değerinin, zamana ve ortama göre farklılık gösterebilmesi, entelektüel sermaye unsurları arasındaki ilişkinin tam olarak anlaşılabilmesi, entelektüel sermaye ile işletmelerin finansal performansları arasındaki ilişkinin tam olarak kurulabilmesi ve entelektüel sermayenin hesaplanmasında kullanılan yöntemlerin sürekli olarak değişkenlik göstermesi şeklinde sıralanabilir.

Sonuç olarak, entelektüel sermayenin değerlendirilmesi ve finansal tablolara yansıtılmasına yönelik zorluklardan dolayı bugün için bu konu üzerinde herkes tarafından benimsenmiş ortak bir ölçüm, değerlendirme ve kayıt sisteminin varlığından bahsetmek zordur. Bu nedenle çalışmamızın konusunu esas itibarıyla entelektüel sermayenin ölçülmesine ve bunun kayıt sistemine ve finansal tablolara aktarılmasına yönelik geliştirilen yöntemler oluşturmaktadır.

I. ENTELEKTÜEL SERMAYENİN TANIMI VE UNSURLARI

Literatürde entelektüel sermayeyi tanımlamak amacıyla birçok tanım yapılmış olmakla beraber, en kapsayıcı tanım olarak entelektüel sermaye; temelini bilgi, beceri, deneyim ve enformasyonun oluşturduğu, işletmenin mevcut ve gelecekteki başarısını doğrudan etkileyen ve rakip firmalarla kıyaslamada konumunu ortaya koyan, sahip olduğu bilgi, bilgi sistemleri, patent, telif hakları ve lisans anlaşmaları gibi maddi olmayan varlıkların bütünüdür (Çıkrıkçı ve Daştan, 2002). Söz konusu tanımdan da görüleceği üzere, entelektüel sermaye “bilgi”, “bilgi sistemleri”, “patent”, “telif hakları” ve “lisans anlaşmaları” gibi çeşitli unsurlardan oluşmaktadır. Bu kapsamda entelektüel sermaye; insan sermayesi, yapısal sermaye ve müşteri sermayesi olarak üç grup altında toplanabilir.

İnsan sermayesi, işletmenin devamlılığını sağlamak, buluş ve yenilikler yapmak için işletme çalışanlarının sahip olmaları gereken eğitim düzeylerini, tecrübelerini ve sosyal yeteneklerini kapsamaktadır. İnsan sermayesinin en önemli özelliği, işletmeler tarafından bu

ihtiyacın satın alınmak suretiyle karşılanmasının olanaksız olması ve sadece kiralanma suretiyle karşılanmasıdır.

İnsan sermayesinin bileşenlerini oluşturan unsurlar; eğitim, teknik bilgi, know-how, mesleki yeterlilik, bilgi üretimine yönelik çalışmalar, iş tecrübesi, girişimcilik, değişimcilik ve diğer kişisel beceriler şeklinde sıralanabilir

Yapısal sermaye ise bir örgüt olarak işletmenin sahip olduğu yöntem ve politikalar biçiminde kurumsallaştırılmış bilgi teknolojilerinden örgüt kültürüne, finansal ilişkilerden patentlere kadar bütün unsurların karışımını ifade eder (Çıkrıkçı ve Daştan, 2002).

İnsan sermayesine göre daha büyük öneme sahip olan yapısal sermaye, işletmeden işletmeye farklılık arz etmekle birlikte örgüt içerisinde yapısal sermayeyi oluşturan unsurlar aşağıdaki şekilde sıralanabilir (Aslanoğlu ve Zor, 2006).

Entelektüel Mülkiyete İlişkin	Altyapı Varlıkları
Patentler	Yönetim felsefesi
Telif hakları	Örgüt kültürü
Dizayn hakları	Yönetim süreci
Ticari sırlar	Bilgi sistemleri
Ticari markalar	Ağ sistemleri
Hizmet varlıkları	Finansal ilişkiler

Entelektüel sermayeyi oluşturan bir diğer unsur olan müşteri sermayesi ise müşterilerin işletme ile iş yapma istekliliği ve devam etme olasılığı, sadakat, imaj, markalar, özel sözleşmeler ve dağıtım kanalları şeklinde tanımlanabilir (Erkuş, 2003). Müşteri sermayesini oluşturan unsurlar genel olarak; markalar, müşteriler, müşteri sadakati, işletme adı, dağıtım kanalları, işle ilgili işbirliği, lisans anlaşmaları ve franchising anlaşmaları şeklinde sıralanabilir.

İşletmelerin, insan sermayesi ve yapısal sermayede olduğu gibi müşteri sermayesi üzerinde herhangi bir sahiplik hakkı söz konusu değildir. Bu bakımdan müşteri sermayesine göre insan sermayesi ve özellikle yapısal sermaye daha kalıcı ve süreklidir. Entelektüel sermayenin yönetimi açısından temel amaç müşteri ve insan sermayesinin daha kalıcı ve sürekli

olan yapısal sermayeye dönüştürülmesidir. Çünkü bu dönüştürme sonucu oluşacak yapısal sermaye zaman içinde kullanılabilir, yenilenebilir ve geliştirilebilir hale gelecektir (Çakı ve Savaşçı, 2003).

II. ENTELEKTÜEL SERMAYENİN ÖLÇÜLMESİ

Finansal tablolardan beklenen amaç, finansal raporların yatırımcılara, kredi verenlere ve diğer kullanıcılara işletmenin karlılık durumu, satışları, nakit akımları hakkında ve bunların zamanlarına ve belirsizliklerine ilişkin açık, doğru ve gerçeğe uygun bilgiler vermesidir. Diğer bir ifadeyle finansal tabloların işletmenin gerçek durumunu ve değerini yansıtıyor olması elzemdir. Entelektüel sermayenin ölçülmesinde ve finansal tablolara yansıtılmasında var olan zorluklar göz önünde bulundurulduğunda ise işletmeler tarafından hazırlanan ve entelektüel sermayeyi kapsamayan finansal tabloların işletmenin gerçek durumunu göstermekten uzak olduğu sonucu çıkmaktadır. Bu nedenle entelektüel sermayeyi ölçmeye yönelik çeşitli yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bu başlık altında söz konusu yaklaşımlar ele alınacaktır.

A. Piyasa Değeri ve Defter Değeri Oranı

Entelektüel sermayenin işletme için arz ettiği değerinin hesaplanmasında kullanılan en basit yöntemlerden biri olup işletme için yatırımcıların ödemeye razı olduğu tutarın (piyasa değeri) aynı tarihteki işletmenin varlıkları ile borçları arasındaki farka oranlanması suretiyle bulunmaktadır (Çıkrıkçı ve Daştan, 2002).

- Entelektüel Sermaye Değeri = İşletmenin Piyasa Değeri / İşletmenin Defter Değeri
- İşletmenin Piyasa Değeri = Hisse Senedi Sayısı x Hisse Senedinin Birim Fiyatı
- İşletmenin Defter Değeri = Varlıklar – Borçlar

Yukarıda hesaplama şekli gösterilen yöntem, sermayesi paylara bölünmüş olan ve hisse senetleri borsada işlem gören şirketler için geçerli olup diğer şirketler için piyasa değerini belirlemede objektif bir kıstas olmadığından bir takım güçlüklerle karşılaşabilmektedir. Hisse senetleri borsada işlem gören şirketler için ise bu yöntemi en büyük sakıncası, hisse senetleri fiyatlarındaki değişkenliğin yüksek olmasından kaynaklı sorunlardır.

B. Piyasa Değeri ile Defter Değeri Farkı

Entelektüel sermayenin öneminin artmasıyla birlikte işletmelerin defter değeri ile piyasa fiyatı arasındaki fark açılmış ve entelektüel sermayenin ölçülmesi için söz konusu yöntem basit bir metot olarak ön plana çıkmıştır. Bir önceki başlıkta (A) bahsedilen sakıncalar piyasa değeri, defter değeri farkı için de geçerli olmakla beraber en önemli avantajı hesaplama yöntemi olarak basit olmasıdır.

C. Tobin'in "Q" Oranı

Model, iktisadi anlamda yatırım davranışlarını tahmin etmek amacıyla geliştirilmiş olmakla birlikte entelektüel sermayenin ölçülmesinde de kullanılmaktadır. Söz konusu model, işletmenin piyasa değerinin işletme varlıklarının yerine koyma maliyetlerine oranlanmasından ibaret olup çıkan sonuca göre üç alternatif durumla karşılaşmak mümkündür.

$Q > 1$ ise işletme yüksek entelektüel varlıklara sahiptir ve bu varlıkların getirisi yüksektir.

$Q < 1$ ise işletme düşük entelektüel varlıklara sahiptir ve bu varlıkların getirisi düşüktür.

$Q = 1$ ise işletmenin yatırımlardan elde ettiği getiri yatırım maliyetine eşittir (Ercan ve Başaran, 2003).

D. Hesaplanmış Maddi Olmayan Değer

Entelektüel sermaye değerinin tam olarak yansıtılmadığı finansal tablolarda işletme değerinin olduğundan düşük olması nedeniyle bu tür işletmelerin kredi ihtiyaçlarını karşılayamamasının bir sonucu olarak bu yöntem geliştirilmiştir. Bir diğer ifadeyle bu yöntemin temel amacı, işletmelerin değerlemesinde entelektüel sermayeyi göz önünde bulundurmak suretiyle finansal tabloları işletmelerin gerçek durumunu yansıtır duruma getirmek ve varlıklarının büyük çoğunluğunu entelektüel sermayenin oluşturduğu işletmelerin kredi ihtiyaçlarını karşılamaya yardımcı olmaktır.

Model yedi aşamalı bir süreç olup bu aşamalar Tablo 1'de gösterildiği şekilde özetlenebilir (Stewart, 1997).

Tablo 1: Maddi Olmayan Varlıkların Değerinin Hesaplanması

AŞAMALAR	YAPILACAK İŞLEM
1. AŞAMA	Üç yıl için vergi öncesi kar hesaplanır.
2. AŞAMA	Dönem sonu bilançosunda ortalama maddi varlık değerleri alınır ve üç yılın ortalaması hesaplanır.
3. AŞAMA	Kar ortalaması, maddi varlıkların ortalama değerine bölünerek maddi varlıkların getirisi hesaplanır.
4. AŞAMA	Söz konusu üç yıl için sektörün maddi varlıklarının getiri oranı bulunur. Eğer işletmenin getiri oranı sektör ortalamasının altında ise bu yöntem uygulanmayacaktır.
5. AŞAMA	Getiri fazlası hesaplanır. Sektörün maddi varlık getiri oranı ortalaması ile işletmenin ortalama maddi varlıkları çarpılır. Bu büyüklük, sektördeki ortalama bir işletmenin maddi duran varlıklardan kazanabileceği tutarı göstermektedir. Daha sonra bu büyüklük işletmenin birinci adımdaki vergi öncesi karından çıkartılır. Bu değer işletmenin ortalama bir işletmeden ne kadar fazla kar elde ettiğini gösterir.
6. AŞAMA	Üç yıl için ortalama vergi oranı hesaplanır ve bu fazla kısımla çarpılır. Vergi sonrası büyüklüğe ulaşmak için getiri tutarından düşülür. Bu, maddi olmayan varlıklara ait primdir.
7. AŞAMA	Primin net bugünkü değeri hesaplanır. Bunun için işletmenin sermaye maliyeti esas alınarak bu orana bölünebilir. Bu, işletmenin maddi olmayan varlıklarının hesaplanmış değeridir.

Bilgilerin finansal tablolar yardımıyla kolay elde edilmesi ve gerek sektör içinde gerekse de sektörler arasında diğer iki yönetime göre daha gerçekçi ve karşılaştırılabilir sonuçlar vermesi yöntemin olumlu yönlerini oluşturmaktadır. Yöntemin dezavantajı ise diğerlerine göre karmaşık oluşu ve daha fazla zaman almasıdır.

Dikkat edilecek olursa, bu noktaya kadar anlatılan entelektüel sermaye hesaplama yöntemleri entelektüel sermayenin değerini işletme düzeyinde hesaplamakta fakat entelektüel sermayenin unsurlarını ve bunların değerini ortaya koyamamaktadır. Bu nedenle, bundan sonraki başlıklar altında farklı bir yaklaşım olarak işletmenin entelektüel sermayesini oluşturan unsurları bulmayı ve bu unsurlarda zaman içinde oluşan gelişmeleri izlemeye ve işletmeler arasında karşılaştırma yapmaya imkân veren yöntemler kısaca incelenecektir.

E. Dengelenmiş Skor Kartı

Bu yöntem en genel tanımıyla bir şirketin misyon ve stratejisinin fiziksel ölçüler haline dönüştürülerek ifade edilmesi şeklinde tanımlanabilmektedir (Örnek, 2000). Diğer bir ifadeyle bu yöntemde, işletmenin performansını finansal ve finansal olmayan boyutta ele alıp bunu yine işletmenin strateji ve vizyonu ile birleştiren strateji odaklı performans ölçüm sistemidir.

Geleneksel finansal tabanlı ölçüm sistemlerinin aksine bu model bir şirketin performansının müşteri boyutu, şirket içi yöntemler boyutu, öğrenme ve gelişme boyutu ve finansal boyutu olmak üzere dört grup gösterge ile ölçüldüğünü ortaya koymaktadır. Bu dört boyut firmaların performanslarını kontrol etmek ve geliştirmek için neler yapmaları gerektiğini göstermek konusunda yardım etmektedir. Kısaca, işletmenin performansı değerlendirilirken dört boyut ele alınmakta ve aşağıdaki soruların cevapları aranmaktadır (Örnek, 2000 ve Kaya, 2008)

- a) *Hissedarlar işletmeyi nasıl görüyorlar* ► *Finansal Boyut*
- b) *Müşteriler işletmeyi nasıl görüyorlar* ► *Müşteri Boyutu*
- c) *İşletmenin geliştirilmesi gereken süreçler nelerdir* ► *Süreç Boyutu*
- d) *Değer yaratma ve iyileştirmenin sürekliliği nasıl sağlanabilir* ► *Öğrenme ve Büyütme Boyutu*

Yöntem, işletme stratejisini yukarıda belirtilen dört boyut arasında sebep sonuç ilişkisi kurarak açıklamaktadır. Örneğin; finansal boyutta karı artırmak bir sonuçtur. Bu sonuca müşteri boyutundaki müşteri sadakati ile varılır. Müşteri sadakati bir sonuçtur, bu sonuca süreç boyutundaki faaliyet sürelerinin düşürülmesi ile varılır. Faaliyet sürelerinin düşürülmesi bir sonuçtur, bu sonuca ise öğrenme ve büyüme boyutundaki çalışanların memnuniyeti ile varılır. Böylece, şirketin tüm stratejik akışı görülebilmektedir. Bu da hedef ve ölçüm sistemlerinin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır (Kaya, 2008).

Bu yöntemin en büyük faydası, işletmelerin uzun dönemli finansal ve rekabetçi bir performansa ulaşmada gerekli değerlerin neler olduğunun açıklanabilmesi ve işletmeye ait kısa dönemli performans bilgileri ortaya konulabilir.

F. Skandia Pusulası

Skandia pusulası, işletmeyi beş farklı odak merkezinden incelemeye almaktadır. Bunlar; finansal odak, müşteri odağı, süreç odağı, yenileme ve geliştirme odağı ve en merkezde bulunan insan odağıdır.

Modeli bir binaya benzetirsek, en üstte yer alan *finansal odak* işletmenin geçmişini temsil etmektedir. Hemen alt tarafta binanın destek duvarını oluşturan *müşteri odağı* ve *süreç odağı* müşterilerin tatmin düzeyini ve yine müşterilerin istekleri doğrultusunda mal ve hizmet geliştirme aşamalarını temsil etmektedir. En alt bölümde ise *yenileme ve geliştirme odağı* yer alıp şirketin kendisini geleceğe ne derece hazırladığını incelemektedir. Binanın merkezinde ise en önemli unsur olarak *insan faktörü* bulunmaktadır. İşletmedeki tek aktif güç olan insan odağı, tüm diğer odak alanlarına da ulaşabilmektedir (Kaya, 2008).

Söz konusu yöntem, bu beş temel alanda işletme içinde yıllık olarak izlenen otuzun üzerinde gösterge kullanılır. Her bir gösterge için değerler belirlendikten sonra entelektüel sermayeyi kullanmadaki etkinlik katsayısı da bulunarak entelektüel sermaye tutarı parasal olarak hesaplanır.

G. Maddi Olmayan Varlıklar Cetveli

Bahsi geçen yöntem maddi varlıkları ölçmek için finansal ölçüleri kullanmakla beraber maddi olmayan varlıkları ölçmek için finansal olmayan ölçüleri de kullanmaktadır. Söz konusu yöntem sermaye bileşenlerini müşteriler, ortaklar, marka ve imaj değerini içeren *dış yapı göstergelerine*; işletmenin sahipliğinde bulunan patentleri ve bilgisayar sitemlerini içeren *iç yapı göstergeleri* ile çalışanların eğitim ve tecrübelerini içeren *beceri göstergelerine* ayırarak incelemektedir. Ölçüm sonucunda elde edilen veriler yıllık bazda bir rapor halinde yayınlanır (Erkal, 2006).

II. ENTELEKTÜEL SERMAYENİN VARLIKLAR BÖLÜMÜNDE GÖSTERİLMESİ

Daha önce de belirtildiği üzere muhasebenin esas fonksiyonu niceliksel olarak ölçülebilen olayları sınıflandırma, kaydetme ve raporlama işlevidir. Bu bölümün temel amacı

ise yukarıdaki bölümlerde bahsedildiği şekilde ölçülerek maddi bir değer atfedilen entelektüel sermayenin “varlık” olarak ne şekilde gösterileceğidir.

Bilineceği üzere 1994 yılında çıkarılan Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği ile Türkiye’de Tekdüzen Hesap Planına geçilmiş ve maddi olmayan duran varlıklara 26 numaralı Maddi Olmayan Duran Varlıklar bölümünde yer verilmiştir. 26 numaralı Maddi Olmayan Duran Varlıklar bölümünde ise 260 haklar, 261 şerefiye, 262 kuruluş ve örgütlenme giderleri, 263 araştırma ve geliştirme giderleri, 264 özel maliyetler hesaplarına yer verilmiş 265 ve 266 kod numaralı hesaplar boş bırakılmıştır.

Entelektüel sermayenin tanımı ve Maddi Olmayan Duran Varlıklar bölümü altında yer alan hesapların kullanım amacı birlikte değerlendirildiğinde, entelektüel sermayenin bu hesaplar içerisinde gösterilmesi finansal tabloların işletmenin gerçek durumunu yansıtması ilkesiyle bağdaşmayacağı aşikârdır. Bu nedenle, entelektüel sermayenin Tekdüzen Hesap Planında boş bırakılan 265 ve 266 numaralı hesapların kullanılarak kayıt altına alınması uygun olacaktır.

Entelektüel sermayenin bu yolla varlık kalemleri arasında gösterilmesi, üçüncü kişilere işletmeyle ilgili gerçekçi bilgiler vermekle kalmaz, işletmelerin firma değerini yükseltmek suretiyle ekonomide kaynak dağılımının daha etkin gerçekleşmesini sağlar (Kaya, 2008).

Her ne kadar entelektüel sermayenin bir varlık kalemi olarak değerlendirilmesi yönünde genel bir görüş bulunsa da entelektüel sermayenin varlık olarak belirsiz olması ve bunun sonucu olarak amortisman konusunda objektif kıstas belirleme güçlüğünün bulunması ile genel itibariyle maddi olmayan varlıkların maliyeti ile bunların gelecekteki değeri arasında ilişki bulunmaması bu görüşün en zayıf noktasını oluşturmaktadır (Önce, 1999).

III. ENTELEKTÜEL SERMAYENİN KAYNAKLAR BÖLÜMÜNDE GÖSTERİLMESİ

Entelektüel sermayenin bilançoda gösterilmesinin ikinci boyutu entelektüel sermayenin işletme kaynakları içerisinde gösterilmesidir. Entelektüel sermayenin kaynaklar bölümünde, varlık bölümünde göstertildiği gibi, öz kaynaklar hesabı içerisinde yer alıp boş bırakılan 502-509 numaralı hesaplarda gösterilmesi uygun olacaktır.

Gerek varlık gerekse de kaynak hesapları içerisinde gösterilen entelektüel sermayenin, insan sermayesi, yapısal sermaye ve müşteri sermayesine ayırmak suretiyle alt hesaplarda takip edilmesi de mümkündür.

Yapılan açıklamalar göz önünde bulundurulduğunda entelektüel sermayede meydana gelen artış aşağıda gösterilen şekilde kayıtlara geçirilecektir (Alagöz ve Özpeynirci, 2007).

--/--	
265 Entelektüel Varlıklar Hesabı	x
265.01 İnsan Sermayesi	
265.02 Yapısal Sermaye	
265.03 Müşteri Sermayesi	
502 Entelektüel Sermaye Hesabı	x
502.01 İnsan Sermayesi	
502.02 Yapısal Sermaye	
502.03 Müşteri Sermayesi	
--/--	

IV. ENTELEKTÜEL SERMAYENİN İŞLETME BİLANÇOSU İÇERİSİNDE GÖSTERİLMESİ

En genel tanımıyla muhasebe, mali karaktere sahip olayları para birimiyle ifade ederek sınıflayan, tarih sırasıyla kaydeden, raporlayan ve bu raporları yorumlayan bir disiplindir. Muhasebenin yerine getirdiği raporlama işlevi ise finansal tablo kavramını doğurmaktadır. Diğer bir ifadeyle, finansal tablolar muhasebe dizgesi içinde kaydedilen ve toplanan bilgilerin, zaman aralıklarıyla bu bilgileri kullanacak olanlara iletilmesini sağlayan araçtır. Bu kapsamda bilanço ise bir işletmenin belirli bir tarihteki finansal durumunu yansıtan tablo olarak tanımlanabilmektedir (Akdoğan ve Tenker, 1992).

Daha önce de belirtildiği üzere, pratikte entelektüel sermayenin işletme bilançolarında gösterilmesine yönelik herhangi bir uygulama mevcut değildir. Bu nedenle mevcut işletme bilançoları işletmenin gerçek durumu göstermekten uzaktır. Bütün bunların sonucu olarak ilk olarak entelektüel sermayenin yevmiye defterine en uygun kayıt şekli gösterilmiş olmakla birlikte ikinci adımda entelektüel sermayenin bilançoda ne şekilde yer alacağı üzerinde durulacaktır.

Entelektüel sermayenin yukarıda bahsedilen alacak-borç kayıt şekli birlikte düşünüldüğünde işletme bilançosunda gösterilme şekli aşağıdaki gibi olacaktır.

Varlıklar (Aktif)	BİLANÇO	Yükümlülükler (Pasif)
DÖNEN VARLIKLAR		KISA VADELİ YABANCI KAYNAKLAR
DURAN VARLIKLAR		UZUN VADELİ YABANCI KAYNAKLAR
Maddi Duran Varlıklar		ÖZKAYNAKLAR
Maddi Olmayan Duran Varlıklar		Ödenmiş Sermaye
1-Haklar		1-Sermaye
2-Şerefiye		2-Ödenmemiş Sermaye
3-Kuruluş ve Örgütlenme Giderleri		3-Entelektüel Sermaye
4-Araştırma ve Geliştirme Giderleri		
5-Özel Maliyetler		
6-Entelektüel Varlıklar		

V. ENTELEKTÜEL SERMAYENİN GELİR TABLOSU İÇERİSİNDE GÖSTERİLMESİ

Gelir tablosu, işletmenin belirli bir hesap döneminde, satışlarını, diğer gelir kalemlerini ve bu gelirlerin elde edilmesi amacıyla katlanılan maliyet ve giderleri içeren finansal bir rapordur. Gelir tablosu, işletmenin periyodik ekonomik gelişmeleri ile içinde bulunduğu dönemdeki kazanç gücünü tam ve gerçek olarak yansıttığı gibi işletmenin bir dönem faaliyetiyle ilgili bilgileri de ortaya koymaktadır (Akdoğan ve Tenker, 1992).

İşletmelerin bir yıl içerisinde elde ettiği gelirlerin bir kısmı maddi duran varlıklardan kaynaklanabileceği gibi bir kısmı da entelektüel sermayeden kaynaklanabilmektedir. Entelektüel sermayenin gelir tablosunda sunulması ise işletmelerin elde etmiş oldukları dönem net karlarının ne kadarlık kısmının normal faaliyetleri sonucu, ne kadarının entelektüel varlıklar sayesinde elde edildiğinin ortaya konulması açısından önemlidir (Kaya, 2008).

Entelektüel sermayenin işletmenin net karı içerisindeki payı, gelir tablosu içerisinde Tablo 2’de gösterildiği şekilde gösterilebilir.

Tablo 2: Entelektüel Sermayenin Gelir Tablosu İçerisinde Gösterilmesi

A- BRÜT SATIŞLAR
B- SATIŞ İNDİRİMLERİ (-)
NET SATIŞLAR
C- SATIŞLARIN MALİYETİ (-)
1- Satılan Mamuller Maliyeti (-)
2- Satılan Ticari Mallar Maliyeti (-)
3- Satılan Hizmet Maliyeti (-)
BRÜT SATIŞ KARI VEYA ZARARI
D- FAALİYET GİDERLERİ (-)
1- Araştırma ve Geliştirme Giderleri (-)
2- Pazarlama Satış ve Dağıtım Giderleri (-)
3- Genel Yönetim Giderleri (-)
FAALİYET KARI VEYA ZARARI
E- DİĞER FAALİYETLERDEN OLAĞAN GELİR VE KARLAR
1- İştiraklerden Temettü Gelirleri
2- Bağlı Ortaklıklardan Temettü Gelirleri
3- Faiz Gelirleri
4- Komisyon Gelirleri
5- Konusu Kalmayan Karşılıklar
6- Menkul Kıymet Satış Karları
7- Kambiyo Karları
8- Reeskont Faiz Gelirleri
9- Faaliyetle İlgili Diğer Gelir ve Karlar
F- DİĞER FAALİYETLERDEN OLAĞAN GİDER VE ZARARLAR (-)
1- Karşılık Giderleri (-)
2- Menkul Kıymet Satış Zararları (-)
3- Kambiyo Zararları (-)
4- Reeskont Faiz Giderleri (-)
5- Faaliyetle İlgili Diğer Gider ve Zararlar
G- FİNANSMAN GİDERLERİ
OLAĞAN KAR VEYA ZARAR
Ğ- OLAĞAN DIŞI GELİR VE KARLAR
1- Önceki Dönem Gelir ve Karları
2- Diğer Olağandışı Gelir ve Karları
H- OLAĞAN DIŞI GİDER VE ZARARLAR (-)
1- Çalışmayan Kısım Gider ve Zararlar (-)
2- Önceki dönem Gider ve Zararlar (-)
3- Diğer Olağandışı Gider ve Zararlar (-)
DÖNEM KARI VEYA ZARARI
I- DÖNEM KARI, VERGİ VE DİĞER YASAL YÜKÜMLÜLÜK KARŞILIKLARI (-)
DÖNEM NET KARI VEYA ZARARI
<i>İ- MADDİ VARLIKLARIN PAYI</i>
<i>J- ENTELEKTÜEL VARLIKLARIN PAYI</i>

Entelektüel sermayenin işletme muhasebesi içerisinde gösterilmesinin gerek ilgili işletme gerekse de konuyla ilgili olan üçüncü kişiler açısından birçok yararı vardır. Öncelikle, işletmenin gerçek durumunu yansıtır bilgiler yöneticilerin daha doğru karar almalarına yardım edeceği gibi entelektüel sermayenin firma karlılığına yapacağı katkının en yüksek düzeyde tutulması sağlanabilir. Diğer taraftan ölçülebilir ve finansal tablolara yansıtılabilir entelektüel varlıklar sayesinde bu sermayenin kullanımının etkinliği gösterilebilir. Konu genel olarak makro planda düşünüldüğünde, şeffaflaşmanın artması, yatırımcılar için daha fazla bilgi sağlanması ve bunun sonucu olarak işletmelere yönelik güvenin artması finansal tablolar içerisinde yer alacak entelektüel sermayenin bir diğer olumlu yönüdür (Karacan, 2007).

Entelektüel sermayeye muhasebe sistemi içerisinde yer verilmesinin gerek işletme gerekse de üçüncü kişiler için birçok faydası bulunsa da özellikle işletmenin kendisi için birçok dezavantajı da bulunmaktadır. Bu dezavantajlar maddeler halinde şu şekilde sıralanabilir (Karacan, 2007).

- Entelektüel varlıkların ölçülmesinin güçlüğü göz önünde bulundurulduğunda, bu durum işletmeler açısından ek bir maliyet yaratacaktır.
- Entelektüel sermaye somut bir nitelik arz etmediğinden işletmenin iç kontrolünde karmaşıklığı artırabilir.
- Entelektüel varlıkların değerlendirilmesinde objektifliğin sağlanması güç olabilir.
- İşletmenin rakipleri için önemli olup işletme aleyhine kullanılacak bir takım bilgiler finansal tablolar aracılığıyla üçüncü kişilerin bilgisine sunulmuş olur.
- Doğruluğu tam anlamıyla tesis edilememiş ve güvenilirliği şüpheli olan bilgilerin finansal tablolarda yer alması, işletmeyle ilgili negatif durumlar ortaya çıkarabilir.

VI. ENTELEKTÜEL SERMAYENİN “ENTELEKTÜEL VARLIKLAR TABLOSU”NDA SUNULMASI

Entelektüel varlıkların işletme bünyesindeki önemi göz önünde bulundurulduğunda bu varlıkların ayrı bir finansal tablo içerisinde gösterilmesi büyük önem arz etmektedir. Entelektüel sermayenin ayrı bir tabloda gösterilmesi bu varlıklara ilişkin bilgilerin daha sistematik bir

şekilde gösterilmesine olanak tanıyacağı gibi diğer işletmeler ile karşılaştırmaya da daha kolay olanak tanıyacaktır.

Diğer taraftan, entelektüel varlıkların bilançoda ve gelir tablosunda gösterilmesinin yaratacağı sıkıntıların önüne geçmek adına, bahsi geçen tabloda ayrıca entelektüel sermayenin takibinin yapılması mümkün olacaktır. Bu durumda firmalar entelektüel varlıklarının takibini yapmak suretiyle daha doğru işletme stratejisi belirleyebilecekleri gibi yine işletme içerisinde yöneticilerin daha doğru kararlar almasına olanak sağlayacaktır.

Bu kapsamda entelektüel varlıklar tablosu Tablo 3'te gösterildiği şekilde açıklanabilir (Kaya, 2008).

Tablo 3: Entelektüel Varlıklar Tablosu

A- ENTELEKTÜEL SERMAYE VARLIKLARI	
	1- İnsan Sermayesi Varlıkları
	2- Yapısal Sermaye Varlıkları
	3- Müşteri Sermayesi Varlıkları
ENTELEKTÜEL SERMAYE VARLIKLARI TOPLAMI	
B- ENTELEKTÜEL SERMAYE KAYNAKLARI	
	1- İnsan Sermayesi Kaynakları
	2- Yapısal Sermaye Kaynakları
	3- Müşteri Sermayesi Kaynakları
ENTELEKTÜEL SERMAYE KAYNAKLARI TOPLAMI	

SONUÇ

Günümüz dünyasında, ticari işletmelerde değer yaratan unsurlar maddi unsurlarla birlikte maddi olmayan unsurlara doğru yönelmiştir. Bunun temel nedenini ise esas itibariyle emek yoğun üretim anlayışından bilgi ve sermaye yoğun üretim sürecine kayma oluşturmuştur. Bu nedenle, muhasebe sistemi içerisinde ve finansal tablolarda artık maddi olmayan varlıkların gösterilmesi büyük önem arz etmektedir.

Maddi olmayan varlıklar içerisinde değerlendirilen ve çalışmanın konusunu oluşturan entelektüel sermaye; temelini bilgi, beceri, deneyim ve enformasyonun oluşturup da işletmenin

sahip olduğu bilgi, bilgi sistemleri, patent, telif hakları ve lisans anlaşmalarını tabir etmektedir. Entelektüel sermayeyi niceliksel olarak ölçmek için teoride birçok yöntem geliştirilmiş olmakla birlikte pratikte gerek entelektüel sermayeye değer biçerek finansal tablolara yansıtmadaki zorluklar gerekse de işletme organizasyonundan kaynaklı sorunlar nedeniyle bugün için entelektüel sermaye işletmelerin finansal tablolarında yer almamaktadır.

Bir muhasebe sistemi ve finansal tablodan beklenen esas amaç ilk olarak işletme yöneticilerine, ortaklarına ve üçüncü kişilere işletmeyle ilgili en doğru bilgileri sunmak iken entelektüel sermayenin finansal tablolarda yer almaması finansal tabloların birincil amacının tam anlamıyla gerçekleşmesinde en büyük engeli oluşturmaktadır. Bu nedenle entelektüel varlıkların işletmenin finansal tabloları içerisinde ne şekilde yer alması gerektiği büyük önem arz etmektedir.

Konuya bu açıldığında bakıldığında Varlık kalemi olarak entelektüel sermayenin Tekdüzen Hesap Planı içerisinde 26 numaralı Maddi Olmayan Duran Varlıklar bölümünde boş bırakılan 265 ve 266 kod numaralı hesaplarda gösterilmesi uygun olacaktır. Entelektüel sermayenin kaynaklar bölümünde gösterilmesi ise varlık bölümünde olduğu gibi, öz kaynaklar içerisinde yer alıp boş bırakılan 502-509 kod numaralı hesap aralığındaki herhangi bir hesabın kullanılması şeklinde olacaktır.

Entelektüel sermayenin yevmiye defterine kaydedilmesinde kullanılacak hesaplar göz önünde bulundurulduğunda bu varlıklar işletme aktifinde maddi olmayan duran varlıklar, işletme pasifinde Ödenmiş Sermaye altında “*Entelektüel Sermaye*” olarak gösterilerek bilanço hazırlanacaktır.

Entelektüel sermaye açısından bir diğer önemli konu ise işletmelerin elde etmiş oldukları dönem net karlarının ne kadarlık kısmının normal faaliyetleri sonucu, ne kadarının entelektüel varlıklar sayesinde elde edildiğinin ortaya konulmasıdır. Entelektüel sermayenin işletmenin dönem net karına yaptığı katkının, gelir tablosunda gösterilme olanağı bulunmakla birlikte bu durum, entelektüel sermayenin ne kadar etkin kullanıldığının tespiti, firma karlılığına yaptığı katkı ve işletme açısından doğru stratejilerin belirlenmesi açısından büyük öneme haizdir.

Bunların yanında, ölçülebilir ve finansal tablolara yansıtılabilir entelektüel varlıklar sayesinde işletme bazında şeffaflaşma artarak yatırımcılar için daha fazla bilgi sağlanacak ve bunun sonucu olarak işletmelere ve sermaye piyasalarına güven artacaktır.

Her ne kadar işletme muhasebesi içerisinde yer verilmiş entelektüel sermayenin gerek işletme gerek sermaye piyasaları açısından önemi büyük olsa da bir takım dezavantajları da olacaktır. Örneğin, entelektüel varlıkların tespiti yönelik yapılacak çalışmaların işletmeye yükleyeceği maliyet, değerlemede objektifliğin sağlanamama riski, işletmenin organizasyon yapısında yaratacağı olumsuzlukların sonucu olarak meydana gelecek iç denetim yetersizlikleri bunlardan en önemlileridir.

Daha önce de belirtildiği üzere, muhasebe sistemi ve finansal tabloların birincil amacının işletme yöneticileri, ortaklar ve üçüncü kişilere işletmeyle ilgili doğru ve güvenilir bilgi sunmak olduğundan bu fonksiyonun gerçek manada yerine getirilmesi adına, son tahlilde, entelektüel varlıklara işletmenin finansal tabloları içerisinde yer verilmesi, burada yer verilmese bile entelektüel varlıkların hazırlanacak ayrı bir tablo içerisinde takibinin yapılması büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- AKDOĞAN, Nalan ve Nejat TENKER; (1992), **Finansal Tablolar ve Mali Analiz Teknikleri**, Dördüncü Baskı, Gazi Üniversitesi Basın Yayın, Ankara.
- ALAGÖZ, Ali ve Rabia ÖZPEYNİRCİ; (2007), “Bilgi Toplumunda Entelektüel Varlıklar ve Raporlanması” **Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi**, 9(11), ss.167-185.
- ASLANOĞLU, Suphi ve İsrafil ZOR; (2006), “Bilgi Varlıklarının Değerlemesi: Entelektüel Sermaye Ölçüm ve Değerleme Modelleri; Karşılaştırmalı Bir Analiz” **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, 29, ss.159-165.
- ÇAKI, Sertaç ve İpek SAVAŞCI; (2003), “Entelektüel Sermaye Bileşenlerinin Değerlendirilmesi: Hipermarketler Üzerine Bir Bakış”, **2. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi**, Kocaeli Üniversitesi İİBF, İstanbul, Beta Basım Yayın Dağıtım.
- ÇIKRIKÇI, Mustafa ve Abdülkerim DAŞTAN; (2002), “Entelektüel Sermayenin Temel Finansal Tablolar Aracılığıyla Sunulması”, **Bankacılar Dergisi**, 43, ss.18-32.

-
- ERCAN, Metin K. ve Başaran ÖZTÜRK; (2003), **Değere Dayalı Yöntem ve Entelektüel Sermaye**, Birinci Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara.
- ERKAL, Zekeriye E.; (2006), **Entelektüel Sermaye Ölçülmesi ve Raporlanması**, Birinci Baskı, Derin Yayınları, İstanbul.
- ERKUŞ, Hakan (2003), Entelektüel Sermayenin Ölçülmesi ve Raporlanması, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya.
- KARACAN, Sami; (2007), **Entelektüel Sermayenin Muhasebeleştirilmesi ve Finansal Tablolarda Sunulması**, Birinci Baskı, Orient Yayınları, Ankara.
- KAYA, Hatice P. (2008) Entelektüel Sermayenin Finansal Tablolar Aracılığıyla Sunulması Sorunu ve Çözüm Önerileri, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.
- ÖNCE, Saime; (1999), **Muhasebe Bakış Açısı ile Entelektüel Sermaye**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- ÖRNEK, Ali Şahin; (2000), “Balanced Scorecard: Bilgiden Stratejiye Ulaşmada Kullanılabilecek Yeni Bir Araç”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2(3), ss.255-276.
- STEWART, Thomas A.; (1997), **Entelektüel Sermaye Kuruluşlarının Yeni Zenginliği**, Çev: Nurettin Elhüseyni, Mess Yayınları: İstanbul.
- SULLIVAN, Patrick H. Jr. ve SULLIVAN, Patrick H. Sr.; (2000), “Valuing Intangibles Companies, An Intellectual Capital Approach”, **Journal of Intellectual Capital**, 1(4), pp.328-340,

YAHVEİZMDEKİ TAKVA YOLU İÇERİĞİNDEKİ YASANIN RASYONEL EKONOMİK DAVRANIŞ TARZI AÇISINDAN ÖNEMİ

Kürşat Haldun AKALIN

ÖZET

İsrail halkı, tekrar ve tekrar, iki büyük görevi hakkında bilgili kılınmıştır: İsrail halkı seçilmiş olduğu için, kutsaldır ve Tanrının yasasına itaat etmektedir. İsrail halkının en yüce emeli, kahinler krallığını kurmak ve kutsal bir ulus haline gelebilmektir. Bu yolda sonuca ulaşmak ise, Tanrının emirlerine sıkı sıkıya itaat etmesine bağlıdır. Musevilik, cinsel ilişkiye bir günahkârlık olarak görerek asla yasak getirmemektedir. Cinsel ilişkide mutlaka bir günahkârlık vardır, ancak bu günahkârlık nikah bağı sayesinde yok edilmiş, yerini kutsallığa terk etmiştir. Bir adam nikahlı karısız olmamalıdır, bir kadın da nikahlı kocasız olmamalıdır; her ikisi de, birleşmelerinde Tanrının ruhunu fark etmek zorundadır. Rabiler, yasaları ve düzenlemeleriyle evliliğe, evlilik ilişkilerine, çocukların eğitimine, sıkı çalışma yoluyla yüksek kazanma düzeyine doğrudan tesir etmişlerdir. Evlilik, iffetlilik, ağırbaşlılık, disiplin ve ılımlılık takva yolundaki dindar İsraililer arasında çok daha fazla kutsal olarak görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Özdenetim, Kazanç hedefi, Akılcılık

THE IMPORTANCE OF THE LAW THAT CONSIST OF PIOUSNESS IN THEYAHWEISM FROM THE POINT OF THE FORM OF RATIONAL ECONOMIC BEHAVIOR

ABSTRACT

Again again the Israelite was informed that two great duties were his. Jewish people was to be holy and to obey God's law. Because they are chosen by God. The highest aim of Israel still is to be a kingdom of priest and a holy nation. The path to that end is a strict obedience to God's commandments. Judaism does not forbid sexual intercourse as sinful. Sinful it must always be, but its sinfulness may to some extent be removed by sanctification through the marital relations. A man should not be without a wife, nor a woman without husband; but both shall see to it that God's spirit is in their union. The rabbis by their laws and regulations affecting marriages, the marital relations and the education of children, gain profits by working hard. That marriage, chastity, sobriety, discipline and moderation are considered more sacred among pious jews.

Key Words : Self-control, Pursuit of gain, Rationalism

GİRİŞ

Hristiyanlığın, günah kefareti üzerine kurulan Yahveizmden çıkmış olmasına rağmen, İsraililer gibi kutsal yasaya sadık kalarak yaşama tarzını biçimlendirmek yerine, yasanın bireysel muhasebe mantığını reddederek doğrudan İsa'nın tüm insanların günahlarının affı uğruna kendini kurban etmesi dogması üzerine kurulmuş olması, yahveizmle ayrılık noktasını oluşturmaktadır. Çarmıhta acı çekerek bütün insanların günahlarının affını sağlayan İsa sayesinde, yasaya bağlılığın olduğu kadar bütün bedensel/dünyasal uğraşılara sırtını dönen hristiyanların tam aksine; İsraililer, özellikle de M.S. 200'lü yıllara kadar süren rabbinik dönemde, kutsal metinlerden akla ve ahlaka uygun ilkelerin oluşturulması sürecine geçerek, yaşanan her anın yasaya uygun kılınmasını veya yasa aracılığıyla dine uygun yaşanmasını imanının temeli haline getirerek, yasa yoluyla akli ve ahlakı tüm davranışlarına hakim kılmışlardır. Tüm insanların işlenmiş ve işlenecek bütün günahlarına kefaret etmesi için İsa'nın çarmıhta kendi bedenini günah sunusu olarak sunması dogması üzerine kurulan hristiyanlığı reddeden İsraililer; bir taraftan, Yahve'nin işlenen suçtan (günahtan) dolayı gelecek nesilleri bu dünyada cezalandırmaması için kahini aracı kılarak işlenen suça kefaret edecek hayvan kurbanı uygulamasına devam ederken; diğer taraftan da, yasaya ısrarla bağlanmışlar ve yaşamlarını da yasaya göre biçimlendirmişlerdir.

Bedenselliğin reddi ve ruhsallığın gereği olarak yasayı reddeden hristiyanlığın aksine, İsraililer; kardeş-yabancı ayrımı yaparak hemen her fiilde çifte standart geliştiren yasaya bağlı kalarak; faizcilik yapmışlar, özellikle Avrupa'da sermaye birikiminin oluşmasına ciddi katkılarda bulunmuşlar, tanrının ceza ile ödülünü bu dünyanın içinde ve parasal servetin artış ya da azalış durumunda aradıkları için kazancı tanrı hoşnutluğunun bir işareti olarak görmüşlerdir. Yasaya uygun yaşama tarzını oluşturan İsraililer, rabbilerin muhakemeleri yoluyla giderek akla ve ahlaka dayanan ilkelerini hayata geçirmeleri nedeniyle, bireysel davranışlar üzerinde özdenetimli ve bilinçli bir hale gelmişlerdir. Tekeşlilik üzerine kurdukları özel hayatlarında, en az aile bağları kadar ailevi servetin korunmasına ve arttırılmasına büyük önem veren İsraililer; zevk ile eğlence hayatına olduğu kadar aile dışı cinsel ilişkiye ve çokeşliliğe de karşı olmuşlar, zevk içinde geçen hayatı ve israfı (gereksiz tüketimi) günahkârlık olarak görmüşler, sürekli

çalışmayı ve sürekli kazanmayı ödülünü bu dünyada veren tanrının hoşnutluğunun bir ifadesi olarak görmüşlerdir.

Denilebilir ki, İsrail dininin yasa üzerine kurduğu ve takva yoluna dönüştürdüğü dünyevi yaşamındaki özdenetimi ve bilinçliliği; hristiyanlığın kaynaklarını Eski Ahit'te arayan, Kutsal Kitap'ı papalık otoritesinin yerine geçirmek isteyen reformist hristiyanlara da örnek olmuş, kuramsal olarak da olsa Protestanlıktan Puritenizme geçişin ön koşullarını hazırlamıştır. Mesleki başarıyı ve bireysel ekonomik kazancı tanrı lütfunun birer kanıtı olarak gören Puritenizm, ile, giderek daha fazla akıl ve ahlak üzerine kurulan ilkeli ve özdenetimli hayatı esas alınan İsrail mezhebinden Ferisi ahlakı arasında doğrudan bir benzerlik ve uyum kuran bazı araştırmacılar; Puritenizm yoluyla, Avrupa Orta Çağının iktisat düşüncesini karakterize eden dünyayı reddeden ve bireysel başarıyı/kazancı bencillik ve tamahkarlık suçu olarak görerek dışlayan bir dinsel ahlaktan kurtulmasında, mesleki başarıyı takva yolu haline getirerek faizin ve kârın kutsanmasında, İsraililerin dini Yahveizmdeki yasaya uygun yaşama idealine bir katkı payı çıkarmaktadırlar.

I. YAŞANILAN HER ANDA ÖZDENETİMLİ OLMASINI SAĞLAYAN YASAYA BAĞLILIK İMANI

İsrailinin ekonomik düşünce ve davranışı, yalnızca ve yalnızca, Tanrının emirlerine bağlı kalarak Tanrı isminin kutsallığı üzerine kuruludur. Yasaya uyulmadığı için Tanrı ismine karşı saygısızlığın gösterilmesi halinde; Tanrı, dürüst ya da günahkâr gibi bir ayırmda bulunmaksızın, İsrail halkının tamamının onuruyla oynayacağı endişesi taşınmaktadır. Yasaya uymamak Tanrıyı yadsımakla bir tutulduğu için, bir tek kişinin işlediği günah yüzünden bütün bir ulusun Tanrı tarafından cezalandırılacağı korkusu, İsraili inananların yüreklerine dehşetli korkular salmıştır (Byron, 1990; 42). O halde ulus içinde günah yok edilmeli, bu da, ancak günahkârın şiddetle cezalandırılması yoluyla sağlanmalıdır. Tanrı, kesin olarak, kötülük eğilimini yaratmış olmasına rağmen, ahlaki yasa olarak Tevrat'ı da yaratmıştır, kötülüğü gidermenin çaresini Tevrat'ta göstermiştir. (Cohen, 1973: 92) Bir bütün olarak insani yaşam, doğanın zıt güçlerine karşı verilen büyük mücadeleyi de gerektirmektedir. Bu mücadele sırasında, İsrail ilahiyatı ahlaki ilkelere rehberlik işlevini görmektedir. Tevrat ile uyumlu

kılınmış kurallar ve düzenlemeler kitabı; kişi hayatını rasyonel kılmakta ve doğal halinden uzaklaştırmaktadır. Yaşamı daha da saf kılarak, bu dünyadan vazgeçmeksizin veya zevklerine kapılmaksızın, insan ömrünü kutsal kılmaktadır (Sears 1998; 126). Bu bakımdan, hristiyan (essenî) ile İsrail dini (ferisi) arasında, ahlaki düşünceler yönüyle dikkat çekici bir farklılık bulunmaktadır. (Zweig, 1991: 73)

Hristiyanlığın essenî ahlakı, kesin olarak bu dünyadan kopup çekilerek münzevi hayatı öngörmesine, dinsel yönelişi manastır içinde sınırlandırmasına rağmen; İsrailinin ferisi ahlakı, yasanın doğruluğuna iman ederek binlerce zincirle bağlandığı bireysel ve toplumsal yaşamı içinde faal kalmasını gerektirmektedir. Hristiyanlık, yolunda gidenleri insanlardan ilgisini kesmiş münzevi bir keşiş haline getirerek dindar kılmışken; İsrail dinindeki çilekeşlik (asketikizm) dünyanın içinde ve insanların arasında yaşanmakta, insanda doğal olan ne varsa yine baskı altında tutulmaktadır (Zweig, 1991: 78). İsrail dini, yasa tarafından açık ve seçik bir halde belirli kılınmış ahlak anlayışının inananlar tarafından benimsenilip, eylemler olarak yerine getirilmesiyle etkisini göstermektedir. Tanrıyla yapılan anlaşmaya bu yönüyle bakıldığında, yasanın etkisi, içeriği ve zorunlu kıldığı eylemsel bağı dolayısıyla iki misli güce sahip bulunmaktadır (Dorff, 2003: 27). İtaat edilmesi zorunlu bir görev haline getirilen yasa kesinlik kazanınca, bir kimsenin eylemleri ve başarıyla üstesinden geldiği zorlukları şöyle bir düşünüldüğünde; yasayla zorla uygulattırılan bu buyruklar, ile, davranışın içeriği arasında tam bir uyumun olduğu derhal fark edilmektedir. (Sears, 1998: 132) İnsani olan her arzunun karşısına, dinin zorunlu kıldığı gidiş yönünü bildiren ve tehlikeleri uyarıcı adeta bir işaret levhası konmuştur. Her doğal tahrik, binlerce dönüm noktası başlarında belirtilen tehlike sinyalleriyle yasal açıdan geçersiz ve değersiz kılınmıştır. (Cohen, 1973: 94)

Dindar İsraili, doğal güdülerine karşı yasa tarafından bu şekildeki yönlendirmelerle biçimlendirilmektedir. (Byron, 1990: 49) Artık uyulması gereken pek çok türde kural vardır. Maimonides tarafından derlenmiş bulunan 365 yasanın, 243 tanesine hâlâ titizlikle uyulmaktadır. Maimonides yasalarının 248 tanesi ise yasaklanan eylemlerle ilgilidir. (Maimonides, 1975: 16) Kutsal buyrukları ve özellikle de Tevrat'taki bilgileri kapsayan iyi bir yasa bilgisi olmadan, dindar bir kimse haline gelinemeyeceğine inanılmıştır. Yasa bilgisi için sürekli olarak çalışmak, yaşamın kutsal kılınmasını sağlamak demektir. (Maimonides, 1975: 28)

“Kötülük eğilimleri sizi sarıp kuşattığında, evdeki çalışmalarınızla öğrendiğiniz Talmut’taki öğütlere bağlı kalarak, günahların üstüne yürüyorsunuz.” (Byron 1990; 61) İsraililer, bir taraftan dini yasa halinde açık ve seçik kılarken, yasa bilgisini öğrenme yoluyla insanların zihnine yerleştirerek nasıl davranmaları gerektiği konusuna kesinlik kazandırmışken (Dorff, 2003: 34); diğer taraftan da, yaşadığı her an uyanık kalıp, tam bir bilinçlilik içinde davranışları üzerinde özdenetimin kurulmasını zorunlu kılarak, dinin yasaları yoluyla tüm eylemlere egemen olmasını da sağlamışlardır. (Byron, 1990: 51) Bu yasaların tamamının maksadının, iman yoluyla kişi yaşamını soylu ve kutsal kılmak olduğu, her zaman İsraililer tarafından benimsenilmekte ve savunulmaktadır. Bu konuda, Talmut’ta çok etkili ifadeler rastlanılmaktadır. “Tanrı, İsrail’i günahlardan arındırmayı arzu etmekte olduğundan, emirlerinin sayısını arttırmıştır. (Makkoth, 23b) Tanrı tarafından bildirilmiş bütün emirler, insan hayatını onurlu ve soylu kılmaktadır. (Vajika Rabba, 13) Bu dünyada davranışlarını sürekli olarak yasaya göre sorgulamayan ve yasayı kendisine hakim kılmayan bir insan hiç doğmasın, daha iyidir. Hayatındaki bütün davranış ve niyetlerini, daima dikkatle gözle, işlediğin her eylemi ve söylediğin her sözü anımsa; bunlardan her birinin yasaya göre olan uygunluğunun derecesini, daima, zihninde tart. (Erubin, 13b) Her gece, kişinin yaşadığı güne ait işlerini, söylediği her bir sözcük de dahil olmak üzere, ciddi bir şekilde düşünerek irdelemesi, kusurlarını zihninde tekrar yaşayarak kendisini eleştirmesi, bunları tekrar etmemeye azmetmesi; imanın gereği bir zorunluluktur. (Magen Abraham 239)” (Sombart, 1951: 162)

Dinin özünü ifade eden yasaya, yaşamının her anında ve karşılaştığı her olayda bu kadar ısrar ve sebatla bağlı kalan İsraili; ancak bu şekilde, Tanrıyla yapılan ahde uyumlu olduğunu, Tanrı gücünü kendi lehine çevirdiğini, geleceğini de bu sayede garanti altına almış olabileceğini hissetmektedir. (Dorff, 2003: 42) “Emirlerin anlam içeriği nedir? Bu emirlerin tamamı, kişide bulunan hayvani güdüleri baskı altına almayı amaçlamaktadır. Bu arzulara ve dürtülere tamamıyla gem vurup söndürerek, istek ile duygularına daima dikkat ederek; insanlara karşı düşünceli ve sağlıklı kıldığı eylemlerine özgü dinsel gücüyle, bunların yerine, yasaya bağlılığı kendine hakim kılmak istemektedir. Kısacası, kendisi için, tamamıyla ahlaki bir mizacı içeren, bir kişiliği yaratmak istemektedir.” (Daniel, 1999: 81) İsraili, yasanın öngördüğü eğilimin dışında düşünememekte, konuşmamakta ve hiçbir eylem içine de girememektedir.

Davranışlarını yasaya uygun kılmış olmakla, karşılaştığı olay ve ilişkilere özgü tüm eylemlerini, yalnızca Tanrıya adanmış olduğunun bilincine varmaktadır. Hissiyatıyla ve düşüncesiyle, eylem kararı ve davranışlarıyla İsraili, bütün ömrünü Tanrıya adanmış olmakla; ortak yasa sayesinde, yaşadığı her anını ibadete tahsis etmiş olduğunun bilincine varmakta ve iç huzuruna ermektedir. *“Bu nedenle, kendiniz için hiçbir şey yapmayın, kendi hevesinize uyararak veya doğal dürtülerinize bağlı kalarak hiçbir davranış eğilimine kapılmayın. Dinin yolundan sapmanıza yol açacak şekilde zevklere kapılarak, doğal halinizden hoşnut kalmayın. Yalnızca Tanrının bilgeliğini, iyilik ve cömertliğini düşünüp hissederek, emrettiği buyruklarını yerine getirin. Dindar İsraili, ‘Sen kutsayansın, Ey Efendi sen bizim Tanrımızsın, dünyayı yoktan var ettin, güzel yaratıkları ve bitkileri bu dünyanın içinde sen yarattın, bütün bunları insanın çocuklarını hoşnut kılmak için yaptın’ dediği zaman, imanının semeresini vereceğine inanır. Gökkuşağı altında Tanrıyla yapılan anlaşmayı hiçbir zaman hatırandan çıkartmaz. Dağların zirvesinde, çöllerin viraneliğinde, çılgın nehirlerin kenarında, kalbi doğanın harikalarında daha da derinden etkilenerek; bütün duygularını, ‘Her şeyi yaratan Tanrım, Sen Kutsalsın, Ey Efendi sen bizim Tanrımızsın’ takdis duasıyla ifade eder.”* (Sombart, 1951: 228) Artık, hiçbir İsraili, kendi keyfine ve kişisel emeline göre davranamayacaktır. *“Resim ya da heykel yaparak görsel sanata yönelmekten kesinlikle sakınmak zorundadır. Çünkü, bu uğraşısı ikinci emrin açık ihlali halidir. Ancak, Tanrı için söylendiği sürece, şiir sanatının geliştirilmesinden yana olunmuştur. En iyisi de, Tevrat ve yasayı açıklayan kitapları okumaktır. Eğlenmek için başka kitapları okumak istese dahi, yararlı bilgileri içerenleri yeğlemeye çok dikkat etmelidir. Bu kitaplar arasında hoş vakit geçirmek için yazılmış olanları bulundurmamak ve okumak, içindeki günahkârlığı uyandırmaktan başka bir sonuç vermeyecektir. Bu nedenle, hoş vakit geçirme türünden tüm kitapların okunması tamamıyla yasaklanmıştır.”* (Sombart, 1951: 228)

İsrailinin, zararsız gibi görünen zevklere yönelmesi, bu gibi alışkanlıkları edinmesi bütünüyle yasaklanmıştır. (Neusner, 1990: 75) Nitekim, Eski Ahit’teki *“ne mutlu o insana ki kötülerin öğüdüyle yürümez, günahkârların yolunda durmaz, alaycılarının arasında oturmaz, ancak zevkini Rab’bin Yasasından alır ve gece gündüz Yasa üzerinde derin derin düşünür, doğrular topluluğunda bulunmaz günahkârlar”* (Kutsal Kitap, 2004: 703) ifadesinden; tiyatroya gitmenin veya sirk oyunlarını izlemenin, çoktanrıçılıktan kalma eğlenceler olduğu sonucuna

varılarak, bunların zararsız günahlar şeklinde yorumlanmasına ve yasaklanmasına neden olmuştur. “Şarkı söylemek, dans etmek vaktin hebası demektir. Dinsel törenle bağlantılı kaldığı süresince içki içilmesi korunmalı, bu sınırın aşılması halinde ise kesinlikle yasaklanmalıdır. Rabbi Dosa ben Hyrkanus; sabah uykusu, öğle içkisi, çocuksu konuşmalar, evlerdeki sohbet toplantıları; kişiyi dünyanın dışına çıkartır, seviyesini düşürür, yararlılığını yok eder demektedir. Zevki seven yoksul olur, şarap ve yağı seven zengin olmaz. (Süleyman’ın Meselleri 21:17)” (Sombart, 1951: 228-229) Günah anlamını taşımasa dahi, vaktin boşa harcanmasına neden olduğu için, bu gibi zararsız alışkanlıklar kişiyi verimsizliğe ve hatta zararlı olmaya yönlendirmektedir. (Neusner, 1990: 82) Yararlı olmaktan uzak kılan bu gibi heyecanlar, tutkunun ve günahın kaynağı haline gelen şehvet düşkünlüğü, gösteriş için yapılan harcamalar ve savurganlık; kişiye hoş gelse dahi kutsallığından uzaklaştıran hallerdir. (Byron, 1990: 68) Çok konuşmak ve boş oturmak, kınanmaktadır. “Söz çokluğunda hata eksik olmaz, fakat dudaklarını tutan akıllı davranır. Çalışkan adamın düşünceleri ancak berekete götürür; fakat acele eden adam yoksulluğa uğrar. Çok konuşanın günahı eksik olmaz, sağduyulu kişiye dilini tutar. Canın bilgisiz olması iyi değildir; ayakları ile acele eden yanılır.” (Kutsal Kitap, 2004: 821)

Dindar kimsenin en önemli erdemleri; kendine hakim olma ve özdenetim, uyanıklılık ve dikkatlilik, kurallara bağlılığın ve çalışmanın sevilmesi, isteklerini akla uygun sınırlar içinde gerçekleştirilmesi, az yemek yemek ve içkiyi tadında bırakmak, çok az bir zevkle yetinmek, iffet ve daima akılı başında olma ayıklığıdır. (Sears, 1998: 152) Kendine hakim olma ve davranışları üzerinde özdenetimi kurma yeteneği, ile, dikkatlilik ve karar vermeden önce durumu ayrıntısıyla inceleme becerisi; özellikle de ahlak uzmanlarının sürekli olarak üzerinde önemle durdukları bir konudur. “Zihni terbiye etme maksadını taşıyan hemen her kitap, bizim kutsal kıldığımız tutumlar arasında dikkat çeken, konuşma üzerinde büyük ölçüde denetim kurmanın gerekliliğini vurgulamakta, özdenetim yeteneklerini geliştirmenin çarelerini öğretmektedir. Konuşmasını bilmek, ikna ve barış gücünün elinde tutulmasını bilmek demektir. Kişiye verilmiş konuşma yeteneği, kutsal maksatları yerine getirmek içindir. Bundan dolayı da, gereksiz olan tüm konuşmalar akılı ve bilgili kimselere haram kılınmıştır. Ancak, özdenetim ve uyanıklılık, dindar İsrailiye zorunlu kılınmış bir haldir. Güçlülerin güçlüsü kimdir? Tutkularını

kontrol eden ve ihtiraslarına hakim olan kimsedir. (Aboth de R.Nathan 23:1)” (Sombart, 1951: 229-230)

Özdenetim ve daima uyanık kalmanın gerekliliği, Eski Ahit metinlerinde çokça yer almıştır. “*Bilge kişi buyrukları kabul eder çenesi düşük ahmaksa yıkıma uğrar, dürüst kişi güvenlik içinde yaşar ama hileli yoldan giden açığa vurulacaktır, doğru kişinin ağzı bilgelik üretir sapık dilse kesilir; komşusu bile yoksulu sevmez oysa zenginin dostu çoktur, her emek kazanç getirir ama boş lakırdı yoksulluğa getirir, bilgelerin tacı servetleridir akılsızlarsa ahmaklıklarıyla tanınır, bilgili kişi az konuşur akıllı kişi ise sakın ruhludur, çenesini tutup susan ahmak bile bilge ve akıllı sayılır, akılsızın ağzı kendisini mahveder dudakları da canına tuzaktır, dil ölüme de götürür yaşama da konuşmayı seven dilin meyvesine katlanmak zorundadır, ağzını ve dilini tutan başını beladan korur.*” (Kutsal Kitap, 2004; 829-843) İsrail dini, inanımı, az ve öz konuşmaya, kendine hakim olmaya, telaşlı ve aceleci davranmamaya yönlendirdiği ölçüde; sürekli ve yöntemli çalışmayı ve tutumluluğu da zorunlu kılmaktadır. (Sears D., 1998; 169) Özellikle de, Eski Ahit’teki, “*Rab susamış canın susuzluğunu giderir aç canı iyiliklerle doyurur, tembel kişi işini bitirmez oysa çalışkan değerli bir servet kazanır, havadan kazanılan para yok olur azar azar biriktirenin serveti çok olur, gücünmüş kardeş surlu kentten daha zor elde edilir çekişme sürgülü kale kapısı gibidir, bilgenin evi değerli eşyayla doludur akılsızsa malını har vurup harman savurur*” (Kutsal Kitap, 2004: 783, 804, 832) ifadelerde; tembellik ve boş konuşma yerilmekte, fakirlik kötü huyların bir sonucu sayılmakta; çalışkanlık ve uyanıklık övülerek zenginlikle ödüllendirilmekte olduğu kanaatine varılmaktadır.

II. ÖZEL HAYATI AHLAKLI VE RASYONEL KILAN YASAYA BAĞLILIK GÜDÜSÜ

Kişinin en güçlü yetenekleri ve güdülere; duygularını, tutkularını, öfkelerini ve harcamalarını denetim altına almasını sağlayan, bunları doğru kanallara yönlendirmesini başarabilen bir etkinlikte kullanıldığı ölçüde; kendi bireysel ve doğal güçleri yararlı maksatları gerçekleştirmeye katkı sağlar hale gelir. (Bokser, 1951: 68) Kısacası, duyguların, tutkuların olduğu kadar; maksada ulaşmada kullanılan her aracın rasyonel kılınması kaçınılmaz bir

zorunluluk olmaktadır. “Açlık halinin tatmini arzularını ve güdülerini ele alalım. İştah arzusunun yatıştırılması için yemek yenilmesi, bedensel gücün yerine gelmesi dışında yasak kılınmıştır. İyi bir insan yemek yemek için masaya oturduğunda, bu rızkı veren Tanrının emirlerine davranması gerektiğini bilir. Bundan dolayıdır ki, yemekle ilgili çok fazla emir bulunmaktadır. Yemeğe duayla başlanır ve duayla bitirilir. Ilımlılık önerilir, yemek yeme zevkine kişinin kendisini bilinçsizce kaptırması yasaklanmıştır. Tanrının yarattığı nimetlerden yiyecek yapmak ve yararlanmak yeteneğinin verilmesi, Tanrının cömertliğinin ve iyilikseverliğinin bir sonucudur. Bu nedenle, hayvanlar gibi yenilip içilmemelidir. Yemeği kutsamak gerekir. Tanrıya sunulan hizmette, güç kazanmak için nimetlerinden yararlanılmakta olduğunun bilincine varılmalıdır. İsrailinin yemek yiyerek açlığını gidermesi, ancak yemek masasını kurban taşı ve yemeğin de üzerine konan bir kurbanmış gibi algılanması halinde, kendisine helal kılınmıştır. Yemek yeme, Tanrıya karşı üstlenilmiş görevlerin en iyi bir şekilde ve başarıyla yerine getirilmesinde güç kazanmak gayesiyle, hoşlanılan bir alışkanlıktır. İsraililerin yemekleri, belki de sırf bu nedenle bir harika olmaktadır. Nihayet, tıpkı açlık kadar, sevgi de rasyonel kılınmak zorundadır. Doğal eğilim, kesinlikle kontrol altında tutulmalıdır.” (Tamari, 1987: 294)

Dünyaya ait bütün uğraşısında, neşesinde, derdinde, kederinde ve sıkıntısında İsraili kendisini Tanrıya adanmış olmanın mutluluğunu hissetmek istemektedir. Eğer bütün düşüncesiyle ve kalbiyle Tanrıyı severse, yaşadığı her anı eylemleriyle Tanrı için yaşarsa, ömrünü Tanrısına adanmışsa; işte o zaman İsraili, yasayı yaşama hakim kılmış demektir. Cinsel ilişkiyi aile içinde meşru ve dini kılmış olmakla, aileyi kurmayan ve aileye dayanmayan her nikahı fiili zina halinden farksız görmesiyle; İsraililer dinsel etkileriyle, dünya topluluklarının aileyi temel almalarına yol açmışlardır. (Sears, 1998: 152) Zira, dünya ve özellikle de uygar uluslar, evlilik düşüncesinin hristiyanlık yoluyla aktarılması nedeniyle, cinsellik kavramını İsraililere borçludurlar. “Avrupa’da hristiyanlık öncesi çoktanrılı dinler, bir dereceye kadar da olsa, cinsel ilişkideki ilahi anlamın farkına vararak; cinsel birleşmeyi doğal bir tanrısal gücün açığa çıkması olarak algılamaktaydılar. Bu dinlerin tamamı, cinsel birleşmeyi bir tapınma tarzı haline getirmiş durumdaydılar. Hiç birisi de, cinsel birleşmeyi, bir arzu olarak kınamamış,

kadınları da günahın kaynağı olarak görmemişti. Ancak, Ezra'nın döneminden bu yana, kadın, neredeyse günahın kaynağı olarak görülmüş, cinsel istekler ise yerilmiştir.” (Bokser, 1951: 72)

Musa, Tanrıyla konuşmadan önce kendini kutsal kılmak için, karısına yaklaşmamış; Eyüp de, ahde vefa göstermede, genç kızlara bakılmamasının önemini belirtmiştir. İsraililerin hikmet yazınının tamamı, kadınlara karşı uyarılarla doludur. Kadını zevkin ve günahın kaynağı olarak gören, aynı bakış açısı Talmut'un bütün ruhuna hakimdir. *“Zina suçuyla iffetsizliğe uğramaktansa, ölmek çok daha iyidir. Gerçekten de, adam öldürme, diğer ilahlara tapınma ve zina etme olmak üzere, bu üç suçun cezası, mutlaka ölüm olmalıdır. (Senhedrin 75a) Kadınlarla iş yapmaktaysan, onlarla yalnız kalmaktan sakınmalısın. (Kiddushin 82a) Zinaya girme korkusu, Talmut'a ve tüm yasaların içeriğine hakimdir. Eben Ha ezer, bir kadınla girdiği yasak ilişki nedeniyle, çeşitli yasaklama dereceleriyle bağlantılı olarak, her hangi birinin taşlanarak ölüme mahkum edilmesini yermektedir. Ne kadar örtünmüş dahi olsa, kadının küçük parmağından etinin görünmüş dahi olması, bu kadın kişinin yakın akrabası bile olsa; açık bedene zevk alarak bakılmaması gerekir. Bir kadının beklenmesi, kadınla erkeğin kucaklaşarak sarılması; teyzesi veya halası dahi olsa, yetişmiş kız kardeşiyle bile olsa, karşılaştığında erkeğin sarılması veya öpmesi tamamıyla yasaklanmıştır.”* (Sombart, 1951: 231) İsraililerin dinsel kaynaklarında, kişinin saflığını bozan ve kutsallığını yok eden bu gibi hallere karşı; daima uyanık kalması ve kendine hakim olması nasihat edilmektedir. *“Kadının arkasından sokakta yürüme, kadının saçlarına uzun süre bakma, sesine kulak verme, elbisesinden dolayı hayran kalma. Kadını düşleyerek uyumak, samimi davranıyormuş gibi yaparak elini tutmak ve uzun süre bırakmamak, elini sıkmaktan büyük zevk almak, karşılaşıncaya sarılmak kucaklaşmak ve öpüşmek, günahkârlıktır.”* (Sombart, 1951: 232)

Erkek ile kadın arasındaki ilişkileri bu kadar ayrıntılı bir şekilde ele almış olmasına karşın, İsrail dini; diğer dinlerde olduğu gibi, cinsel ilişkiyi bütünüyle reddetmemiş veya tamamıyla serbest kılmamış, manastır yaşamı içindeki çilekeşliği de doğru bulmamıştır. (Shear-Chaim, 1998: 124) Aile temeline dayanan nikah bağı ile karı koca arasındaki cinsel birleşmeyi kutsal kılmıştır. Burada ilginç olan, nikahın kutsal kılınmasından ve cinsel birleşmeye sınır getirmesinden ziyade, nikah yoluyla kurulan tek eşli aile hayatının kutsal kılınmış olmasıdır. *“İsrail dini, cinsel birleşmeye yasak getirmemiş, sadece rasyonel kılmıştır. Evlilik içindeki*

cinsel yaşamı savunmuş, karı koca arasındaki cinsel ilişkilere bir düzen getirmiştir. Bir erkek karısı olmadan veya bir kadın da erkeği olmadan ayrı kalmaz; her ikisi de birleşmeleri sırasında Tanrının ruhunu hissederek. Cinsel birleşmeyle ilgili temel görüşleri; Tanrının iradesine uygun olması halinde, bedeninin cinsel gücünün kullanılması kutsal kılınmıştır. Erkeklik çağında çok dikkatli olunması, cinsel birleşme sırasında dahi Tanrının emirlerine uyulması ve Tanrının hizmetkarıymış gibi davranılması istenmiştir.” (Sombart, 1951: 233) İsraililerin evlilikle ilgili görüşleri, neredeyse iki bin yıldan beri irdelenen temel bir konu özelliğindedir. Evlilik hayatı, Tobit kitabında özellikle ayrıntısıyla irdelenmiştir. “Tobias yataktan kalktı, kız kardeşine, hadi sen de uyan bizlere merhamet etmesi için Tanrıya birlikte dua edelim, dedi. O zaman, Tobias, bizi kutsa, babalarımızın Tanrısı, kutsal ve şanlı isminle sonsuza kadar bizi mukaddes kıl; cennettekiler ve tüm yarattıkların seni kutsamaktadır. Adem’i yarattın, Havva’yı onunla kalması ve yardım etmesi için Adem’e verdin, onlar insan olmaya başladılar. Bir insanın yalnız başına yaşaması doğru değilse de, şimdi, Ey Efendi, kız kardeşimi dürüstlük ve iffet içinde birlikte yaşlanmamızı mukadder kıl. Kız kardeşi de Tobias ile birlikte Amin dedi. Birlikte gece boyu uykuya daldılar.” (Metzger, 1965: 44)

Eski Ahit’ten edinilen yasasıyla, rabbinik yazınıyla bir bütün halde uyumlu olan İsrail dini, öngördüğü bu ahlaki erdemleriyle de rasyonel ekonomik faaliyet ile tam bir uyum içindedir. “İlk olarak İsraililer arasında tek eşli aile yaşamının benimsenmesi, beşeri enerjinin bütünüyle ekonomik yaşamın gerektirdiği sahalarda kullanılmasına yol açmıştır. İsrail dininde, aile içindeki kadına çok yüksek değerde itibar edilmekte, kusursuz aile yaşamının temeli kadına verilen önemden kaynaklanmakta, bu da ailedeki erkeğin davranışları üzerinde çok etkili olmaktadır. Yasa ve düzenlemeleriyle rabbiler, evliliğin yapısına doğrudan tesir etmişlerdir. Özellikle çocukların aile içindeki durumlarına ve öğrenimlerine, çok fazla önem vermişlerdir. İffet, bağlılık, temizlik, sevgi ve saygı üzerine kurdukları aile yaşamında çocukların yetişmesi, diğer bütün çabalardan daha fazla bir yer tutmuştur. Diğer dinlerin evliliğe ve aile hayatına verdikleri önemle kıyaslandığında, evlilik, dindar İsraililer arasında çok daha fazla kutsal kılınmıştır.” (Sombart, 1951: 235)

Tek eşli evlilik hayatı içinde, kadına verdiği büyük değer ve saygınlıkla İsrailinin en büyük derdi, çocuklarına iyi bir eğitim sunarak yetiştirmek olmuştur. Çok eşli evliliklerde

görülen kadının itilmişliğine ve ezilmişliğine, farklı annelerden doğmuş oldukları için çocuklar arasında hiç eksik olmayan soğukluk ve husumet duygularına; İsrail ailelerinde asla rastlanılmamaktadır. Kardeşler, aynı anne ile babanın evlatları olduklarından, birbirlerine daha sadık ve daha iyi niyetli olmaktadır. Ayrıca, çok eşli aile yapısının ortaya çıkarmış olduğu, babaya beslenen güvensizlik duyguları içinde, çocuğun annesine tutkunluğuna, yine İsrail ailelerinde hiç rastlanılmamaktadır. Erkek, aile yaşamının sağladığı güvenle moral bulmakta ve gücünü tazelemekte, karşılaştığı sıkıntıların üstesinden gelmek için cesaretini toplamakta, yaşamındaki konumunu sürdürmek ve genişletmek için gerekli olan güdüyü ailesinden sağlamaktadır. (Shear-Chaim, 1998: 132) Bu türden bir aile yaşamının, erkeğin enerjisini yeniden bulabilmesi ve zinde olarak işine başlayabilmesi için gerekli ortamı sunması; rasyonel ekonomik faaliyetin zorunlu kıldığı etkinliği göstermesini de kolaylaştırmaktadır. Zira, rasyonel ekonomik faaliyet, her gün düzenli olarak çok büyük bir enerjiyi gerektirmektedir.

Rasyonel ekonomik faaliyet, İsrailinin imanı ile rasyonel kıldığı aile hayatı üzerinden yükselmektedir. *“İsraililerde, tek eşliliği aşan evlilik bağlantıları, kesin olarak yasaklanmıştır. Herkes kendisini tek bir eşle hoşnut kılmalı, tek eşinden edindiği çocuklarıyla mutlu olmalıdır. Tek eşli evliliğin sonuçları, gayet açıktır. Olağanüstü güçteki enerji, tek bir yönde gücünü açığa çıkartmaktadır. Yaşamını bir bütün olarak rasyonel kılmasına yönelik, fiziksel ve zihinsel güçleriyle tesirde bulunabilmiş olan İsraili; cinsel ilişkisini, yemeği ve içmeyi, çocuklarının eğitimini tamamıyla ussal kılmıştır.”* (Sombart, 1951: 236-237) İnsanın doğal güdülerini sınırlandırarak, ailesi ve işiyle sınırlı kıldığı bütün zamanını ve enerjisini ekonomik faaliyetinde kullanarak İsraili; işinde harcadığı enerjisini mutluluğu bulduğu ailesinde tekrardan kazanmaktadır. Rasyonel ekonomik faaliyetin zorunlu kıldığı düzenli ve disiplinli bir yaşama tarzı, ancak, tek eşli bir aile yapısında olanaklı olmaktadır. Aile yapısıyla biçimsel olarak yaşamını ussal kılmış olan İsraili; yasa haline getirdiği dininin özünü tüm davranış ile ilişkilerine egemen kılmış olmakla, özsel olarak da rasyonelleşebilmiştir. *“Kâr sağlama maksadı, gerçekte ekonomik rasyonalizm için ne derecede önem içermekteyse; yasaya bağlı kalarak ekonomik faaliyetlere yönelmekte olan İsrailinin yaşama tarzını biçimlendiren dini için o derecede önem taşımaktadır. Rasyonel ekonomik faaliyetin içerdiği değerler, ile, dinine bağlı*

dindar İsrailinin eğilimi arasında tam bir benzerlik ve uyum vardır; her ikisi de aynı içerikten kaynaklanmakta, rasyonel insan yeteneklerini zorunlu kılmaktadır.” (Sombart, 1951: 238)

SONUÇ

Ömründen geçen her bir gün içindeki her halinin bir muhasebesini çıkartarak, sonuçlarını irdelemek ve geleceğine ait kararlar vermek; İsrailinin dininin zorunlu kıldığı görevlerindedir. Gece olup yatağına uzandığında, tüm davranışlarını zihninde tekrar yaşayan sofu İsraili; zaman kaybı veya zararlı davranış olarak yargıladığı her bir eylemi için kendisine yasak getirir, ertesi günlerde bu hareketi tekrarlamamaya azmeder. Böylece, bu davranışla uğranılan zarar veya boşa geçen zaman, sadece, geçen o günle sınırlı kılınmış olur. Edindiği kazancın çokluğuna rağmen, gereksiz harcamalarda bulunmayan ve ailesiyle sınırlı tuttuğu masraflarında dahi hesaplı davranan İsrailinin zenginliği elbette daha da artacak, ekonomik faaliyetlerinde daha da kazançlı çıkacaktır. Bütün yaşamını, Tanrının akıl kudretine göre oluşturulduğuna inandığı yasaya uygun şekilde düzenleyen, tüm davranış ile eğilimleri üzerinde iman gücüyle içten denetleyebilme gücüne erişen İsraili; çalışkanlığı, dakikliği, dürüstlüğü ve temizliği iş hayatında yaşamayı alışkanlık haline getirmiştir.

KAYNAKLAR

- BOKSER B.Z. (1951), The wisdom of the Talmud; a thousand years of Jewish thought, New York : Philosophical Library
- BYRON L. (1990), In partnership with God : contemporary Jewish law and ethics, Syracuse, N.Y. : Syracuse University Press
- COHEN S.J. (1973), Sefer hayashar: the Book of the righteous, New York : Ktav Pub. House
- DANIEL Z. F. (1999), The right and the good : halakhah and human relations, Northvale : N.J. Jason Aronson Publ.
- DORFF E.N. (2003), Love Your Neighbor And Yourself : A Jewish Approach To Modern Personal Ethics, Philadelphia PA : Jewish Publication Society
- MAIMONIDES M. (1975), Ethical writings of Maimonides, New York : New York University Press

-
- METZGER B. (1965), The Apocrypha of Old Testament, New York : Meridian Books
- NEUSNER J. (1990), The economics of the Jewish People, Chicago : University of Chicago Press
- SEARS D. (1998), Compassion for humanity in the Jewish tradition, Northvale : N.J. : Jason Aronson Publ.
- SHEAR E.M.; Chaim M. (1998), The Rich Go To Heaven : Giving Charity İn Jewish Thought, Northvale : Jason Aronson Publ.
- SOMBART W. (1951), The jews and modern capitalism, Glencoe : Free Press
- TAMARI M. (1987), With all your possessions : Jewish ethics and economic life, London : Free Press, Collier Macmillan Publishers,
- ZWEIG M. (1991), Religion and economic justice, Philadelphia : Temple University Press

EMAR ŞEHRİNİN TARİHİ KAYNAKLARI HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME

Mehmet Yunus AKREP¹

ÖZET

Aştata Krallığı'nın merkezi olan Emar ile ilgili bilgilerimizin büyük bir kısmı, civardaki şehir devletlerinden gelmektedir. Emar şehri en ihtişamlı zamanları olan, M.Ö. 14. yüzyılda dahi, başka devletlerin kontrolü altındaydı. Ekonomik açıdan bir Halep şehri kadar zengin olan Emar, bu avantajını, muhtemelen dış siyasetinde kullanamamıştır. Emar şehri, siyasi olaylarından çok, dini açıdan öne çıkan bir yer görünümü vermektedir. Emar şehri kralları ile ilgili bilgilerimiz hala kesin değildir. Bu devlet muhtemelen Deniz Kavimleri istilasından sonra tarih sahnesinden çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Emar, Aştata, Kuzey Suriye, Ebla.

AN ASSESSMENT OF HISTORICAL SOURCES OF THE CITY OF EMAR

ABSTRACT

A large part of knowledge about Emar which is capital of the kingdom of Aştata, comes from the surrounding city-states. The city of Emar are the most glorious times of the fourteenth century BC, even under the control of other states. Economically, the city of Emar is as rich as the city of Aleppo, probably this advantage could not be used in the foreign policy. The city of Emar gives a prominent religious view of the city of Emar. This state was probably taken the stage of the history after the invasion of the Sea People.

Key Words: Emar, Ashtata, Northern Syria, Ebla.

¹ Arş. Gör. Mehmet Yunus Akrep, Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi ABD.
E-mail: m.yunusakrep@gumushane.edu.tr

GİRİŞ

Eskiçağ Tarihi kapsam olarak her ne kadar dar bir alanı ifade ediyor gibi görünse de sayısal tarih bazında hesaplandığında çok uzun bir süreci ele aldığı görülmektedir. Bu bakımdan çalışma alanı olarak da kendi içinde doğu ve batı olarak ikiye ayrılmıştır. Bu ifade ise Anadolu için geçerli olup, Anadolu'nun batısı ya da doğusu olarak kabul görmektedir. Eskidoğu çalışma alanı yaklaşık olarak Demir Devrine (M.Ö. 1200 kadar olup), Eskibatı çalışma alanı ise Demir Devrinden kavimler göçüne kadar olan kısmı kapsamaktadır. Yine bu değerlendirme çerçevesinde Eskidoğu alanına giren ve en parlak dönemini M.Ö. 1300 civarında, Pilsu-Dagan döneminde yaşamış olan Emar şehir devleti, hakkında fazlaca Türkçe bilgi olmayan, bir ören yeridir. Hitit çivi yazılı metinlerde Aştata Ülkesi olarak geçen bu şehrin sınırları kesin olarak belli değildir. Aştata ülkesinin başkenti aslında yine Aştata'dır. Ancak günümüz arkeologları tarafından bu ülkenin ya da daha doğru bir ifade ile krallığın başkenti Emar höyüğü kabul edilmektedir. İlerleyen satırlarda daha da geniş bilgi vereceğimiz gibi bu kazı merkeziyle ilgili son ve güncel bilgiler de kendi kazı sitesinden sürekli olarak güncellenmektedir. Merkezi Kuzey Suriye'de olan bu krallık kalıntılarının, değişen dünya şartlarından ötürü Suriye'de meydana gelen iç savaş neticesinde, zarar görmesi içten bile değildir. Bu yüzden belki de ileride adından fazlaca söz ettirmeyecek bu şehir devleti ile ilgili ön bilgi mahiyetinde bir çalışma yapılmasının yerinde olacağı kanaatindeyim.

I. EMAR KENTİNİN TARİHİ COĞRAFYASI

Tarih öncesi ve tarihi çağlar boyunca göçebe çobanlar, ticari kervanlar ve ordular için doğal bir geçiş yolu olan Eski Kuzey Suriye, ülkemizin Hatay, Kahramanmaraş, Gaziantep ve Şanlıurfa'nın güney kesimlerini de içine alır. Fırat, Balih ve Habur nehir vadilerini izleyen ana ve tali yollar üzerinde bulunan eski yerleşmeler, ekonomik olarak tarımın yanı sıra ticaretle de uğraşmışlardır. Bu bakımdan yaklaşık M.Ö. 1750 civarında Yamhad Krallığı'nın merkezi olan Halep ve sınırları kesin olmayan Aştata Ülkesi'nin başkenti olan Emar (Tell Meskene) geçiş güzergahı olması bakımından çok zengin şehirler idi. (Erinç, 1980: 76). Orta Fırat'ta Rakka'nın 85 kilometre batısındaki Emar (Tell Meskene) Fırat nehrinin Akdeniz'e en fazla yaklaştığı kıvrımında yer almaktadır. Konumu itibari ile Mezopotamya, Suriye-Filistin ve Anadolu'yu

birbirine bağlayan ve önemli bir karakol görevi üstlenen Emar, Geç Tunç Çağı'nda (M.Ö. 1550-1200) egemen güçlerin ele geçirebilmek için sürekli bir mücadele verdikleri bölge olmuştur. (Margueron, 1983: 175, 176).

Eskiçağ'da Suriye şehirlerinin bu denli önemli konumlarda olmasının sebepleri arasında ayrıca tarımın vazgeçilmezi olan suyun Türkiye kaynaklı Fırat ve Lübnan kaynaklı Asi nehirleri ile de bağlantısı, tartışılmaz derecede açıktır. (Uluatam, 2004: 120).

Suriye topraklarının %60'ı kadarını çöllerin oluşturması ve bu çöllerin ülkenin iç kesimlerinde yoğunlaşması, eskiçağlardan itibaren de kendisini göstermiş ve nüfusun büyük bir bölümü ülkenin kuzey bölümünde toplanmıştır. (Özey, 2001: 162).

Kuzey Suriye'nin, eskiçağda bu denli önemli bir yer olması nedeniyle, arkeologlar tarafından yapılan kazılarda en önemli şehir kalıntıları da bu bölgede bulunmuştur. Bunlar arasında Tell Mardih/Ebla, Tell Meskene/Emar, Kargamış, Tell Bia/Tutul, Tell Ahmar ve Halep şehirleri sayılabilir. (Van Loon, 1967: 4).

Fransız Arkeologlar, Emar şehri kalıntılarının, I. Şuppiluliuma dönemindeki Hitit işgalinden sonraki dönemde, yani M.Ö. 14. yüzyılın sonlarında, I. Şuppiluliuma'dan sonraki kral II. Murşili (M.Ö. 1318-1290) tarafından tamamen yeniden planlanıp inşa edildiğini düşünmekteydiler. Yapılan sondaj çalışmalarında ise M.Ö. 3. bine kadar tarihlenen eski tabakalarda tespit edilmiştir. Bu yüzden yapıların tarihlenmesi, özellikle de Hitit etkisi altında kurulan şehrin planı konusundaki soruları yeniden ele almaya neden olmuştur. (Faist-Finkbeiner, 2002: 192).

II. EMAR TABLELERİ

1972 ve 1976 yılları arasında, Jean Margueron başkanlığında yapılan kazılarda, 900'ye yakın ve çoğu Akkadca olan çivi yazılı tabletler ile tapınak ve konutlar açığa çıkarılmıştır. Bu çok sayıdaki tablet ise bir tapınak kütüphanesine ait idi. Bu tabletler Daniel Arnaud tarafından yayımlanmıştır. Daha sonrasında ise höyüğün büyük bir kısmı yükselen Fırat Nehri suları altında kalmış ve su altında kalmayan kısımlarda kaçak kazılar yapılmıştır. 1980 yılından itibaren antika pazarlarında Emar'dan gelen kil tabletlerin satıldığına şahit olunmuştur. (Beckman, 1996: 2,3; Pitard, 1996: 14). 1992 yılından sonra ise Halep Eski Eserler Müdürlüğü

ile Halep Üniversitesi yönetimindeki bir grup, kazıyı tekrar başlatmıştır. 1996 yılından sonra ise bu çalışmalara Tübingen Üniversitesi’de katılmıştır. (Faist-Finkbeiner, 2002: 191).

III. EMAR KENTİNİN TARİHİ KAYNAKLARI

Emar kenti hakkındaki bilgiler, yerleşimin kendisinden bulunan tabletler haricinde civar devletlerin arşivleri ve bu bölgede hakimiyet kurmuş devletlerin kayıtlarından anlaşılmaktadır. Hititlerin başkenti Hattuşa’dan ele geçen II. Murşili yıllığı ve Talmi-Şarruma anlaşması gibi metinlerde Aştata ülkesinden bahsedilmektedir. (Cornil, 1990: 17; Del Monte ve Tischler, 1978: 48, 49).

Aştata Ülkesi hakkındaki Hitit kayıtlarındaki bilgilerin özellikle I. Şuppiluliuma devrinden sonra yoğunlaştığını görmekteyiz. Bunun nedenini ise I. Şuppiluliuma’nın Kuzey Suriye fethine girişmesi ve buralarda yoğun bir nüfuz sahibi olmasıyla açıklayabiliriz. Daha erken dönemlerde ise çok nadir geçmektedir. Bir örnek vermek gerekirse eğer I. Hantili zamanında, Aştata ve Kargamış ülkelerinin dahil olduğu bir isyan hareketinin Telipinu Fermanı’nın tahrir edilmiş bir bölümünde anlatılması gösterilebilir. (Alp, 2005: 59).

I. Şuppiluliuma dönemi öncesinde Hitit kontrolünün Kuzey Suriye’de egemen olduğuna dair kesin bilgiler yoktur. Muhtemelen I. Murşili’nin merkezi Halep olan Yamhad Krallığı’na son vermesi ile Hitit egemenliği başlamış idi. Ancak Hantili döneminde Hititlerden ayrıldıkları, asker vermedikleri ve bu bölgedeki şehirlerin Hititlere isyan etmesi konusunda Mitanni devletinin desteği, elimizdeki belgelerden anlaşılmaktadır. (Karağuz, 2002: 179).

II. Murşili yıllıklarında, Hititlerin kardeşim diye hitap ettiği Kargamış ve Halpa kralları ölünce, çıkan otorite boşluğunda, Aştata, Nuhaşşe ve Kinza’da çıkan isyanların bastırıldığı da bilinmektedir.

II. Murşili, kendi döneminin ilk yıllarını anlattığı yıllıklarında, “*Tanrılar biliyorsunuz Kargamış kralına gümüş konusunu söylemedim mi? Kraliçe gitti ve hasta adamın ağzından sözler çekti ve şöyle dedi: Güneşim dedi ki Aştata kentinin gümüşü kraliçede ve o Aştata kentinin İshara’sına şöyle dedi: Tanrı bu gümüş bende değil. Senin, tanrının gümüşüne kim sahipse, tanrı sen onu yakalamıyorsun*” şeklinde geçen cümlelerde Aştata ülkesi zikredilmektedir.(Hoffman, 1984: 20, 21).

II. Muvatalli dönemindeki, Halpa kralı Talmi-şarruma ile yapılan antlaşmada ise Muvatalli, babası II. Murşili'nin Halpa ile yaptığı antlaşmadan söz etmektedir. Buna göre, Murşili, Halpa, Aştata ve Nuhaşşe ile Hatti arasındaki ilişkiler I. Hattuşili'den itibaren anlatılmaktadır. (Karauğuz, 2002: 228).

Hitit kaynakları dışında Aştata Ülkesi'nin merkezi olan Emar ile ilgili bilgilerimizin asıl önemli olanları Ebla'dan ele geçmektedir. Zira Emar ile ilgili en erken bilgiler buradan gelmektedir. Ebla arşivleri ise M.Ö. 24. yüzyıla tarihlendirilmektedir. (Adamthwaite, 2001: 181, 182).

Ebla'daki arşivler bize, Emar ile Ebla yöneticileri arasında benzerlikler olduğunu ortaya koymuştur. Daha da önemli dikkat çeken bir husus ise bu şehirlerde monarşik bir durumun söz konusu olmadığıdır. Özellikle kayıtlarda geçen bir yaşlılar meclisinin varlığı ve onların fikirlerinin de kararlara yansması bu şehir devletlerin tarihi açısından önemlidir. Metinlere göre hem Emar hem de Ebla'daki yöneticiler karşılığını tam olarak bilmediğimiz "EN" unvanına sahiptirler. Bunun bir kraliyet unvanı olması muhtemeldir. Zira Hititlerde de buna benzer "LUGAL" örneği mevcuttur. (Klengel, 1992: 27).

Bilim adamlarının bu "EN" unvanlı krallar hakkındaki tartışmaları halen devam etmektedir. Bununla ilgili bu kralların bir meclis başkanı olabileceği de öne sürülmüştür. Ele geçen belgelerdeki göze çarpan bir diğer önemli husus ise yönetimde söz sahibi olan bir kraliçe makamının varlığıdır. Bu kraliçenin adı Tişa-Lim'dir. Daha da ilginç yanı erken döneme ait bu bilginin Geç Tunç Çağı'nda dışıl manada görülmüş olması söz konusu değildir. Ancak yine de Hitit döneminden bin yıl öncesine tarihlenen Ebla dönemindeki dışıl kanıtlar belirsiz olduğundan bu durum şimdilik muammadır. Zira kraliyete ait kız evlatları ya da kraliyet mahiyetindeki kadınlardan hiçbir Emar metninde söz edilmez. Tekrardan "EN" unvanlı hükümdarlarla ilgili önemli bir bilgi daha vermek gerekirse eğer Mari'den gelen bir mektupta EN ve LUGAL'in aynı ifade olarak kullanıldığı görülür. (Adamthwaite, 2001: 183, 184).

Emar kenti ile ilgili bir başka tarihi kaydın Mari metinlerden geldiğini görmekteyiz. Mari metinlerinde, ekonomik ve diplomatik olaylarla birlikte sık sık Emar'dan söz edilmiştir. Ancak ilginçtir ki bu metinlerde herhangi bir Emar kralından bahsedilmez. Yine bu metinlerde bir "tahtamum" kurumundan bahsedilmektedir. Bu kurum yine metinlerden anladığımız

kadarıyla ekonomik, siyasi ve adli işlerin yürütüldüğü bir yer olmalıdır. Ancak bu kurumun idare ve işleyiş şekli şu an için belirsizliğini korumaktadır. Her ne kadar bu kurum hakkında şu anki bilgilerimiz kısıtlı olsa da yaşlıların onayını alan bir kurum olması, savaş ve barışta karar alması, yaşlıların rolünün bu kararlar esnasında belirleyici olması ve kuralların ticari kardeşlikle yaşlılar meclisi tarafından sağlanması belirtilmesi gereken en önemli hususların başında gelmektedir. (Adamthwaite, 2001: 186).

Bir diğer tarihi kayıt ise Mukiş Krallığı'nın merkezi olan Alalah/Tell Atchana'dan gelmektedir. Emar kenti ile ilgili buradaki en önemli bilgi kral İdri-mi heykeli üzerindeki bilgilerden gelmektedir. Bahsi geçen bu konu ile ilgili Halep kralı İli-milimma'nın oğlu olan İdri-mi, ailesini kötü ruhlardan korumak için Emar'da konut edinmiş, akrabaları ve kız kardeşleri ile yaşamıştır. Ancak burada fazla durmamıştır. Hurri kralının yardımı ile Mukiş krallığının başkenti olan Alalah'a M.Ö. 1475 yılında kral olmuştur. (Adamthwaite, 2001: 187).

Merkezi Emar olan Aştata Krallığı'nın şu an için bilinen 6 kralı vardır. Bunlar sırasıyla Yaşi-Dagan, Ba'l Kabar, Pilsu-Dagan, Zu-Aştarti, Elli ve II. Ba'l Kabar'dır. Bahsettiğimiz krallar içerisinde hanedan üyesi olmayıp, rahip sınıfa mensup olan ve bir darbe ile yönetimi ele geçiren Zu-Aştarti ile Aştata Krallığı'nın en parlak dönemini geçirdiği Pilsu-Dagan öne çıkan krallar arasındadır. (D'Alfonzo ve Cohen, 2006: 6).

Sınırları kesin olmasa da yine bazı Kuzey Suriye şehirlerinden Emarla ilgili metinler bulunmuştur. Bu metinler vasıtası ile diğer bölgelerden bulunan Emarla ilgili kayıtlar birleştirilerek bazı sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır.

Bu şehirlerden birisi olan Şatappi şehri kralı Emar kralından sonra listelerden görülmektedir. Bu metinde Şatappi kralının, yasayı çiğneyen kölelerle ilgili bir davaya katılmıştır. Yine bir satış sözleşmesi, tapınakla ilgili iki idari kayıta bu şehrin kralından bahseder. Ancak metnin ikinci bölümünde Kadeş'ten Şatappi şehrine gönderilenlerle ilgili bilgiler bulunurken bu şehrin kralından hiç bahsedilmemesi ilginçtir. Tam tersi olarak ise aynı metinden büyük krallar tek tek zikredilir.

Ekalte şehrinden iki Emar metninde bahsedilmektedir. Bu şehrin ismi bazı bilim adamları tarafından I-kal-te olarak okunmuştur. Tell Mumbaga'dan ele geçen metinlerde Ekalte olduğu anlaşılmıştır. (Akkermans-Schwartz, 2003: 341).

Azu (Tell Hadidi) şehriyle alakalı Emar'da hiçbir satış sözleşmesi geçmemesine rağmen Azu'daki üç satış sözleşmesinde Emar ismi geçer. Bu kent, Emar'ın 28.7 kilometre kuzeyinde, Ekalte'nin 5 kilometre, Fırat'ın batı kıyısında yer alır. Azu ayrıca III. Tuthmosis'in 8. yılı seferinde de geçer. Bu şehir muhtemelen Orta ve Geç Tunç Çağı'nda oldukça geniş bir alana sahipti ve bundan ötürü Emar metinlerinde sık sık karşımıza çıkmaktadır. (Adamthwaite, 2001: 211, 212).

İsmi Rabban olan ve yeri tam olarak belli olmayan bir şehrin ise birkaç dini ve ticari metinde geçtiğini görmekteyiz. Çivi yazılı belgeler ışığında Emar kraliyet ailesinin Rabban'a özel bir ilgi duyduğu ve onlara ait özel mülklerin bu şehirde olduğu bilinmektedir. Ayrıca bilim adamları tarafından bu şehrin Emar krallarının atalarının olduğu bir şehir olarak düşünülmesi de önemlidir. Bu şehir muhtemelen Emar'ın çok yakınında bir yerde olmalıdır. (Adamthwaite, 2001: 213).

Yine iki Emar tabletinde Karsa şehri ile ilgili borç yüzünden köle durumuna düşme olayını anlatan iki metinde hem bu kasabadaki erkeklerin varlığı hem de Emar yargı sistemiyle ilgili bilgiler görmekteyiz. Aynı şekilde Karsa ismi Alalah metinlerde de karşımıza çıkmaktadır. Karsa şehri Emar ile Alalah arasında bir yere yerleştirilmektedir.

Kulati şehrinde ele geçen bir çift tablette ise tugguru isimli bir evin alımıyla ilgili konuya değinilmiştir. Yine bu şehir III. Tuthmosis'in (Hornung, 2004: 24) sefer listesinde de karşımıza çıkar. Tuthmosis'in listesine göre Kargamış'ın aşağısında yer alan bu şehri bilim adamları, Emar ve Rabban'ın kuzey kısmına yerleştirir. (Adamthwaite, 2001: 214, 215).

Üç Emar metninde ise Tuttul isimli bir şehirden bahsedilir. Bu şehir Fırat ile Balih nehirlerinin çok yakınındaki Tel Bia'ya yerleştirilir. Aştata'nın sınır komşusu olan bu şehir metinlerde geçmesinden dolayı önem arz etmektedir. Metinlerin birisinde, bir kadının oğlunu kayıpla Tuttul'a nasıl yolladığı ve bilinmeyen bir fiyata yerel bir beye hizmet vermesi için gönderildiği anlatılır. Metinlerdeki dil incelendiğinde ise Amurru isimlerini görmekteyiz. Mari dönemine tarihlendirilen bu şehirdeki yerleşik nüfusun Amurru olduğu son bilgiler çerçevesinde şimdilik kabul görmektedir.

Altı ticari metinde ise Uri şehri ismini görmekteyiz. Uri şehri, ev, bağ, tarla ve ayrıca bir borç sözleşmesinde geçmektedir. III. Tuthmosis'in sefer listesinde U-ri-ma olarak geçer. Bu şehir Orta Fırat'ta bir yere yerleştirilmektedir. (Adamthwaite, 2001: 217).

SONUÇ

Bu şehirler Emar ile ilgili bilgilerimizi tasdik etmesi bakımından önemlidir. Daha öncede belirttiğimiz gibi farklı şehir devletlerinde ele geçen tabletlerde Emarla ilgili bilgilerimizi tasdik eder bir mahiyet almaktadır. Son saydığımız şehirlerin Aştata Ülkesinin sınırları olması muhtemel olabileceği gibi bu şehirlerin kendilerine ait bir meclislerinin olmaması da başka devletlere bağlı oldukları görüşünü güçlendirmektedir. Kısaca toparlamak gerekirse eğer adından ilk defa M.Ö. 24. yüzyıla tarihlendirilen Ebla arşivlerinde söz ettiren ve merkezi Emar olan Aştata Ülkesi'nin Akkad ve Yamhad Krallıkları dönemindeki siyasi faaliyetleri ile ilgili bilgimiz yoktur. I. Şuppiluliuma'nın Kuzey Suriye seferinde adından sıkça söz ettiren Emar'ın en güçlü dönemi toplamda yaklaşık iki yüz yılı kapsamaktadır. (M.Ö. 1400-1200) Emar şehri ile ilgili bilgilerimiz, Geç Tunç Çağı sonlarında Hitit ve Asur mücadeleleri arasında kaybolmaktadır. Muhtemelen sürekli başka devletlerin himayesinde olan Emar krallarının adlarının M.Ö. 1185 yılından sonra kaybolduğunu görmekteyiz. Bunun nedeni olarak ise döneme damgasını vuran "Deniz Kavimleri" istilasının neden olması mümkündür.

KAYNAKÇA

- ADAMTHWAITE, Murray; (2001), *Late Hittite Emar: The Chronology, Synchronisms and Socio-Political Aspects of a Late Bronze Age Fortress Town*, Australia, 179p.
- AKKERMANS VE SCHWARTZ, Peter M.M.G. ve Glenn; (2003), *The Archaeology of Syria, From Complex Hunter-Gatherers to Early Urban Societies (16.000-300 BC)*, New York, 467p.
- ALP, Sedat; (2005), *Hitit Çağında Anadolu*, Tübitak Yayınları, Ankara, 184s.
- BECKMAN, Gary; (1996), "Emar and Its Archives Emar": *The History, Religion and Culture of a Syrian Town in The Late Bronze Age*, 1-13, Bethesda, 179p.

-
- CORNIL, Pierre; (1990), “Liste des Noms Geographique des Textes Hittites, KBo XXIII-XXX, XXXIII, KUB XLV-LVII” *Hethitica* X, 7-108, 227s.
- D’ALFONZO VE COHEN, Lorenzo ve Yoram; (2006), “The City of Emar among the Late Bronze Age Empires History Landscape and Society: The Duration of the Emar Archives and the Relative and Absolute Chronology of the City”, *Proceeding of the Konstanz Emar Conference*, 3-25, Münster, 64p.
- DEL MONTE VE TISCHLER, Giuseppe ve Johann; (1978), *Die Orts und Gewässernamen der Hethitischen Texte*, RGTC 6, Berlin, 254p.
- FAIST VE FINKBEINER, Betina ve Uwe; (2002), “Emar Eine Syrische Stadt Unter Hethitischer Herrschaft” *Die Hethiter und ihr Reich Volk der 1000 Götter*, Bonn-Stuttgart, 190-195, 64p.
- ERİNÇ, Sırrı; (1980), Sırrı Erinç, *Human Ecology in Southeastern Anatolia*, İstanbul, 192s.
- HOFFMAN, Inge; (1984), *Der Erlass, Telipinus, Texte der Hethiter* 11, Heidelberg., 322p.
- HORNUNG, Eric; (2004), *Mısır Tarihi*, Çev: Zehra Aksu Yılmaz, İstanbul, 203s.
- KARAUĞUZ, Güngör; (2002), *Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri*, Konya, 275s.
- KLENGEL, Horst; (1992), Horst Klengel, *Syria 3000 to 300*, Akademi Verlag, Berlin, 263p.
- MARGUERON, Jean; (1983), “Emar”, *Annales Archeologiques Arabes Syrennes*, 33/2 175-185, 254p.
- ÖZEY, Ramazan; (2001), *Dünya ve Ülkeler Coğrafyası*, İstanbul, 321s.
- PITARD, Wayne T; (1996), “Care of the Dead at Emar” *Emar: The History, Religion and Culture of a Syrian Town in the Late Bronze Age*, 121-141, Bethesda, 64p.
- ULUATAM, Özhan; (2004), *Damlaya Damlaya*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 238s.
- VAN LOON, Maurits N; (1967), *The Tabqa Reservoir Survey 1964*. Damas: Publie Par la Direction Generale des Antiquites at des Musees, Paris, 188p.

BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİ ÖĞRETMENLERİNİN PROJE TABANLI ÖĞRENME YAKLAŞIMININ UYGULANMASINDA KARILAŞTIKLARI GÜÇLÜKLERİN İNCELENMESİ

Memet KARAKUŞ¹
Sinan SCHREGLMAN²

ÖZET

Bu çalışmada, bilişim ve teknoloji derslerinde proje tabanlı öğrenme yaklaşımının uygulanmasında öğretmenlerin karşılaştıkları güçlüklerin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu seçkisiz örnekleme yöntemiyle belirlenen, 2012–2013 eğitim-öğretim yılında Hatay, İstanbul, Sakarya, Kahramanmaraş ve Şanlıurfa illerinde görev yapan toplam 144 bilişim teknolojileri öğretmeni oluşturmuştur. Çalışmada “Proje Tabanlı Öğrenmede Uygulama Güçlük Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçekte güçlükler öğrenci boyutu, program boyutu, fiziki çevre boyutu ve öğretmen boyutu olmak üzere dört başlık altında toplanmaktadır. Verilerin çözümlenmesinde betimsel istatistikler, tek yönlü varyans analizi (ANOVA), bağımsız gruplar için t-testi ve Tukey HSD testi kullanılmıştır. Çalışma sonunda ölçeğin genelinde öğretmen görüşlerinin cinsiyetlerine, kıdemlerine, mezun oldukları yükseköğretim kurumlarına ve öğretmenlerin görevli oldukları illere göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenirken, ölçeğin boyutlarında ise aynı şekilde anlamlı farklılıklar tespit edilememiştir.

Anahtar Kelimeler: Bilişim Teknolojileri Öğretimi, Yapılandırmacılık, Proje Tabanlı Öğrenme

¹ Yrd.Doç.Dr., Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, memkar@cu.edu.tr

² Öğr.Gör., Sütçü İmam Üniversitesi, Enformatik Bölümü, sinansch@gmail.com

**EXAMINATION OF CHALLENGES THAT TEACHER OF INFORMATION
TECHNOLOGIES IN IMPLEMENTATION OF PROJECT-BASED LEARNING
APPROACH**

ABSTRACT

It was aimed in this study to examine the challenges that teachers meet in implementation of project-based learning approach in information and technology courses. The study group of the research was composed of 144 IT teachers who are working actively in Hatay, İstanbul, Sakarya, Kahramanmaraş and Şanlıurfa provinces in the 2012 - 2013 academic year who had been determined by random sampling method. "Implementation Difficulty Scale in Project-Based Learning" was used in the study. The difficulties are grouped under four headings including dimension of students, dimension of program, dimension of physical environment and dimension of teacher in the scale. Descriptive statistics and one-way analysis of variance (ANOVA) were used in analysis of data and t-test and Tukey HSD test were used for the individual groups. At the end of the scale, it was determined that there is no statistically significant difference in teachers' opinions in terms of gender, seniority, higher education institutions that they had graduated from and provinces that they are still actively working but significant differences cannot be determined and detected in dimensions of the scale, too.

Key Words: Information Technology Education, Constructivism, Project-Based Learning

GİRİŞ

Dünyada değişen eğitim paradigmaları doğrultusunda, ülkemiz de son yıllarda hem kendi ekonomik, sosyal ve kültürel değerlerini hem de dünyanın evrensel değerlerini dikkate alarak, eğitim alanında reform niteliği taşıyan çalışmalar yapmış ve yeni düzenlemeleri uygulamaya geçirmiştir (Demirel, 2002; Güven, 2008). Bu düzenlemeler sonucunda, 2005–2006 akademik yılında yapılandırmacı yaklaşımı temel alan yeni ilköğretim programı uygulamaya konulmuştur. Böylelikle, yapılandırmacı yaklaşım benimsenerek öğrenci öğretim sürecinin merkezine alınmış ve sınıfta pasif alıcı konumundan bilgiyi kendi yapılandıran konumuna getirilmiştir (MEB, 2005).

Yapılandırmacılık aslında bir eğitim kuramı olarak ortaya çıkmamış, bilme ve bilgiye ilişkin bir kuram olarak doğmuştur. Ancak günümüzde, bireyin zihninin işleyişini açıklamadaki gücü ve modern dünyada benimsenip öne çıkarılan değerlerle uyuşması sayesinde aile sağaltımından eğitime birçok alanda benimsenen bir teori haline gelmiştir. Bu teorinin özü; bilginin, bireyin zihninde ve bireysel özelliklerine göre anlamlandırıldığı, yapılandırıldığıdır. (Açıkgöz, 2003; 60)

Yapılandırmacı öğretim uygulamaları öğrenenlerin yeni bilgiyi içselleştirmelerine veya transfer etmelerine yardımcı olur (Holloway, 1999). Bodner'e (1986) göre yapılandırmacı model, etkileyici bir bilgi yaklaşımıdır. Bilgi ancak, işlerlik kazanırsa ve amaçların gerçekleşmesine yardımcı olursa yararlıdır. Bilginin bir amaç olarak değil, bir problemin çözümünde araç olarak edinilmesi sağlanmalıdır (MEB, 2005).

Yapılandırmacı öğrenme, öğrencilerin aktif şekilde bilgiyi oluşturması, yorumlaması ve önbilgilerine göre yeniden organize etmesi inancı üzerine temellenmiştir. Bu akıcı zihinsel dönüşümler, öğrencilerin eğitim yaşantıları ile mevcut bilgiler, kültürel ve sosyal durumları bağdaştığında oluşmaktadır. Durumsal öğrenme, gerçek yaşamla iç içe öğrenme vardır. Bu durumda fikirler oluşmakta ve diğer etkiler anlamaya yardımcı olmaktadır. Böylece öğrenci aktif olmaktadır ve bilgi bireysel oluşumlara bağlı olarak büyümektedir (Yanpar, 2006).

Yapılandırmacılık öğrencinin nasıl öğrendiğini açıklar, öğretimin nasıl yapılacağını açıklamaz (Açıkgöz, 2004, 66). Yapılandırmacı yaklaşımın temelinde, bilginin ya da anlamın dış dünyada bireyden bağımsız olarak var olmadığı, edilgen olarak dışarıdan bireyin zihnine

aktarılmadığı, tersine etkin biçimde birey tarafından zihinde yapılandırıldığı görüşü yer alır (Cunnigham, 1991; Duffy ve Jonassen, 1991; Akt. Deryakulu, 2002, 61). Fakat bunun için uygun koşulları sağlamak oldukça önemlidir.

MEB tarafından 2004 yılından beri izlenen yeni eğitim programında bilgisayar dersleri bilişim teknolojileri adı altında yer almaktadır. 2005 yılından itibaren uygulamaya başlanan bu yeni programda yapılandırmacı öğrenme yaklaşımı temel alınmış ve öğrenci merkezli yöntemlere yer verilmiştir. Öğrenci merkezli yöntemler, genel ifadeyle hem öğrenciyi hem de öğretmeni aktif kılan, geliştiren ve öğrencinin bilgiyi özümleyip yapılandırmalarını sağlayan yöntemlerdir. Bu yöntemlerden biri de proje tabanlı öğrenme yöntemidir (Şahin, 2012).

İngilizce Project Based Learning adıyla literatüre geçen Proje Tabanlı Öğrenme Yaklaşımı (Fleming, 2000; Diffily ve Sassman, 2002; Moursund, 1999), ayrıca “Project Method” (Kilpatrick, 1918) ve “Project Approach” (Chard ve Katz, 1989) gibi isimlerle de kullanılmaktadır. Bu kavramlarının karşılığı olarak Türkiye’de “Proje Tabanlı Öğrenme” (Coşkun, 2004; Demirhan, 2002; Erdem ve Akkoyunlu, 2002; Korkmaz, 2002), “Proje Temelli Öğrenme” (Balkı, 2003) “Proje Yaklaşımı” (Temel ve diğ., 2004), “Proje Tekniği” (Bilen, 1999), “Proje Çalışması” (Saban, 2000), “Proje Sistemi”, (Binbaşıoğlu, 1983) ve “Proje Yöntemi” (Oğuzkan, 1985) gibi çeşitli kavramlar kullanılmaktadır (Akt. Çiftçi, 2006).

Proje tabanlı öğrenme yöntemi, XX. yüzyılın başlarında ilerlemecilik felsefesiyle ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımın temellerini John Dewey’in yeniden yapılanma, Kilpatrick’in proje yöntemi, Bruner’in buluş yoluyla öğrenme ve Thelen’in grup araştırma modelleri oluşturmaktadır (Öztürk, 2009). Bir problem üzerinde odaklanılarak başlayan ve bir ürünle sonuçlanan bu yaklaşımın uygulanmasında bazı aşamalar göz önünde bulundurulur. Roessingh ve Chambers (2011) bir projenin genel tasarım aşamalarını “i-Projeye genel bakış ve gerekçesi, ii-Öğrenme hedefleri ve temel kavramların açık bir şekilde tanımlanması, iii- Materyal ve kaynak listesi, iv- Görevlerin tanımlanması, v-Değerlendirme ölçütleri” olarak belirlemişlerdir.

Harada, Kirio ve Yamamoto (2008) PTÖ’nün temelinde ilk olarak konular, temalar ya da sorunların oluşturulup, sorunların derinlemesine analiz edilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. İkinci aşamada öğrenciler ilgi alanlarını oluşturan konuları seçer ve hedeflerini belirleyip sorumluluk alarak çalışmaya başlarlar. Üçüncü aşama eğitimcilerin öğrencilere rehberlik ettiği,

onların işlerini kolaylaştırmaları için yardımcı oldukları aşama olarak tanımlanmıştır. Dördüncü aşamada öğrenciler temel araçları ve becerilerini kullanarak gerekli verileri toplayıp, sonraki aşamada akranları ve yetişkinlerle işbirliği yaparlar. Altıncı aşamada öğrencilerden projeleri ile ilgili kendilerine ‘Hedefim ne? Bu hedefe ulaşmak için en iyi ne yapabilirim? En iyi ne çalışıyor? Ne gibi sorunlarım var? Bu sorunlarla nasıl başa çıkabilirim? Olası çözümler neler olabilir?’ gibi soruları yöneltmeleri beklenir. Son olarak da problemlerine çözüm önerisi oluşturacak çoklu bakış açılarını yansıtan özgün bir ürün ortaya koyarlar(Akt. Kaplan ve Coşkun, 2012). Ayrıca proje tabanlı öğrenme, öğrencilerin soru sorarak, araştırarak, problem çözerek, karar vererek, bilişsel veya psiko-motor becerilere dayalı tasarım yaparak yeni bilgiler öğrenmelerini sağlamalıdır. Öğrencilerin daha önceki bilgilerini kullanarak ortaya koydukları ürünler proje değil sadece alıştırma olabilir. Bu yöntem, öğrencilerin sorumluluk olarak bağımsız çalışmalarına fırsat vermesi açısından önemli bir öğrenme işlevini de yerine getirir(Kalaycı, 2008).

Çiftçi (2006), tarafından yapılan araştırma 2004-2005 öğretim yılının birinci yarısında Meram Sare Özkaşıkçı İlköğretim Okulunda toplam 41 öğrenci ve birbirlerine denk iki sınıf üzerinde yürütülmüştür. Birbirlerine denklikleri Sosyal Bilgiler dersi 1. ünitesi sonunda uygulanan yazılı sınavdan aldıkları notlara ve okuldaki öğretmenlerle yapılan görüşmelerden elde edilen bilgiler neticesinde belirlenmiştir. Bu sınıflar deney ve kontrol grupları olmak üzere atanmıştır. Deney grubundaki öğrenciler Sosyal Bilgiler dersini proje tabanlı öğrenme yaklaşımı ile işlerken kontrol grubundaki öğrenciler ise geleneksel yaklaşımlarla işlemişlerdir. Araştırmada öğrencilere, akademik risk alma ölçeği, problem çözme ölçeği, erişim testi ve Sosyal Bilgiler tutum ölçeği uygulanmıştır. Ölçekler öğrencilere çalışmadan önce ön-test, çalışmadan sonra da son-test olarak uygulanmıştır. Araştırmadan 14 hafta sonrada erişim testi, öğrencilere kalıcılık testi olarak uygulanmıştır. Araştırmadan elde edilen verilerin çözümlenmesinde t testi kullanılmıştır. Araştırma sonunda proje tabanlı öğrenme yaklaşımının uygulandığı deney grubu ile geleneksel yaklaşımın uygulandığı kontrol grubunun ön test ve son test sonuçlarına göre öğrencilerin akademik risk alma düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır. Proje tabanlı öğrenme yaklaşımının uygulandığı deney grubu ile geleneksel yaklaşımın uygulandığı kontrol grubunun ön test ve son test sonuçlarına göre öğrencilerin problem çözme becerileri

arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır. Proje tabanlı öğrenme yaklaşımının uygulandığı deney grubu ile geleneksel yaklaşımın uygulandığı kontrol grubu arasında öğrencilerin erişilerini ölçmek için yapılan eriş testi ön testinden elde edilen puanlara göre iki grup arasında uygulama öncesi anlamlı bir fark bulunamamıştır. Eriş testi, son testinden elde edilen bulgulara göre öğrencilerin erişilerinde deney grubu lehine anlamlı bir fark elde edilmiştir. Proje tabanlı öğrenme yaklaşımının uygulandığı deney grubu ile geleneksel yaklaşımın uygulandığı kontrol grubu arasında öğrencilerin kalıcılık düzeylerini ölçmek için yapılan test sonucunda deney grubu lehine anlamlı bir fark bulunmuştur. Proje tabanlı öğrenme yaklaşımının uygulandığı deney grubu ile geleneksel yaklaşımın uygulandığı kontrol grubunun ön test ve son test sonuçlarına göre öğrencilerin sosyal bilgiler dersine karşı olan tutumları arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır.

Kaplan ve Coşkun (2012), tarafından yapılan araştırmada, öğretmenlerin öğrenme-öğretme sürecinde uyguladıkları proje tabanlı öğretime ilişkin yaşadıkları problemlerin belirlenmesi ve bu problemlerin çözülmesi için bir eylem planının oluşturulması amaçlanmıştır. Bu amaçla, yedi ay boyunca İstanbul'da özel bir ilköğretim okulunun öğretmenleri (n=35), yöneticileri (n=2), birinci ve ikinci kademedeki seçkisiz olarak belirlenen öğrenciler (n=57) ve velilerle (n=84) beraber çalışılmıştır. Araştırmanın verileri odak gruplu görüşmeler, gözlem ve yazılı dokümanlar aracılığıyla toplanarak. Bu veriler açık kodlama yoluyla analiz edilmiştir. Öğretmenlerin proje tabanlı öğretimi uygulamadaki yaşadıkları en önemli sorunların, öğrenme-öğretme süreci, fiziksel koşullar, velilerin tavırları ve bazı duyuşsal faktörlerden kaynaklandığı ortaya çıkarılmıştır. Söz konusu sorunların analizinin ardından öğretmenlerin proje çalışmalarını sağlıklı bir şekilde yürütmeleri için araştırmacılar tarafından bir eylem planı hazırlanmış ve uygulanmıştır. Araştırmanın sonucunda, geçmişteki uygulamalarına oranla öğretmenlerin ilgili süreci yönetmede yaşadıkları sorunların üstesinden gelmekte daha başarılı oldukları, öğretmenlerin ve velilerin öğrenciler üzerindeki rehberlik sürecinin daha etkili olduğu ve geliştirilen projelerin gerek öğrenciler gerek öğretmenler açısından akademik olarak daha memnuniyet verici olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yapılan bir diğer çalışmada da, Akpınar ve Ergin (2005) öğretmenlerin, öğrencilerin grup çalışmasından, proje hazırlamalarına, ön bilgilerinin belirlenerek derse başlamadan

değerlendirme aşamalarına kadar belirtilen özellikleri sınıflarına yansıtabilmelerinde başlangıçta bazı zorluklarla (grup çalışması sırasında sınıf içerisinde gürültü, grup üyeleri arasında bazı sorunlar, zaman sınırlığı, deneyleri öğrenciler tarafından eğlence amaçlı görülmesi, araç-gereç sıkıntısı vb.) karşılaşabileceklerini vurgulamışlardır. Bu noktada proje tabanlı öğrenme uygulamaları sürecinde laboratuvar ortamına da ihtiyaç duyulabilmektedir. Dolayısıyla okullarında laboratuvar ortamı olmayan öğretmenler bu yöntemi kullanmakta güçlük çekmektedirler. Ayrıca, laboratuvar ortamı olsa dahi, araç-gereç sıkıntısının olabileceği, müfredat programında belirlenen zamanın proje yöntemini uygulamaya yetmeyebileceği, karşılaşılan başka bir sorundur (Çelik, 2003). Karaer' in (2006) yapmış olduğu araştırmada da; öğretmenlerin laboratuvar ortamlarını kullanmama nedenlerini; sınıfların kalabalık olduğu, laboratuvarların dar olduğu, araç-gereçlerin yetersizliği, sürenin yetmediği ve bütün etkinlikler yapılırsa programın yetişmeyeceği şeklinde sıraladıkları ortaya çıkmıştır. Bütün bu olumsuzluklara bakıldığında, öğretmenlerin, proje tabanlı öğrenme yöntemini uygularken çeşitli zorluklarla karşılaştıkları söylenebilir. Bu zorlukların asıl uygulayıcıları olan öğretmenler tarafından tespit edilmesi, bu haliyle de karşılaşılan sorunlara da önerilerin getirilmesi bakımından önemlidir (Akt. Pektas ve diğ., 2009).

Bu çalışmada da bilişim teknolojileri derslerine yönelik proje tabanlı öğrenme yaklaşımının uygulanmasına yönelik program, öğrenci, öğretmen, fiziki çevre boyutları açısından karşılaştıkları güçlüklerle ilişkin görüşlerinin belirlenmesi ve bu görüşlerin cinsiyet, mezuniyet durumu, görev yapılan il ve kıdem gibi değişkenlerin etkisinin olup olmadığının belirlenmesinde yarar olduğu düşünülmektedir. Bu çalışmada bilişim teknolojileri derslerinde proje tabanlı öğrenme yaklaşımının uygulanmasında öğretmenlerin karşılaştıkları güçlüklerin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda aşağıdaki sorulara cevaplar aranmıştır:

1. Öğretmenlerin bilişim teknolojileri derslerinde proje tabanlı öğrenme yaklaşımının uygulanmasında karşılaştıkları güçlüklerle yönelik görüşleri hangi düzeydedir?
2. Öğretmenlerin bilişim teknolojileri derslerinde proje tabanlı öğrenme yaklaşımının uygulanmasında karşılaştıkları güçlüklerle yönelik görüşleri cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

3. Öğretmenlerin bilişim teknolojileri derslerinde proje tabanlı öğrenme yaklaşımının uygulanmasında karşılaştıkları güçlüklerle yönelik görüşleri kıdemlerine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

4. Öğretmenlerin bilişim teknolojileri derslerinde proje tabanlı öğrenme yaklaşımının uygulanmasında karşılaştıkları güçlüklerle yönelik görüşleri mezun oldukları yükseköğretim kademelerine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

5. Öğretmenlerin bilişim teknolojileri derslerinde proje tabanlı öğrenme yaklaşımının uygulanmasında karşılaştıkları güçlüklerle yönelik görüşleri görevli buldukları illere göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

I.YÖNTEM

Betimsel bir çalışma olan bu araştırmada tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modelleri; geçmişte veya halen var olan bir durumu, var olduğu şekli ile betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımıdır(Karasar, 2000;60).

A.Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu seçkisiz örnekleme yöntemi ile ve kolay ulaşılabilirliği dikkate alınarak belirlenen 2012–2013 eğitim-öğretim yılında Hatay, İstanbul, Sakarya, Şanlıurfa ve Kahramanmaraş'ta görev yapan toplam 144 bilişim teknolojileri öğretmeni oluşturmaktadır.

B.Veri Toplama Aracı

Araştırmada proje tabanlı öğrenme modelinin uygulanmasına yönelik karşılaşılan güçlükleri belirlemek amacıyla Pektaş, Çelik ve Köse (2009) tarafından geliştirilen “Proje Tabanlı Öğrenmede Uygulama Güçlük Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçek 5’li Likert tipinde olup toplam 30 maddeden oluşmuştur. Ölçekte, öğrenci kaynaklı sorunlar, program kaynaklı sorunlar, fiziki çevre kaynaklı sorunlar ve öğretmen kaynaklı sorunlar olmak üzere dört boyut yer almaktadır. Birinci boyutta 12 madde yer alırken diğer boyutlarda 6’şar madde yer almaktadır. Ölçek maddeleri “pek çok” (kesinlikle katılıyorum), “çok” (katılıyorum), “orta”

(kararsızım), “az” (katılmıyorum) ve “hiç” (kesinlikle katılmıyorum) seçeneklerinden oluşurken, ölçekte yer alan 15 olumlu maddenin yanında olumsuz maddeler tam tersi şekilde puanlanarak analize dâhil edilmiştir.

C.Sayıtlar

1.Öğretmenler veri toplama aracı olan ölçeği içtenlikle ve dürüst bir şekilde yanıtlamışlardır.

2.Kullanılan örneklem evreni temsil etmektedir.

D.Sınırlılıklar

Bu araştırma;

1.2012–2013 öğretim yılında araştırmaya katılan bilişim teknolojileri öğretmenleriyle oluşturulan evrenle sınırlıdır.

2.Veri toplama aracı olarak kullanılan ölçekteki maddelerle sınırlıdır.

3.Araştırma kapsamında öğretmenlerden toplanan veriler öğretmenlerin ölçek maddelerine yanıt olarak verdikleri kendilerine ait görüşleri ile sınırlıdır.

E.Geçerlik ve Güvenirlik

Orijinal ölçeğin genelinin Cronbach Alpha güvenirlilik katsayısı ,92 olarak belirlenirken, öğrenci boyutu için ,94, program boyutu için ,92, fiziki çevre için ,88 ve öğretmen boyutu için ,92 olarak bulunmuştur. Bu araştırma için ölçeğin genelinin Cronbach Alpha güvenirlilik katsayısı ,78 olarak belirlenirken, öğrenci boyutu için ,74, program boyutu için ,81, fiziki çevre için ,78 ve öğretmen boyutu için ,82 olarak hesaplanmıştır. Kalaycı, (2010, s.405) tarafından oldukça güvenilir olduğu belirtilen bu güvenirlilik düzeyi araştırma için yeterli görülmüştür. Bu işlemler sonucunda elde edilen ve kullanılan ölçek; amacına hizmet eden maddelerden oluşan uygun geçerlik ve güvenirliliğe sahip bir ölçme aracıdır.

F. Verilerin Analizi

Araştırmada verilerin analizi için SPSS 17.0 paket programı kullanılmıştır. Verilerin analizinde, betimsel istatistikler, iç tutarlılık güvenirlik katsayısı (Cronbach Alpha) analizi, bağımsız gruplar için t-testi, tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ve farklılığın kaynağını belirlemek için Tukey HSD testi kullanılmıştır. Anlamlılık düzeyi 0,05 olarak alınmıştır.

II. BULGULAR

Bu bölümde ilgili çalışmaya yönelik bulgulara araştırmanın alt amaçları doğrultusunda yer verilmiştir.

Araştırmanın birinci alt amacında “Öğretmenlerin bilişim teknolojileri derslerinde proje tabanlı öğrenme yaklaşımının uygulanmasında karşılaştıkları güçlükler yöneltik görüşleri hangi düzeydedir?” sorusuna yanıt aranmış ve öğretmenlerin bilişim teknolojileri derslerinde proje tabanlı öğrenme yaklaşımının uygulanmasında karşılaştıkları güçlükler yöneltik görüşlerine ait bulgular tablo 1’de verilmiştir.

Tablo1: Bilişim Teknolojileri Derslerinde Proje Tabanlı Öğrenme Yaklaşımının Uygulanmasında Öğretmenlerin Karşılaştıkları Güçlükler Yöneltik Görüşlerine Değerler

Karşılaşılan Güçlük	N	X	SS
Öğrenci Boyutu	144	27,13	3,35
Program Boyutu	144	15,88	1,76
Fizik Çevre Boyutu	144	11,03	1,61
Öğretmen Boyutu	144	10,00	1,71
Genel	144	64,04	4,48

Tablo 1’de verilen; bilişim teknolojileri derslerinde proje tabanlı öğrenme yaklaşımının uygulanmasında öğretmenlerin karşılaştıkları güçlükler yöneltik görüşlerine ait puanlarının toplam aritmetik ortalaması 64,04, standart sapması ise 4,48 olarak bulunmuştur. Ölçeğin boyutları incelendiğinde; öğrenciden kaynaklanan güçlükler boyutunda aritmetik ortalaması 27,13, standart sapması ise 3,35, programdan kaynaklanan güçlükler boyutunda aritmetik ortalaması 15,88, standart sapması ise 1,76, fiziki çevreden kaynaklanan güçlükler boyutunda aritmetik ortalaması 11,03, standart sapması ise 1,61 ve öğretmenden kaynaklanan güçlükler

boyutunda aritmetik ortalama 10,00 olarak bulunurken standart sapması ise 1,71 olarak ortaya çıkmıştır.

Araştırmanın ikinci alt amacında “Öğretmenlerin bilişim teknolojileri derslerinde proje tabanlı öğrenme yaklaşımının uygulanmasında karşılaştıkları güçlükler yöneltik görüşleri cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?” sorusuna yanıt aranmış ve öğretmenlerin bilişim teknolojileri derslerinde proje tabanlı öğrenme yaklaşımının uygulanmasında karşılaştıkları güçlükler yöneltik görüşlerine ait puanların cinsiyetlerine göre dağılımına ilişkin bulgular tablo 2’de verilmiştir.

Tablo2: Bilişim Teknolojileri Derslerinde Proje Tabanlı Öğrenme Yaklaşımının Uygulanmasında Öğretmenlerin Karşılaştıkları Güçlükler Yöneltik Görüşlerinin Cinsiyetlerine Göre Farklılığının Bağımsız Gruplar İçin T-Testi Sonuçları

Karşılaşılan Güçlük	Cinsiyet	N	X	SS	Sd	t	p
Öğrenci Boyutu	Erkek	66	27,65	3,46	134,348	1,712	,087
	Kadın	78	26,69	3,22			
Program Boyutu	Erkek	66	15,91	1,67	141,374	,171	,866
	Kadın	78	15,86	1,85			
Fizik Çevre Boyutu	Erkek	66	11,02	1,61	138,261	-,134	,894
	Kadın	78	11,05	1,62			
Öğretmen Boyutu	Erkek	66	10,11	1,70	138,783	,683	,496
	Kadın	78	9,91	1,73			
Ölçek Geneli	Erkek	66	64,68	4,53	136,816	1,561	,121
	Kadın	78	63,51	4,41			

Tablo 2’ye göre ölçeğin geneli incelendiğinde, erkek ve kadın öğretmenlerin bilişim teknolojileri derslerinde proje tabanlı öğrenme yaklaşımının uygulanmasında karşılaştıkları güçlük düzeylerinin ortalaması sırasıyla 64,68 ve 63,51’dir.Yapılan bağımsız gruplar için t-testi sonucunda erkek ve kadın öğretmenlerin karşılaştıkları güçlük düzeyleri arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı belirlenmiştir($t=1,561$, $p>.05$).

Araştırmanın üçüncü alt amacında “Öğretmenlerin bilişim teknolojileri derslerinde proje tabanlı öğrenme yaklaşımının uygulanmasında karşılaştıkları güçlükler yöneltik görüşleri kademelerine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?” sorusuna yanıt aranmış ve öğretmenlerin bilişim teknolojileri derslerinde proje tabanlı öğrenme yaklaşımının

uygulanmasında karşılaştıkları güçlüklerle yönelik görüşlerine ait puanların kıdemlerine göre dağılımına ilişkin bulgular tablo 3’de verilmiştir.

Tablo3: Bilişim Teknolojileri Derslerinde Proje Tabanlı Öğrenme Yaklaşımının Uygulanmasında Öğretmenlerin Karşılaştıkları Güçlüklerle Yönelik Görüşlerine Ait Puan Ortalamalarının Kıdemlerine Göre Dağılımı, Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) ve Tukey HSD Testi Sonuçları

Karşılaşılan Güçlük	Kıdem	N	X	SS	f	p	Tukey HSD
Öğrenci Boyutu	0-5 yıl	35	26,26	3,10	1,590	,208	-
	6-10 yıl	69	27,43	3,59			
	11 yıl ve daha fazla	40	27,38	3,08			
Program Boyutu	0-5 yıl	35	15,77	1,99	,123	,884	-
	6-10 yıl	69	15,88	1,79			
	11 yıl ve daha fazla	40	15,98	1,53			
Fizik Çevre Boyutu	0-5 yıl	35	11,06	1,68	,038	,963	-
	6-10 yıl	69	11,06	1,50			
	11 yıl ve daha fazla	40	10,98	1,76			
Öğretmen Boyutu	0-5 yıl	35	9,60	1,48	1,367	,258	-
	6-10 yıl	69	10,07	1,76			
	11 yıl ve daha fazla	40	10,23	1,80			
Ölçek Geneli	0-5 yıl	35	62,69	4,32	2,172	,118	-
	6-10 yıl	69	64,45	4,69			
	11 yıl ve daha fazla	40	64,55	4,14			

Tablo 3’e göre ölçeğin geneli incelendiğinde, 0-5 yıl, 6-10 yıl ve 11 yıl ve daha fazla görev yapmış öğretmenlerin bilişim teknolojileri derslerinde proje tabanlı öğrenme yaklaşımının uygulanmasında karşılaştıkları güçlük düzeylerinin ortalaması sırasıyla 62,69, 64,45 ve 64,55’dir. Yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testi sonucunda ise gruplar arasında anlamlı bir farklılık görülmemiştir ($f=2,172$, $p>.05$).

Araştırmanın dördüncü alt amacında “Öğretmenlerin bilişim teknolojileri derslerinde proje tabanlı öğrenme yaklaşımının uygulanmasında karşılaştıkları güçlüklerle yönelik görüşleri

mezun oldukları yükseköğretim kademelerine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?” sorusuna yanıt aranmış ve öğretmenlerin bilişim teknolojileri derslerinde proje tabanlı öğrenme yaklaşımının uygulanmasında karşılaştıkları güçlüklerle yönelik görüşlerine ait puanların mezuniyet durumlarına göre dağılımına ilişkin bulgular tablo 4’de verilmiştir.

Tablo4: Bilişim Teknolojileri Derslerinde Proje Tabanlı Öğrenme Yaklaşımının Uygulanmasında Öğretmenlerin Karşılaştıkları Güçlüklerle Yönelik Görüşlerine Ait Puan Ortalamalarının Mezuniyet Durumlarına Göre Dağılımı, Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) ve Tukey HSD Testi Sonuçları

Karşılaşılan Güçlük	Mezuniyet	N	X	SS	f	p	Tukey HSD
Öğrenci Boyutu	Yüksekokul	20	26,80	3,40	,873	,420	-
	Lisans	107	27,04	3,22			
	Yüksek Lis.	17	28,12	4,11			
Program Boyutu	Yüksekokul	20	15,85	1,66	,266	,767	-
	Lisans	107	15,84	1,82			
	Yüksek Lis.	17	16,18	1,59			
Fizik Çevre Boyutu	Yüksekokul	20	11,40	1,76	,599	,551	-
	Lisans	107	10,98	1,67			
	Yüksek Lis.	17	10,94	0,97			
Öğretmen Boyutu	Yüksekokul	20	9,75	2,29	,277	,758	-
	Lisans	107	10,06	1,56			
	Yüksek Lis.	17	9,94	1,95			
Ölçek Geneli	Yüksekokul	20	63,80	4,07	,610	,545	-
	Lisans	107	63,92	4,49			
	Yüksek Lis.	17	65,18	5,04			

Tablo 4’e göre ölçeğin geneli incelendiğinde, yüksek okul, lisans ve yüksek lisanstan mezun olan öğretmenlerin bilişim teknolojileri derslerinde proje tabanlı öğrenme yaklaşımının uygulanmasında karşılaştıkları güçlük düzeylerinin ortalaması sırasıyla 63,80, 63,92 ve 65,18’dir. Yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testi sonucunda ise gruplar arasında anlamlı bir farklılık görülmemiştir ($f=,610$, $p>.05$).

Araştırmanın beşinci alt amacında “Öğretmenlerin bilişim teknolojileri derslerinde proje tabanlı öğrenme yaklaşımının uygulanmasında karşılaştıkları güçlüklerle yönelik görüşleri görevli buldukları illere göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?” sorusuna yanıt aranmış

ve öğretmenlerin bilişim teknolojileri derslerinde proje tabanlı öğrenme yaklaşımının uygulanmasında karşılaştıkları güçlüklerle yönelik görüşlerine ait puanların görev yerlerine göre dağılımına ilişkin bulgular tablo 5’de verilmiştir.

Tablo5: Bilişim Teknolojileri Derslerinde Proje Tabanlı Öğrenme Yaklaşımının Uygulanmasında Öğretmenlerin Karşılaştıkları Güçlüklerle Yönelik Görüşlerine Ait Puan Ortalamalarının Görev Yerlerine Göre Dağılımı, Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) ve Tukey HSD Testi Sonuçları

Karşılaşılan Güçlük	Görev Yeri	N	X	SS	f	p	Tukey HSD
Öğrenci Boyutu	Hatay	29	27,17	3,37	,069	,991	-
	İstanbul	36	27,28	3,70			
	Sakarya	25	27,08	3,13			
	Şanlıurfa	18	26,78	3,23			
	Kahramanmaraş	36	27,17	3,36			
Program Boyutu	Hatay	29	15,86	1,53	,214	,930	-
	İstanbul	36	15,97	1,83			
	Sakarya	25	15,64	1,89			
	Şanlıurfa	18	16,11	1,91			
	Kahramanmaraş	36	15,86	1,79			
Fizik Çevre Boyutu	Hatay	29	9,79	1,76	,945	,440	-
	İstanbul	36	10,00	1,62			
	Sakarya	25	10,44	2,16			
	Şanlıurfa	18	10,33	1,57			
	Kahramanmaraş	36	9,69	1,47			
Öğretmen Boyutu	Hatay	29	9,79	1,76	,973	,424	-
	İstanbul	36	10,00	1,62			
	Sakarya	25	10,44	2,16			
	Şanlıurfa	18	10,33	1,57			
	Kahramanmaraş	36	9,69	1,47			
Ölçek Geneli	Hatay	29	64,03	4,14	,257	,905	-
	İstanbul	36	64,22	4,54			
	Sakarya	25	63,96	5,06			
	Şanlıurfa	18	64,83	4,81			
	Kahramanmaraş	36	63,56	4,32			

Tablo 5'e göre ölçeğin geneli incelendiğinde görev yeri Hatay, İstanbul, Sakarya, Şanlıurfa ve Kahramanmaraş olan öğretmenlerin bilişim teknolojileri derslerinde proje tabanlı öğrenme yaklaşımının uygulanmasında karşılaştıkları güçlük düzeylerinin ortalaması sırasıyla 64,03, 64,22, 63,96, 64,83 ve 63,56'dir. Yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testi sonucunda ise gruplar arasında anlamlı bir farklılık görülmemiştir ($f=,257, p>.05$).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Analiz sonuçlarına göre bilişim teknolojileri derslerinde proje tabanlı öğrenme yaklaşımının uygulanmasında öğretmenlerin karşılaştıkları güçlükler yönelik görüşlerine ait puanlarının standart sapması ise 4,48, toplam aritmetik ortalaması ise 64,04 olarak bulunmuştur. Öncelik olarak 0 ile 150 aralığında puan alınabilecek bir ölçekten öğretmenlerin aritmetik ortalama değerlerinin birbirine bu kadar yakın çıkması öğretmenlerin bilişim teknolojileri derslerinde proje tabanlı öğrenme yaklaşımının uygulanmasında karşılaştıkları güçlüklerin hemen hemen aynı düzeyde olduğu anlamına gelmektedir.

Ölçeğin boyutları incelendiğinde; öğrenciden kaynaklanan güçlükler boyutunda aritmetik ortalaması 27,13, standart sapması ise 3,35, programdan kaynaklanan güçlükler boyutunda aritmetik ortalama 15,88, standart sapması ise 1,76, fiziki çevreden kaynaklanan güçlükler boyutunda aritmetik ortalaması 11,03, standart sapması ise 1,61 ve öğretmenden kaynaklanan güçlükler boyutunda aritmetik ortalama 10,00 olarak bulunurken standart sapması ise 1,71 olarak ortaya çıkmıştır. Bu değerler dikkate alındığında bilişim teknolojileri derslerinde proje tabanlı öğrenme yaklaşımının uygulanmasında, öğretmenlerin karşılaştıkları güçlükler yönelik görüşlerinin ölçeğin boyutlarında da orta düzeyde olduğu ifade edilmektedir.

Analiz sonuçlarına göre ölçeğin geneli incelendiğinde, erkek ve kadın öğretmenlerin bilişim teknolojileri derslerinde proje tabanlı öğrenme yaklaşımının uygulanmasında karşılaştıkları güçlük düzeylerinin ortalaması birbirine çok yakındır. Yapılan bağımsız gruplar için t-testi sonucunda erkek ve kadın öğretmenlerin karşılaştıkları güçlük düzeyleri arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı belirlenmiştir. Yani cinsiyet değişkeni dikkate alındığında, öğretmenlerin karşılaştıkları güçlük düzeyleri arasındaki farkın istatistiksel olarak

bir farkı yoktur. Bu durum, ilgili yaklaşımın uygulanmasında karşılaşılan güçlükler açısından, cinsiyetin önemli bir unsur olmadığı yönünde değerlendirilebilir.

Analiz sonuçlarında kıdem değişkeni dikkate alındığında 0-5 yıl, 6-10 yıl ve 11 yıl ve daha fazla görev yapmış öğretmenlerin karşılaştıkları güçlüklerle yönelik görüşleri arasında yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testi sonucunda ise gruplar arasında anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Bu durumun sebebi düşünüldüğünde araştırmaya katılan öğretmenlerin görüşlerinin aynı doğrultuda kaynaklanmasından dolayı olduğu söylenebilir. Bu sonuç alanyazın taramalarıyla örtüşmemektedir. Örneğin Şahin proje tabanlı öğrenme yaklaşımının uygulanmasında karşılaştıkları güçlük kıdem farkını “Kıdem değişkeni dikkate alındığında, öğretmenlerin karşılaştıkları güçlüklerle yönelik görüşleri arasında sadece fiziki çevre ve öğretmen boyutlarında, yüksek kıdem grubunda anlamlı bir farklılık belirlenmiştir. Öğretmenlerin genel olarak yetiştirildikleri yöntemleri kullanmayı tercih ettikleri, çağdaş yöntemlere çok sıcak bakmadıkları, sınıf hâkimiyetini kaybetmeye izin vermeyen yöntemleri tercih ettikleri vb. konuları düşünüldüğünde, aslında araştırma ile ortaya çıkan sonuç oldukça önemlidir. Çünkü elde edilen sonuç, hem fiziki çevre hem de öğretmen boyutunda kıdemi yüksek olan öğretmenlerin daha fazla güçle karşılaştıklarını ifade etmektedir.” Cümleleriyle ifade etmiştir.

Analiz sonuçlarında yüksek okul, lisans ve yüksek lisanstan mezun olan öğretmenlerin bilişim teknolojileri derslerinde proje tabanlı öğrenme yaklaşımının uygulanmasında karşılaştıkları güçlük düzeylerini doğrultusunda yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testi sonucunda gruplar arasında anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Anlamlı bir farklılık görünmemesinin sebebi mezun olunan yükseköğretim kademeleri dikkate alındığında, araştırmaya katılan öğretmenlerin aynı nitelikte öğretme-öğrenme süreci sağlayabileceği düşüncesinden yola çıkılabilir.

Analiz sonuçlarında ölçeğin geneli incelendiğinde görev yeri Hatay, İstanbul, Sakarya, Şanlıurfa ve Kahramanmaraş olan öğretmenlerin bilişim teknolojileri derslerinde proje tabanlı öğrenme yaklaşımının uygulanmasında karşılaştıkları güçlük düzeylerinin ortalaması birbirine çok yakın çıkmıştır(63-65). Yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testi sonucunda ise gruplar arasında anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Bu sonuç alanyazın taramalarıyla

örtüşmemektedir. Örneğin Baki ve Bütüner (2009) yaptıkları çalışmada, proje yönteminin gereği gibi nitelikli olarak uygulanabilmesinde bölgesel farklılıkların oldukça önemli bir faktör olduğunu vurgulayarak, bu çalışmada ortaya çıkan şehirlerarası farklılığı destekler nitelikte sonuçlar elde etmiştir. Farklı şehirlerin sahip oldukları farklı imkânlar o illerdeki okulların sahip oldukları imkânları da etkileyebilmektedir. Bu çalışmada da iller arasında proje tabanlı öğrenme yaklaşımının uygulanması açısından farklılıklar olmadığı belirlendiğinden Hatay, İstanbul, Sakarya, Şanlıurfa ve Kahramanmaraş illerinde araştırmaya katılan öğretmenlerin bilişim teknolojileri derslerinde proje tabanlı öğrenme yaklaşımının uygulanmasında karşılaştıkları güçlük düzeylerinin birbirine yakın olduğu veya bu beş şehre göre değişmediği söylenebilir.

ÖNERİLER

- Bilişim teknolojileri dersinde proje tabanlı öğrenme yaklaşımının uygulanmasında öğretmenlerin karşılaştıkları güçlüklerle ilgili farklı değişkenlerin hesaba katıldığı araştırmalar yapılarak nedenleri araştırılabilir.
- Bu araştırma farklı bilişim teknolojileri öğretmenlerinin yer aldığı nitel-nicel araştırmalar desenlenerek birbirini destekleyen verilerin elde edilebileceği çalışmalar daha büyük çalışma grubuyla yapılabilir.

KAYNAKÇA

- AÇIKGÖZ, Ü. (2004). *Aktif Öğrenme*, İzmir: Eğitim Dünyası Yayınları.
- BAKİ, A. ve BÜTÜNER, S. Ö. (2009). Kırsal Kesimdeki Bir İlköğretim Okulunda Proje Yürütme Sürecinden Yansımalar, *İlköğretim Online*, 8 (1), 146–158. 30 Nisan 2013 tarihinde <http://ilkogretim-online.org.tr/vol8say1/v8s1m12.doc> adresinden alınmıştır.
- BİLEN, M. (1999). *Plandan Uygulamaya Öğretim*. Ankara: Anı Yayıncılık
- BİNBAŞIOĞLU, C. (1983). *Genel Öğretim Bilgisi*. Ankara: Binbaşıoğlu Yayınevi
- BODNER, G. M. (1986). Constructivism: a theory of knowledge. *Journal of Chemical Education*, 63 (10), 873-878

-
- CHARD, S. (2005). Sylvia Chard on Project Learning. 30 Nisan 2013 Tarihinde <http://www.edutopia.org> adresinden indirilmiştir.
- COŞKUN, M. (2004). Coğrafya öğretiminde proje tabanlı öğrenme yaklaşımı. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü
- ÇİFTÇİ, S. (2006). Sosyal bilgiler öğretiminde proje tabanlı öğrenmenin öğrencilerin akademik risk alma düzeylerine, problem çözme becerilerine, erişilerine kalıcılığa ve tutumlarına etkisi. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Eğitim Programları ve Öğretimi Bilim Dalı
- DEMİREL, Ö. (2002). *Kuramdan uygulamaya eğitimde program geliştirme*, Ankara: PegemA Yayıncılık
- DEMİRHAN, C. (2002). Program Geliştirmede Proje Tabanlı Öğrenme Yaklaşımı. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- DERYAKULU, D.(2002). *Yapıcı Öğrenme(Sınıfta Demokrasi)*. A,Şimşek(Editör), (53-74), Ankara: Eğitim Sen Yayınları
- DIFFILY, D. ve SASSMAN, C. (2002). *Project Based Learning with Young Children*. Heinemann. USA
- ERDEM, M. ve AKKOYUNLU, B. (2002). İlköğretim sosyal bilgiler dersi kapsamında beşinci sınıf öğrencileriyle yürütülen ekiple proje tabanlı öğrenme üzerine bir çalışma. 30 Nisan 2013 tarihinde <http://ilkogretim-online.org.tr> adresinden indirilmiştir.
- FLEMING, D. (2000). A Teacher's Guide To Project-Based Learning. WV: AEL, Inc. Charleston. ERIC Document Reproduction Service No. Ed: 469734
- HOLLOWAY, J. H. (1999). Caution: constructivism ahead. *Educational Leadership*, 57 (3), 85-86
- KALAYCI, N. (2008). Yükseköğretimde Proje Tabanlı Öğrenmeye İlişkin Bir Uygulama Projesi Yöneten Öğrenciler Açısından Analiz. *Eğitim ve Bilim*. Cilt 33, Sayı 147
- KALAYCI, Ş. (2010) *SPSS Uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*, PegemA Yayınları, Ankara

-
- KAPLAN, A. VE COŞKUN, Y. (2012). Proje tabanlı öğretim uygulamalarında karşılaşılan güçlükler ve çözüm önerilerine yönelik bir eylem araştırması. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, Nisan 2012, ss.137-159
- KARASAR, N. (2000). *Bilimsel araştırma yöntemi*. (10. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım
- KATZ, L. VE CHARD, S. (1989). *Engaging Children's Minds: The Project Approach*. Norwood, NJ: Ablex
- KORKMAZ, H. (2002). Fen eğitiminde proje tabanlı öğrenmenin yaratıcı düşünme, problem çözüme ve akademik risk alma düzeylerine etkisi. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- MEB, (2005), *İlköğretim 1-5. sınıf programları tanıtım el kitabı*, Devlet Kitapları Müdürlüğü Basım Evi, Ankara
- OĞUZKAN, A. F. (1985). *Orta dereceli okullarda öğretim (amaç ilke ve yöntemler)*. Ankara: Emel Matbaacılık
- ÖZTÜRK, Ş. (2009). Fen ve teknoloji dersinde proje tabanlı öğrenme (PTÖ) yönteminin yeri ve önemi. *I. Uluslararası Türkiye Eğitim Araştırmaları Kongresi*, Çanakkale: On Sekiz Mart Üniversitesi
- PEKTAS, H.M. VE DİĞERLERİ (2009). Proje Tabanlı Öğrenme Yaklaşımı Üzerine Uygulama Güçlük Ölçeğinin Gelistirilmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. Cilt 10, Sayı 3
- SABAN, A. (2000). *Öğrenme öğretme süreci*, Ankara: Nobel Yayınları
- ŞAHİN, H. (2012). Proje tabanlı öğrenme yaklaşımının uygulanmasında fen ve teknoloji öğretmenlerinin karşılaştıkları güçlüklerin incelenmesi, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12,1, 145-166
- TEMEL F. ve DİĞ. (2005). *Okul öncesi eğitimde proje yaklaşımı ve program örnekleri*. Morpa Kültür Yayınları
- YANPAR, T. (2006). *Etkili ve anlamlı öğrenme için kuramsal yaklaşımlar ve yapılandırıcılık*. (Edt: C. Öztürk), (86-107), Ankara: PegemA Yayınları

WOMEN'S MAGAZINES, GENDER IDEOLOGY AND FEMALE IDENTITY**Mina FURAT¹****Özlem ALTUNSU SÖNMEZ²****ABSTRACT**

Women's magazines are printed materials which entertain and inform women from different social backgrounds. They represent differing gender roles and female identity and create and flourish consumer culture for women. This study aims to depict how female identity and gender roles are represented in the advertisements, interviews with famous people and other pages. It is observed that all women's magazines present an ideal women identity with an emphasis on slim and beautiful women bodies through their advertisements of clothes and cosmetics, diets, physical exercise alternatives etc... In this study, it is also observed that the magazines present the ideal female identity according to their regular customer's socio-economic, and cultural characteristics. In this sense, while the Cosmopolitan portrays an ideal woman who is sexually active, independent and have a career, Seda Magazine portrays a woman who is a mother but also carries for her beauty, diet and being fashionable with a limited budget.

Keywords: Women's Magazines, Female Identity and Gender Ideology

KADIN DERGİLERİ, TOPLUMSAL CİNSİYET İDEOLOJİSİ VE KADIN KİMLİĞİ**ÖZET**

Kadın dergileri, farklı sosyal alt yapılardan gelen kadınları eğlendiren ve bilgilendiren basılı materyallerdir. Bu dergiler, farklılaşan toplumsal cinsiyet rolleri ve kadın kimliklerini temsil eder. Bu çalışma, kadın kimliğinin ve toplumsal cinsiyet rollerinin, reklam, ünlülere mülakatlar ve diğer sayfalarda nasıl temsil edildiğini göstermeyi amaçlıyor. Bütün kadın dergilerinde, ideal kadın kimliğinin, giysi ve kozmetik reklamları, diyetler, fiziksel egzersiz alternatifleri yoluyla zayıf ve güzel kadın bedenlerine bir vurgu yapılarak, sunulduğu gözlemlenmiştir. Bu çalışmada, ayrıca, dergilerin, ideal kadın kimliğini, düzenli okurlarının sosyo-ekonomik ve kültürel özelliklerine göre sundukları da gözlemlenmiştir. Bu anlamda, Cosmopolitan dergisi ideal kadın kadını, cinsel olarak aktif, bağımsız ve bir kariyeri olan biri olarak betimlerken; Seda dergisi, hem anne olan hem de kısıtlı bir bütçeyle; güzelliğine, beslenmesine ve moda dikkat eden bir kadını betimliyor.

Anahtar Kelimeler: Kadın Dergileri, Kadın kimliği ve Toplumsal Cinsiyet İdeolojisi

¹ Dr., Araştırma Görevlisi, Niğde Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,
Mina.furat@nigde.edu.tr

² Dr., Araştırma Görevlisi, Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,
ozlemaltunsu@nigde.edu.tr

INTRODUCTION

The representation of women and female selfhood in the women's magazines is both an important issue for illuminating gender relations and the growth and extension of capitalism through consumption culture in the media. The main aim of this project is to understand how the gender identity is constructed in the women's magazines and how the female identity is represented and constructed through the advertisements, interviews, and other parts of the women's magazines. Thus, an important question in this study is "what are the characteristics of gender identity construction in women's magazines? Are there any differences between Turkish national women's magazines such as *Hülya* and *Seda* (April 2006) and national versions of international women's magazines (*Elle*, *Cosmopolitan*, *Marie Claire*, *Madame Figaro*, *Elele* in April 2006) regarding the construction of female identity?"

Some general theoretical remarks can be made about the problem of gender identity representation and construction in the women's magazines:

Women's magazines address their readers as a homogenous community of women who have the same gender identity and similar social roles of womanhood especially with reference to men and heterosexual relationships. Magazines are commodities themselves offering entertainment and advices to women.

The magazines provide recipes, models and patterns of self necessary to be a "perfect" woman through presenting life styles, consumption patterns and role models. Thus, the magazines are commodities marketing and advertising other commodities through encouraging life styles based on consumption patterns and presenting ways of being perfect women

Magazines do not present the common problems of women in a political manner. Moreover, if the problems of womanhood are mentioned in some columns of the magazine, the problems of some women are showed with personification and individualization without political implications or views about the women's issues.

Women's magazines are constructed with symbolic meanings and visualized material (mainly women's photos) based on the different ideological perspectives of female identity. The gaze of women over other women who are generally thin and tall with perfect body features and beautiful with cosmetics and style is a part of the entertaining function of the magazine.

The female identity in the magazines includes the construction of controversial ideal models for women such as; being a compassionate mother, having a successful carrier, being beautiful and sexually attractive. These different role models are also symbolically referring to the different and actually conflicting discourses of gender. However, these conflicting messages about gender that are represented in the different pages of the same magazine are not emphasized but ignored by the magazine. In this sense, it is also important to analyze the probable problematic areas of gender identity such as; female sexuality, motherhood, business life, personal life.

Gender identity in the magazines is not situated in a stable form but subject to conflict and negotiation. In this regard, the images and texts of magazines are discursive materials which construct a fragmented, heterogeneous and complex gender identity for its readers. The construction of gender identities is in accordance with a formulation of a heterogeneous gender ideology which is based on the negotiation and convention of conflicting gender identities and roles. As a media text, the women's magazines became a cultural commodity for constructing and presenting different gender ideologies which are not always in harmony. This research paper will be aimed to distinguish these different ideologies through analyzing the symbolic representations and constructions of gender identities in the texts and visual material of magazines. With this theoretical assumption the women's magazines will be analyzed with semiological analysis and content analysis in three sections with reference to analyzing the construction of female identity, life style constructions and gender ideology. The first section is the analysis of the men-women relationship and problems mentioned in the sections of sexual and emotional relations and personal stories. The second section is to analyze the integration of consumption patterns with female identity in the sections of advertisements, health, beauty and fashion. The third section is the portrayal of media celebrities in the sections of interviews in regard to identity issue. Finally, an analysis of the political and social issues that were presented in the magazines will be made.

I. LITERATURE REVIEW

The first element of the gender discourse evident in the magazines is the assumption that the readers of the magazine are women. According to Beetham (1996: 12), identification of the magazine with the women identity situates the magazine with specific content, price, style and tone of language which were assumed to be proper for women. Moreover, the author (1886: 1-4) mentioned that being a woman means being a difficult project, for which the magazine has characteristically provided recipes, patterns, and models of self. In this sense, magazine has the duty to transform women into perfect models of womanhood with the predetermined codes of femininity described in the magazines. However, these predetermined codes of femininity are fractured and heterogeneous because of the fact that women have complex social roles such as; sexual woman, successful individual, thrifty housekeeper, and mother.

An important way of constructing a homogenous female identity including all the readers was mentioned by the authors Ballaster, R., Beetham, M., Frazer, E. and Hebron, S. (1991: 9). According to their claim, one of the main ways of constructing female identity in women magazines is to situate women in reference to and in contrast with the "natural opposite" of women that is men. Moreover, the relationship between men and women is constructed on the basis of the social reality that men are both central and desirable for women's lives and also a problematic element and threat to women. This construction of female identity in reference to men assumes all readers are heterosexual.

Beentham (1996: 2) also clearly describe the magazines as a commodity selling other commodities in the sense that magazines are products of the print industry, becoming a crucial domain for advertising and sale of other products and involved in capitalist production and consumption. But she rejected the idea that magazines are tools of domestic ideology and regime of sexual repression even if she mentioned that magazines creates collective meanings and constructing an identity for the individual reader as gendered and sexual being with presenting a set of values about the gender. Because she claims that the readers can still accept or resist meanings the writer produces and the magazines produce feminized spaces which have the potential to challenge oppressive and repressive models of feminine through recognizing the inconsistency between the feminine worlds of women's magazine and the historical conditions

of women. In addition to the author's views, it can be mentioned that the personification of the women's problems in the magazines can partly be seen as responsible for the lack of politicization of the personal lives' of the women and thus for the lack of challenge to the pre-established oppressive models of femininity.

Moreover, Beentham also argued that (1996: 4) sexuality of women are in a continuous and dynamic construction process in the magazines because the female body is always center of attention and defined in relation to its visualization in advertisements of corsets, medicines, hairstyles and other products which are necessary for the survival of the magazine. The instability and ambiguity of female sexuality is limited by the construction of female identity in contradiction and difference with male identity, by the lack of power of the femininity, by the creation of meaning in a contest and negotiation process.

Ballaster, R., Beetham, M., Frazer, E. and Hebron, S. (1991: 9) stated that the gender ideology in the magazines can not be separated from the economic function of the magazines. Their main role is to be a commodity which is a medium for advertisements of other commodities. So gender ideology in the advertisements could only be constructed considering the reality that women would be promoted to continue to buy and consume commodities, not only for themselves, but also for their families. In this sense, the advertisements can not formulate feminist analyses of gender relations in their text. To state claims and beliefs which are critical to system of patriarchy and/ or capitalist system are not suitable for a women's magazine. In order to promote women to buy magazines and the advertised products, femininity should have been given a particular positive content. This content is given through constructing gender identity with reference to certain life styles; such as being a mother and having a carrier, etc...

For Beentham (1996: 8) it is also important to note that the magazines are the spaces for consumption. In the consumption process through the advertisements of the magazine, the image, desire and shopping activity become linked. Together with the advertorials, the female identity became strongly linked with consumption patterns and life style issue. Thus, female identity is constructed by the appearance of any woman and the magazine reading and shopping related with the activity of looking. Moreover, the author mentioned that the magazines could

only address middle and upper classes of women who have the necessary levels for literacy, income, leisure time and space for reading magazines.

Ballaster, R., Beetham, M., Frazer, E. and Hebron, S. (1991: 25-26) mainly claim that the magazines are a space in which a plenty of discourses about the female identity are constructed. In their understanding magazines do not reproduce or represent a one unique dominant gender discourse but employ and carry elements of a variety of discourses such as; psychotherapy, medicine, fiction, photography, humanism. This complexity and mobility enables magazines to maintain its hegemonic function in women's lives. In order to elucidate the way these complex relation of variety of discourses to construct a hegemonic understanding, the authors make quotations of Barthes. Barthes pointed out the concept of "connotation" with which a second order system of meaning is encoded by the readers of the "text". Connotations are the alternative meanings for the texts with which the linguistic sign (the conjunction of signifier and signified) itself becomes a signifier and symbolizing other 'mythic' concepts or signifieds (status, civilization, love, etc...). In this sense, the alternative meanings could infinitely be inferred from the text. The concept of "intertextuality" was presented by Barthes to claim that the readers always comprehend any text in reference to prior understanding and use of other texts. The authors claimed that there is no pure reader and their activity of reading the women's magazine is pre-structured by the previous readings of other texts such as; tabloids, romance fiction, etc...

Regarding the pleasures that are gained through reading the magazines, Ballaster, R., Beetham, M., Frazer, E. and Hebron, S. (1991: 30) claimed that the cyclical and open-ended form of magazines are established to refer to the culturally learned distinction of gender. Moreover, magazines were designed as repetitive and open-ended in order to sustain their commercial success of the magazine in accordance with the kinds of pleasures it offers to the readers. The striking characteristics of the magazine which were mentioned by the authors are heterogeneity, juxtaposing different genres, mixing print and photography, offering a range of characterized voices. One of the unique characteristics of the magazines is that it does not require to be read from front to back, nor in any particular order. For the authors the fragmentary nature of magazines is convenient to the impossibility of sustaining women's

concentrated attention for the magazines in the daily routine of women. Moreover, magazine's periodicity allows for both open-endedness and routinisation which conforms to reader's way of life where leisure like work is regulated in time.

Fung's research (2002: 321) on the women's magazines in Hong Kong examines how the women's cultural consumption creates, constructs and circulates women's identities. For the author, the results of the study expose that the processes of identification can be constructed on three corresponding consumption levels. Firstly, women readers identify themselves with certain "imaginary communities" through reading the magazines and through modeling the behaviors and styles of the communities they feel they are sustaining their relationship with the magazines. In the author's point of view (2002: 333), readers' identification of being "smart," "intelligent," "modern," "stylish," and "independent" career women is acquired by imagining communal relationships with the models and the editors.

Secondly, women readers identify themselves with an idealized community-constructed beauty and search for the commodities which collectively recommend this idealized beauty for them. For the author (2002:333), at the second level, women's identity is reinforced and actualized through identification with the commodities prescribed by the members of the community. The commodities are perceived by the readers to acquire the enabling power to transform them from the "ordinaries" to the "glamorous." The materialistic consumption of goods, which symbolizes a collective consumption act, in particular, the very act of consuming beauty products, foregrounds female readers' desire to gain recognition among their imagined peer group, and theoretically re-connect themselves to the capitalistic society while being cautious about the various social forces they are subject to. Thirdly, women consider the "communities" as constructing a space for understanding and comfort from the emotional and relational problems of real life. According to the author's point of view, structured identification-consumption has shaped working class women into an identity, which conforms to society's dominant capitalist logic. However, the author also mentioned that there are always a few women who challenge to search for alternative lifestyles.

The author tried to employ an interpretive approach to examine how reading magazines and shopping, as consumption practices, serve the function of creating, constructing and

circulating women's identities. In particular, the author (2002: 323) attempts to answer three specific research questions. Firstly, what is the relationship between magazine consumption and materialistic consumption? Secondly, how is a woman's identity constructed in this process and how is it related to consumption? Finally, will the magazine and the identity constructed transform, confront or comply with capitalistic logic? Such questions not only elucidate the consumption and materialistic culture of female working classes in Hong Kong, but also investigate process of values, culture and identities formation of women.

In this sense, Fung also (2002: 333) stated that female readers make use of the cultural space to share their consumption decision, feelings, ideas, thoughts, emotions, love affairs, work pressure and the like with the editors and other members typically in the form of "girls' talk" in accordance with the specific nature of the magazine. The intimate support of the editors and other members become reinforcement and guarantee to the readers' values and succeeding consumption patterns. Because there are extensive means of identification with the magazine as a reference point, readers can easily internalize consumption in their daily life. For the author, the theoretical significance lies in the reality that mass media is a strong power for producing, constructing, and reinforcing the identity of a specific group, particularly an inferior one in society through promoting consumption. Although this power of media texts is highly slight through the normalized use of the media without direct awareness of the people in general. Thus, magazine consumption becomes symbolic and ideological since magazines are introduced with cultural and psychological appeal and impose a sense of identity and orientation to the female readers'. In addition, the act of magazine consumption indicates a relationship between consumption of the goods and the abstract concepts of "beauty," "comfort," and "status" without the consciousness of the readers.

Fung declared that (2002: 333) female readers of the so-called modern women's magazines attempt to perform a cosmopolitan identity through cultural consumption. The significant value of cultural consumption in identity formation is grounded in the socio-cultural and economic nature of a capitalistic society, in which consumption is regarded as the indicator of social modernity and prosperity. This capitalistic logic reinforces materialistic consumption among women, even to the extent that "shopping" is seen as a major women's-activity. For the

author, Hong Kong women's dependence on materialistic consumption to build their identities reflects a certain degree of fragility, superficiality and compliance to patriarchal dominance in that because of four reasons. Firstly, the emphasis on the materialistic consumption patterns functions to formulate a significant segment of their identity. Secondly, their identities, and consumption behaviors are constructed on standards were decided by others (media). Thirdly, their identities are constructed or reformed through materialistic consumption which is a socially and traditionally acceptable way in the male-dominant society. Finally, they did not show any awareness of the paradoxical connotation in the meaning of "beauty" defined and shared within their imagined community. Although the author (2002: 334) is not optimistic about the awareness of women the paradoxical character of adopting a gender identity based on consumption on the basis of an imagined community, he also stated that the recognition of alternative lifestyles and values also can also be a promising potential for women in Hong Kong to redefine their roles, status and the values of femininities in this patriarchal society.

Machin and Leeuwen (2005: 578) make a research about the linguistic style of the cosmopolitan magazine and the analysis of the discourse of style in the magazine. For them the importance of Cosmopolitan magazines is its ability to disperse globally lifestyle models for women, not just through its magazines, but also through its television programs, lines of cosmetic products and cafés. In this way the magazine enables women across the world to designate their commitment to the Cosmo lifestyle of the 'fun fearless female' through the way they dress and tidy up, and through their expressions, postures and actions. The authors claim that the cosmopolitan presents new identities and something different for its readers. For them, the global impact and dispensation of the Cosmo identity and life style is the most important distinguishing characteristic of this magazine. The cosmopolitan presents a model of the self and related personal characteristics which can be gained through commitment to consumer lifestyle models. For understanding the process whereby the Cosmopolitan achieve this aim, the authors made linguistic discourse analysis of US, Dutch, Spanish, Indian and Chinese versions of Cosmopolitan magazine. They claim that language style can itself be an important carrier of meaning and the way of speaking or writing about the world through choosing specific phonological, lexicon and grammar structures present a different world view.

Leeuwen and Machin (2005: 582) mainly focused on the concept of style and differentiated three types of style, individualistic style, social style and life style. While individual style is artistic and unique, social style which express the social position of its holders rather than individual characteristics and designate who the person in terms of class, gender, age, social relations, and what the person do in terms of the socially regulated activities she/he engages in and the roles that are played. The social style is externally motivated and determined by the social factors that are outside the individuals' control. According to their argument (2005: 583- 585), life style concept is the integration of the social and individual style. The life style is a group style in the sense that, geographically dispersed, scattered across the cities of the world individuals became group not based on their identities of class, gender, age, or occupations but based on their shared consumer behaviours (shared taste), shared patterns of leisure time activities and shared attitudes toward key social issues (environmental problems, gender issues etc..). The authors claimed that life styles are social because they are signified by appearances such as styles of dress and adornment, decoration of the places. Thus, through their appearances people can announce their 'interpretations' of the world, their affiliation with certain values and attitudes. On the same basis they can also recognize others, across the globe, as members of the same 'interpretive community', as announcing the same taste, the same values and the same ideas.

Machin and Leeuwen (2005: 585) also claimed that the consumer goods they use to do so, meanwhile, are increasingly homogeneous, for reasons of economies of scale. Therefore their producers have begun to elaborate symbolic systems to transform them into lifestyle signifiers, to differentiate them in terms of the kinds of expressive meanings that were traditionally associated with individual styles: feelings, attitudes, personality traits. Finally, 'lifestyle' is social because of the role it plays in marketing, where traditional social indicators such as class, gender, age, etc., have been replaced by lifestyle market segmentation techniques, which classify consumers through a mixture of consumption patterns and attitudes. Yet, lifestyles are also individual. Unlike traditional 'social style', lifestyle is diverse. It diminishes homogeneity, increases choice and does away with the requirement to dress according to your age, gender, class, occupation and even nationality suggesting distinct styles for men and

women. In this system, difference between social classes and occupations may not have disappeared, but they are gradually becoming less important. And although individuals can be made aware of the fact that their choices are also the choices of millions of 'people like them', across the globe, they nevertheless feel that their style is primarily individual and personal, and that they are making creative use of the wide range of semiotic resources made available to them by the culture industries. This is further enhanced by the fact that 'lifestyle' identities are unstable and can be discarded and re-made any time.

Another issue after the concept of life style is the representation and construction of sexual relationships in the women's magazines. According to Machin and Thornborrow (2006: 173) sex has been used a great deal in women's magazines and other mass media to signify central values of power and freedom due to its connotations of being dangerousness and the non-traditional. The authors claim that In these magazines women are shown to be assertive, powerful and independent through the way that they seduce men and behave sexually rather than being powerful and independent through the political views that they hold or through the way that they act upon society. Their research aim is to illustrate that a fantasy space, where real-world obstacles and meanings are erased has to be created in the magazines a space, in order to allow for a repertoire of theatrical sexual play to operate. For the authors, this creation of fantasy space is a typical characteristic of the lifestyle society in which we live in and define ourselves in terms of what we do and the values we hold rather than on the basis of who we are in respect to gender or social class. Moreover, as they claim, the ways for communicating these values is often through our use of consumer products, which allows us to support ourselves with the core values and meanings with which the products have been overloaded. According to the authors, even if lifestyles can be chosen, the prevalent choices of lifestyles that are available are often created to serve the interests and needs of large corporations and the ideology of consumerism.

For the authors (2006: 187), even if it is reasonable to argue that sexual liberation has brought some advantageous achievements for women and increased resources with which to understand and think about their desires, the control of sexual behaviour is done now by the mass media and in cooperation with the implementation of lifestyle concept. In this sense,

magazines, advertisements and movies suggest staged state of affairs in which certain social practices, which can not take place in the real world precisely, are signified in the magazines through the process of consumption. Magazines, then function in a process of signification through codes of dress and lifestyle that are drawn from consumer culture. The kind of freedom and power that is suggested in the women's magazines is in this sense, is the freedom and power to play with the right toys which should have been bought by readers. So, consumption merge with the connoting values of challenges to the social order, freedom and power in the act of lifestyle marketing. As a final comment, the authors claimed that reinforcing the idea that women can become powerful through taking on a theatrically signified sexuality, women will be less able to address the things that leave them powerless in their real lives.

II. ANALYSIS OF THE COSMOPOLITAN, MADAME FIGARO, MARIE CLAIRE, ELELE, HÜLYA AND SEDA MAGAZINES

This analysis mainly centered on fourth sections. Firstly, the discourse of the personal relations especially with men will be analyzed. Secondly, the relation of female identity and consumption patterns and life styles, thirdly, the interviews with celebrities will be analyzed. Finally, the social and political matters mentioned in the women's magazines will be analyzed.

A. Men-Women Relationship And Problems In Personal Relationships Including Sexual Relationships And Personal Stories

As previously mentioned, the women's identities in the magazines are strongly related with their sexual relationships with men. These magazines always assume that men are necessary elements for a woman's life. Cosmpolitan magazine especially constructs a perfect female identity who knows the tricks of being successful in sex. There is more than one page showing the ways to sexually attract men even in one copy of a cosmopolitan. The relationship and sex pages of the Cosmopolitan magazine include different types of advices for woman. At one end, the magazine gave sexual advices and at the other end it shows the ways to be happy with loneliness. Also formulates discussion issues such as; if the child or the husband is important in marriages. These different type of approaches to the relationships and men is

mainly because the magazine's aim to address with different attitudes towards relationships, marriage and sex. It can be sensed from the confession page of the readers while one of the readers confess that she has twelve different male partners and cannot decide on any of them, another mentions that she still loves her ex-boyfriend. In relation with the presentation of relationships to men, Cosmopolitan remains to hold the most sexually liberal views among all the women's magazines that were examined.

The contradictory nature of this emphasizing the sexuality of women lies in the fact that while women are shown as powerful, having careers and do not suppress their sexual identities, they still do want to and need to sexually attract men. Can this emphasis on the sexual character of women identity be based on the fact that women are enforced to compete with each other to attract men? Other magazines (Elele, Madam Figaro, Marie Claire; Hülya) mainly gave examples of problematic areas with men in relations such as the relations of a woman to her boyfriend's or her husband's ex-wife or the why men could not establish strong emotional and sexual relationships with women who have successful careers or the relation between love and sex. But even the emphasis over the sexuality of women is loosened in the other women's magazines; women are always pursuing strong love and sex relationships with men, trying to make themselves more competent for relationships.

Another element which was related with the relationships is the issue of motherhood and the idea of having a child and/ or being pregnant. As an interesting issue, Elele and Marie Claire mentioned the personal life experiences of two types of queer identities. First of them is a transvestite who became a woman with an operation and made an interview with a Marie Claire a journalist. The second is the hidden homosexuals who have at the same time families with children which were pictured in the magazine of Elele. While the problems of transvestite were mentioned with sympathy and compassion together with emphasizing the problems of being neither men nor women in the process of trying to become a woman, the hidden homosexuals issue was tried to be mentioned with an objective and cool attitude.

Another observation worth mentioning is that the magazines of Cosmopolitan, Madam Figaro, Marie Claire and Elele are structured to give a female identity which have more sexually

liberal views. Perhaps, the Hülya is somewhere between the more conservative views of womanhood and more liberal ones, Seda is more likely a womens magazine for middle class and lower middle class Turkish women and its thematic center is about the family life, gossips about Turkish celebrities, fashion, handiwork done by women and motherhood.

B. The Integration Of Consumption Patterns With Female Identity In The Advertisements, Health, Beauty And Fashion Pages Of The Magazines

It can be observed that in all the magazines woman identity is constructed with emphasis to be beautiful, sexually attractive, interested with trends in fashion. Moreover, in the magazines, the plastic surgery and other varied methods of preserving youthfulness, slim bodies are presented in the health and beauty sections of the magazines. All the magazines include sections for cosmetics and make-up tricks and fashionable trends in make up and hair style. Mainly, the magazines teach women how to use and apply cosmetics and make-up. In addition, together with the objectification of female body, male body is also objectified in the magazines in reference to advertisements and columns for fashion and style.

Another trend in the health sections of the magazines is the natural products of herbals, the trends for eastern methods for avoiding stress and life styles based on positive thinking, and mediation techniques. Moreover, mostly all the magazines suggest diets for being slim and "healthy". Cosmopolitan even shows some physical exercises that can be done without going to a gym. The diets are general diets which do not consider the unique conditions of individuals but rather presented as magical solutions to the problems of overweight in women and strictly construct the idea that women must be slim in order to be beautiful.

Furthermore, the advertisement pages of the magazines and the advertorial pages giving information about new fashion products of the well known brands use visualized material with texts full of symbolic meaning such as the small title "returning to the innocence" while advertising a white dress.

C. Portrayal Of Media Celebrities In The Sections Of Interviews In Regard To Identity Issue

All the magazines include three to six interviews with the celebrities many of whom are Turkish singers and actors/ actresses that play in television serials. The main characteristic of these celebrities is that the women are having the physical bodies of models and men are charismatic and/ or handsome. The questions asked to them includes their expectations from a partner and from relationship with a lover, questions about their already known scandals or relationships, their goals in their carrier, their views about their performance and the art branch (cinema or music or both of them) they are performing in. Moreover, questions regarding the life style of the celebrities are also common. Life style questions includes mainly the ways the celebrities (especially women) continue to preserve physical form of their bodies and daily care techniques for preserving their beauty. Additional questions are about their attitudes toward marriage and having children. Overall, nearly all the celebrities present themselves as searching for love, affection and peace in their relationships. Only one of them Sibel Kekili who is a ex-porno star becoming an actress with international prizes, mentioned that she does not believe in religion, marriage and does not want to be married with kids. She mentioned even that she does not emotionally open herself to her lovers and not trust anyone easily. Thus, the ideal portrayal of celebrities show beautiful/ handsome, sexually attractive people who holds conventional views about the values and beliefs of society who want a family with children one day even they are now committed to their carrier. However, the celebrities usually are not described in detail in regarding to their character and preferences. They are only presented as they are presented in television with their perfect smile and appearances.

There are of course some other interviews in the magazines which are not fit in this generalized model. But these interviews are made with half-celebrities such as authors or common people who have done extraordinary things. One example is the female caricaturists (Ramize Erer, Gülay Batur, Feyhan Güver and Meral Onat) who define themselves with the things they draw and their critical point of view towards society and social relations including gender inequality. Another example is a Turkish women scientist who was rewarded for funds for her research in protein-protein relations in human body by the organization of L'Oreal-

Unesco. She was described as one of the contemporary Madam Cruie's. When she was asked about her targets she mentioned that her biggest target is to continue her career and family life with a balance. It is interesting that the magazine mentioned that she is a mother of a very young child and married and being a successful scientist at the same time but do not really mention the problems in continuing a successful carrier with a children in a critical perspective. There are other women who were portrayed in the magazines, having successful carriers in different sectors but always having the problem of organizing time for private life and work life in a balanced manner. But the articles do not propose any solutions to these problems of professional women or emphasize or show the parallel problems the working women live through in a critical manner.

D. Political And Social Matters That Were Mentioned In The Advertisements

As a global problem, Cosmopolitan magazine mentioned the problems of global warming and the threats of it to the life on earth. This ecological problem was mentioned with the explanations of male experts in the issue. It is structured to inform the women readers about the serious problem of global warming. Another magazine which mentioned social problems and moreover civil initiation is Marie Claire. The magazine declared that there are several poor countries lacking proper education conditions for girls and Marie Claire organize the sell of roses for creating the funds to educate girls especially in Africa. Another social problem, the magazine mentioned is the abuse of children. The problem was described with personal histories of some victim children and announcement of a telephone system for anonymous denouncements of children abuse. The magazine strictly claims the idea that denouncement of the guilty person is the most important step to prevent the abuse of children. Although these issues are important social problems, these problems could be represented in a way which could activate women's involvement with these social issues in a more deeper and political way.

CONCLUSION

The main controversies regarding the representation and construction of female identity in the magazines can be mentioned firstly as the tension between the roles of women being professional women having a successful carrier and being mothers. Although women's magazines prize the women's involvement in professional life, they did not really suggest solutions for the tensions of women trying to hold the responsibilities of home and professional life at the same time. Secondly, the tension of being successful in job, having economic power to stand on your feet and socially active and but still have to find and not loose a handsome/ attractive man. Moreover, to maintain a men at hand includes many skills like being able to satisfy him sexually and be beautiful and sexy in the size of model, being compassionate, not demanding, being not to successful or ambitious in order not to frighten him. These messages show a picture of womanhood which is meaningless without the existence of men as a lover or husband and a secretly reinforces the idea of competing with other women to attract the attention of men and to continue the relationships with men. Perhaps, the pleasure to read the women's magazines partly based on the idea to learn the tactics to attract the attention of men and to know the ways to compete with other women. Thirdly, the women's magazines did not present problematic issues of womanhood such as; sexual harassment, violence against women, legal rights of women, equal opportunities for women in the working environment. The magazines generally visualize and show a picture of womanhood only including the activities of self-care based on consumption patterns and life style models. This construction of female identity shows a community of women without serious problems of inequality or oppression by patriarchy.

REFERENCES

- BALLASTER, R., BEETHAM, M., FRAZER, E. and HEBRON, S.; (1991), *Women's Worlds: Ideology, Femininity, and the Women's magazine*, Macmillan, New York, 196p.
- BEETHAM, M.; (1996), *A Magazine of her own? Domesticity and Desire in Women's magazine, 1800-1914*, Routledge, London and New York, 256p.

FUNG Anthony; (2002), "Women's Magazines: Construction of Identities and Cultural Consumption in Hong Kong". *Consumption, Markets and Culture*, 5 (4), pp. 321-336.

MACHIN D. and THORNBORROW J.; (2006), "Lifestyle and the Depoliticisation of Agency: Sex as Power in Women's Magazines". *Social Semiotics*, 16 (1), pp. 173-188.

MACHIN D. and LEEUWEN T.; (2005), "Language style and lifestyle: the case of a global magazine", *Media, Culture & Society*, 27(4), pp. 577-600.

MAGAZINES REVIEWED:

Cosmopolitan, Nisan 2006

Elele, Nisan 2006

Madame Figaro, Nisan 2006

Marie Claire, Nisan 2006

Hülya, Nisan 2006

Seda, Nisan 2006

EMPLOYEE LOYALTY IN FRONTIER MARKETS OF ANATOLIA

Murat Selim SELVİ¹

Ahmet Hakan ÖZKAN²

ABSTRACT

Investing in the frontier markets of Anatolia are avoided by the corporations. Because the investors are not sure whether the employees will be an issue or not. The government incentives are aimed to support the development of these markets. The frontier markets of Anatolia have cost and labor advantages. Quality perceptions of the employees have a great impact on employee loyalty. To learn the opinions of the employees, 50 employees are interviewed. It is seen that they relate employee loyalty, brand reputation and quality to each other. This is an opportunity for the reputable companies which is planning to invest in Anatolia.

Keywords: Frontier markets, Anatolia, employee loyalty, quality.

ANADOLU'NUN GELİŞMEKTE OLAN PAZARLARINDA ÇALIŞAN SAKADATI

ÖZET

Tüzel kişilik taşıyan lirketler Anadolu'nun gelişmekte olan piyasalarına yatırım yapmaktan kaçınmaktadır. Çünkü yatırımcılar çalışanların bir sorun olup olmayacağından emin değildir. Devlet teşvikleri bu piyasaların gelişmesini hedef almaktadır. Anadolu'nun gelişmekte olan pazarlarında maliyet ve işgücü avantajları vardır. Çalışanların kalite algılarının çalışan sadakati üzerinde büyük etkisi vardır.

Anahtar kelimeler: Gelişmekte olan pazarlar, çalışan sadakati, kalite.

¹ Associate Professor, Duzce University, Akçakoca School of Tourism and Hotel Management

² Lecturer, Okan University, Economics and Business Administration Faculty, Okan University,

I. INTRODUCTION

The mature markets are mostly located in the big cities in Turkey. Some of the Anatolian cities are the frontier markets, the rest of the Anatolian cities are emerging markets. Emerging markets have advantages and attractive.

The government incentives encourage the companies to invest in frontier markets of Anatolia. The cities of Turkey are classified in 4 categories for the government incentives and the frontier markets have the best government incentives. The government incentives encourage the companies to locate the CRM departments such as call centers in Anatolia. Anatolia can provide better operation costs. The cost centers of the companies like the call centers are preferred to locate in Anatolia.

The frontier markets of Anatolia have cost advantages. On the other hand the problems of infrastructure was expected. But such a problem which can seriously affect the costs is not reported.

The labor is expected to be volatile and this can increase the costs. The volatility can also be a problem on the way of creating strategies. The qualifications of the labor might be a problem on the way of implementing strategies. New qualifications can be earned by new educations. But it is not possible to implement this strategy when there is a high turnover rate.

To reduce the turnover rates, new financial compensation strategies can be made. This new strategies are also expected to increase the costs. But the non-financial competitions such as brand reputation can be used to increase employee loyalty.

II. EAST AND WEST ANATOLIA

It is not possible to make a clear classification like east and west Anatolia. But it is possible to say that there are some clear differences between the frontier markets of east and west Anatolia. The volatility increases on the west of Anatolia and as we start to move to east the volatility decreases. The volatility can be about labor, about prices or the infrastructure.

The frontier markets of west Anatolia have tendency to grow. The growth of these markets are very fast comparing to the frontier markets of East Anatolia. Markets of East Anatolia is not very volatile. The main reason of the faster growth and high volatility of the

west Anatolian frontier markets, can be correlated with the distance to the big markets. Big cities like Istanbul, Izmir and Antalya are on the west side of Turkey. Ankara may be in the middle, but it is also close to the north west cities of Anatolia and very far to some east cities.

The existence of the big cities reduces the employee loyalty in Anatolia. The experienced employees prefer to work in the big cities for better compensations. The big cities are already attractive for the employees even without better compensations. Therefore it is possible to accept that the employee loyalty is higher in east Anatolia.

III. QUALITY

The relationship between perceived quality and brand loyalty, and the relationship between brand awareness and perceived quality are expected to be high at the emerging markets, for example it is found to be significant in Thailand as well as in Vietnam with the study of Nguyen, Barrett and Miller (2010). Semi-structured interview is used to learn the opinions of 50 call center employees. It is seen that 46 of the 50 participants also find a correlation between perceived quality and brand loyalty. Further, these 46 call center employees correlates employee loyalty with the brand.

The frontier markets are expected to have a higher employee loyalty and brand loyalty. The call centers, where the participants are working in, is located in a frontier market. The rate of paying attention to employee loyalty due to the brand loyalty is %100, as all these 50 participants share the same opinion. 38 of the interviewed 50 employees from Anatolian call centers are living with their families.

CONCLUSION

It is possible to foresee the problem of quality failure through scrutiny of environmental operating conditions (Enderwick, 2009). The environmental conditions are tough in middle and east Anatolia. On the other hand some of these conditions can be managed. This management has some additional costs, too. The rest of the conditions, like labor opportunities, will be better in time

Population of the frontier markets seem to be decreasing in time. But this decline is resourcing from the migrations. Therefore it is not a constraint. If the job opportunities are increased then the population of the frontier markets will also increase.

Malatya is an emerging market, the population of this city was 702.055 in 1990 as seen on Table 1. Malatya was an emerging market in this year. Between 1990 and 2000, the entry of the companies to this market continued with a growing rate. As a result, the population of Malatya increased and reached 853.658 in 2000. Most of the immigration came from Tunceli, which is next to Malatya.

Table 1. Population Statistics

Yıl	Bingöl	Malatya	Tunceli	Turkey
1990	250.966	702.055	133.143	56.473.035
2000	253.739	853.658	93.584	67.903.927
2007	251.552	722.065	84.022	70.586.256
2008	256.091	733.789	84.449	71.517.100
2009	255.745	735.884	83.061	72.561.312

Source: TUIK, 2000; TUIK, 2010.

After 2007, new investments are made to Bingol and Bingol became a frontier market. There is a call center in Bingol at the moment. The affect of the rise of a labor-intensive sector such as call center industry in Bingol can be seen by observing the rising population. The same rise cannot be observed on the population of Tunceli. Because the economy of Tunceli could not had the chance to expand.

The rate of living with the family increases from west to east. It is seen that the employees of Anatolian bank call centers which are in the easter cities live mostly with their families. These employees prefer to live with their families. The stress level of these employees decrease when they are able to see their family more often. Some of the participants also mentioned that “respect to the employer” is the part of their culture. These reasons increase the employee loyalty in East Anatolia.

Limitations and Future Plans

Product variety is important to increase efficiency, but it is a limitation at many markets. Some studies have illustrated empirically that there are differences in product variety between developed and emerging markets at product and feature level (Scavarda *et.al.*, 2009). The conditions of the frontier markets are much worse than the emerging markets. Therefore product variety is a serious constraint in frontier markets. It is not possible to make any kind of production anywhere in Anatolia. There are certain regions for certain productions. The features of the regions must be foreseen to increase the efficiency.

The constraint of product variety shows that at the Anatolian frontier markets, it is not possible to locate a huge production center which is designed to manufacture various products. On the other hand, the units can be diversified between Anatolian cities to diminish the costs and increase the efficiency. Anatolian frontier markets are able to increase the quality of certain kind of productions.

The main issue is the determination of the optimal or appropriate level of variety (Lancaster, 1990). Offering variety can provide differentiation in the marketplace, increasing revenues; on the other hand, it increases operational costs (Ramdas, 2003). For example, it is possible to see that bank call centers of Anatolia have higher service quality than the call centers which are located in big cities (Özkan, 2012). The call centers can be located in Anatolian frontier markets. These facilities are cost centers and Anatolian frontier markets are able to decrease the costs. It is also seen that the call center service quality is satisfying in Anatolia. Labor-intensive production or the appropriate events can be moved to Anatolian frontier markets.

Although it has been conjectured that diversification at the firm level can also create value by establishing external institutional relatedness (Li, Li, and Tan, 1998; Peng, Lee and Wang, 2005). This diversification can be made by using Anatolian plants. Anatolian plants with lower costs and higher efficiency will be able to create value. The probable failures of the Anatolian plants can be replaced by the other plants of the firm.

REFERENCES

- ENDERWICK, P. (2009) “Managing quality failure in China: lessons from the dairy industry case”, *International Journal of Emerging Markets*, Vol. 4, No. 3, pp. 220-234.
- LANCASTER, K. (1990) “The economics of product variety”, *Marketing Science*, Vol. 9, No. 3, pp. 189-206.
- LI, S., LI, M. and TAN, J. J. (1998) “Understanding diversification in a transition economy: A theoretical exploration”, *Journal of Applied Management Studies*, Vol. 7, No. 1, pp. 77–93.
- NGUYEN, T.D., BARRETT, N.J. and MILLER, K.E. (2010) “Brand loyalty in emerging markets”, *Marketing Intelligence and Planning*, Vol. 29, No. 3, pp. 222-232.
- ÖZKAN, A. H. (2012) “Choosing the right employees for a better CRM”, Paper presented at the 6th Annual Quality Conference, Hamdan Bin Mohammed University, Dubai.
- PENG, M. W., LEE, S. H. and WANG, D. Y. L. (2005) “What determines the scope of the firm over time? A focus on institutional relatedness”, *Academy of Management Review*, Vol. 30, No. 3, pp. 622–633.
- RAMDAS, K. (2003), “Managing product variety: an integrative review and research directions”, *Production and Operations Management*, Vol. 12 No. 1, pp. 79-101.
- SCAVARDA, L.F., REICHART, A., HAMACHER, S. and HOLWEG, M. (2009) “Managing product variety in emerging markets”, *International Journal of Operations*, Vol. 30, No.2, pp. 205-224.
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU (2000) “Genel nüfus sayımları 1970-2000”. Ankara.
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU (2010) “Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS)”. <http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul>. (22.02.2012).

FİNANSAL VARLIK FİYATLANDIRMA MODELİ VE SONRASINDAKİ GELİŞMELER¹

Semra BANK*

Hüseyin DAĞLI**

ÖZET

Bu çalışmada, sırasıyla, finans teorisinde risk ve beklenen getiri arasındaki ilişkiyi açıklamaya yönelik olarak kullanılan en yaygın model olan Finansal Varlık Fiyatlandırma Modeli'nin (FVFM), bu modelin ilk ampirik testlerinin, bu modeli takiben ortaya çıkan yeni modellerin ve FVFM'nden farklı olarak varlık fiyatlandırmasına yeni değişkenler dahil eden çalışmaların ayrıntılı bir açıklaması yapılmaktadır. Böylelikle, çalışma, bir taraftan FVFM'nin diğer varlık fiyatlandırma modelleri ile birlikte değerlendirilmesine imkan tanımakta, diğer taraftan ise, FVFM'nin ampirik başarısızlığını vurgulamaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Finansal Varlık Fiyatlandırma Modeli, FVFM Sonrasındaki Yeni Model Gelişmeleri, FVFM'nin Test Edilmesi

CAPITAL ASSET PRICING MODEL AND FOLLOWING DEVELOPMENTS

ABSTRACT

In this study, a detailed explanation of CAPM which is the most common model used for explaining of relationship between risk and expected return in financial theory, early tests of this model, new models following this model and studies that include new variables in asset pricing different from CAPM is provided, respectively. In this way, on the one hand, this study enable the assessment of CAPM together with other asset pricing models, and on the other hand, it emphasizes empirical failure of CAPM.

Keywords: Capital Asset Pricing Model, New Model Developments Following CAPM, Testing of CAPM

¹ Bu makale "Firmaya Özgü Riskin İMKB'de Araştırılması ve Analizi" adlı doktora tezinden türetilmiştir.

* Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi-İİBF-İşletme Bölümü, e-mail:sbank@ktu.edu.tr

** Prof.Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi-İİBF-İşletme Bölümü, e-mail:dagli@ktu.edu.tr

GİRİŞ

Ana temelleri, daha çok ortalama-varyans yaklaşımı olarak bilinen portföy seçim teorisini geliştiren Harry Markowitz (1952) tarafından hazırlanan varlık fiyatlandırma teorisi, esas itibariyle, Sharpe (1964) ve Lintner (1965)'in geliştirmiş olduğu FVFM ile kurulmuştur (Fama ve French, 2004: 1; Grandes vd., 2005: 5). Dengedeki varlıkların fiyatlamasıyla ilgilenen ve yatırımcıların beklenen getirileri ve varlık fiyatlarını riskin bir fonksiyonu olarak nasıl belirlediklerini açıklayan bu model, bir yatırım projesinin değerlendirilmesinde dünyadaki hemen hemen tüm ilgililer tarafından en çok kullanılan model olarak kabul edilmektedir (Grandes vd., 2005: 7; Lam, 2005: 7). Bununla birlikte, literatürde FVFM'ni test eden bir çok çalışma yapılmış ve bu çalışmalardan bir kısmı modeli destekleyici ya da çelişkili sonuçlar elde etmiş; bir kısmı ise elde edilen bulgular çerçevesinde yeni modellerin doğuşuna imkan vermiştir. Bu bağlamda, bir literatür değerlendirmesi olan bu çalışmada, sırasıyla, FVFM'ne, FVFM'ne yönelik ilk ampirik testlere, sonrasındaki yeni model çalışmalarına ve FVFM ile çelişkili bir durum arz eden, hisse senedi getirileriyle farklı değişkenlerin ilişkisi olduğunu tespit etmiş çalışmalara yer verilmiştir. Kapsam itibariyle literatürde öne çıkan çalışmaların dahil edilmiş olduğu bu çalışma, esas olarak, FVFM ile ilgili teorik bilgilendirmenin yanı sıra modele yönelik eleştirel bir bakış kazandırmayı amaçlamıştır.

I. FİNANSAL VARLIK FİYATLANDIRMA MODELİ

FVFM, esasında, piyasadaki varlıkların denge fiyatlarının nasıl oluşturulacağını açıklamaya çalışan bir modeldir (Sharifzadeh, 2006: 43). Model ilk olarak, Markowitz'in ortalama-varyans yatırımcılar ve portföylerin etkin sınır olduğu varsayımı üzerine oluşum yapan Sharpe (1964) ve Lintner (1965) tarafından geliştirilmiştir (Grandes vd., 2005: 5). Sharpe (1964:427-428)'e göre; bir birey belirli bir yatırımın arzu edilebilirliğini değerlendirirken, aşağıdaki toplam fayda fonksiyonuyla gösterildiği gibi iki parametrelilikten beklenen değer-standart sapma dağılımı temelinde hareket etmek isteyecektir.

$$U = f(E_w, \sigma_w) \quad (1)$$

Eşitlikte " E_w " terimi gelecekteki beklenen serveti ve " σ_w " terimi gelecekteki gerçek servetin " E_w " den olası farklılığının tahmini standart sapmasını göstermektedir. Sharpe,

yatırımcıların gelecekte beklenen servet yükselişini değer düşüşüne tercih ettiklerini ve yatırımcıların riskten kaçındıklarını varsaymış ve “ E_w ” ve “ σ_w ”ye ilişkin kayıtsızlık eğrilerinin yukarı yönlü eğimli olacağını vurgulamıştır. Sharpe (1964: 433-436), sermaye piyasasındaki denge koşullarını türetmek için ise, tüm yatırımcıların eşit koşullarda ödünç fon alıp, ödünç fon verebildikleri ortak bir saf/katkısız faiz oranı olduğunu ve yatırımcı beklentilerinin homojen olduğunu varsaymış ve dengede, riskli varlıkların etkin kombinasyonları için beklenen getiri ve getirinin standart sapması arasında basit doğrusal bir ilişkinin olacağını ileri sürmüştür. Ayrıca, varlıkların beklenen getirileri ve sistematik risk arasında uyumlu bir ilişki olacağını belirtmiştir.

Diğer taraftan Lintner (1965), ilk olarak risksiz menkul kıymetlere yatırım imkanları olan ve istediklerinde açığa satış yapabilen riskten kaçınan yatırımcıların optimal menkul kıymet portföyü seçim problemini ele almış, ikinci olarak ise riskten kaçınanların portföylerinde tutulan riskli varlıklar grubuna odaklanmıştır. Bu paralelde, riskli varlıklar portföyünde önemli denge özellikleri geliştirmiş ve bilhassa, risk primleri negatif (pozitif) olduğunda bile hisse senetlerinin optimal portföylerde uzun (kısa) vadeli kalabileceği koşullar oluşturmuştur. Lintner ayrıca, belirli bir menkul kıymetin beklenen getiri oranının, standart sapmasının, varyansının ve/veya kovaryanslarının farklı kombinasyonlarına yönelik anlatımlar geliştirmiştir. Dolayısıyla, ortaya çıkan bu “kayıtsızlık fonksiyonları”, “istenen getiri oranları” ve ilgili risk parametreleri arasındaki uygun fonksiyonel ilişkilere ve menkul kıymetlerin “risk sınıflarının” en iyi nasıl tasvir edilebileceğine dair bulgular sunmuştur. Diğer taraftan Lintner, belirsizliğin varlığını kendiliğinden, bütünüyle ve açık olarak yansıtan denge piyasa fiyatlarını ve bu belirsizliğe dair daha ayrıntılı çıkarımları türetme imkanı bulmuştur.

Sharpe (1964) ve Lintner (1965)’in çalışmalarının birlikte değerlendirilmesiyle, FVFM’nin bu iki çalışmada belirtilen aşağıdaki varsayımlarına ulaşılmaktadır (Sharifzadeh, 2006: 44-45):

1- Markowitz modeli gibi FVFM de yatırımcıların menkul kıymetlere yatırım kararlarında bu menkul kıymetlerin yalnızca iki özelliğiyle ilgilendiklerini varsaymıştır: Menkul kıymetlerin beklenen getiri oranı ve riski. Beklenen getiri oranı, yatırımın gelecekteki ödemelerinin ya da nakit akımlarının tahmini, yatırımın başlangıçtaki değerine bölünen başlangıçtaki yatırım neti olarak tanımlanmaktadır. Risk ise beklenen getiriden farklı olan

gerçekleşen getirilerin olasılığı olarak tanımlanmaktadır ve getirilerin standart sapmasıyla ölçülmektedir. Markowitz modelinde olduğu gibi, FVFM de yatırımcıların riske bu perspektiften baktığını varsaymıştır. Bu anlamda yatırımcılar yalnızca, getirilerin olasılık dağılım fonksiyonunun ilk iki momentiyle ilgilenmektedirler: İlk moment, beklenen ya da ortalama getiri oranı, ikinci moment ise yatırımdaki risk büyüklüğünü yansıtan getirilerin varyansıdır.

2- Tüm yatırımcılar rasyonel ortalama-varyans portföy optimize edicileridir ve etkin sınırdan etkin bir portföy seçmek için Markowitz modelini kullanmaktadırlar.

3- Tüm yatırımcılar benzer ekonomik dünya görüşüne sahiptirler ve menkul kıymetleri aynı şekilde analiz etmektedirler. Bu nedenle, tüm yatırımcılar, menkul kıymet getirilerinin, beklenen getiri oranlarının, getirilerin beklenen varyans ve kovaryanslarının ve tüm menkul kıymetlerin beklenen gelecek nakit akımlarının özdeş olasılık dağılım tahminlerine sahiptirler. Ayrıca, her bir menkul kıymetin getiri oranı normal dağılmaktadır ve bu nedenle yatırımcılar yalnızca menkul kıymetlerin olasılık dağılımlarının ilk iki momentiyle ilgilenmektedirler. Bu varsayım tüm yatırımcıların aynı Markowitz etkin sınır portföyleri tasavvur ettiğini ve menkul kıymetleri aynı metoda göre ve aynı girdi temelinde fiyatlandırıdığını vurgulamaktadır. Bu varsayım genelde homojen beklentiler ya da inanışlar varsayımı olarak anılmaktadır.

4- Herhangi bir tam rekabetçi piyasada olduğu gibi sermaye piyasası, yatırımcılar olarak adlandırılan birçok menkul kıymet alıcı ve satıcısından oluşmaktadır. Her bir yatırımcının serveti tüm yatırımcıların toplam servetine nazaran küçüktür ve bu nedenle her bir yatırımcı sermaye piyasasında fiyat kabul edicidir. Denge fiyatları tüm yatırımcıların işlemleriyle belirlenmesine rağmen, bireysel bir yatırımcının işlemi kendi başına piyasa fiyatlarını etkilememektedir.

5- Tüm yatırımcılar özdeş bir elde tutma dönemi planlamaktadırlar. Söz konusu bu tek elde tutma dönemi bir ay, bir yıl ya da diğer herhangi bir zaman dönemi olabilmektedir. Fakat her ne olursa olsun, tüm yatırımcıların homojen elde tutma dönemi yatırım ufkuna sahip olduğu varsayılmaktadır.

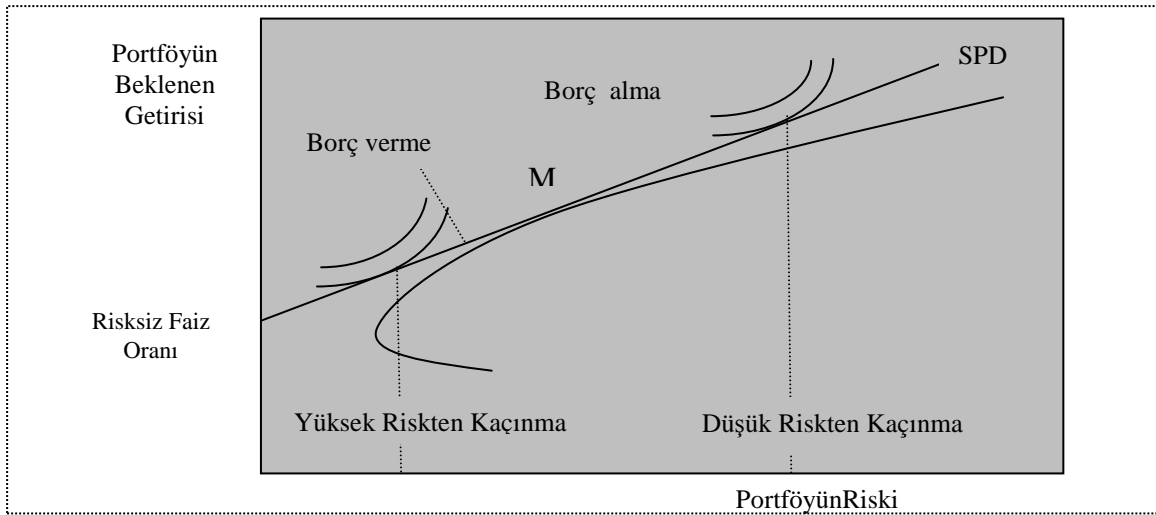
6- Yatırımlar, hisse senetleri, yatırım fonları ve tahviller gibi borsada işlem gören tüm finansal varlıklar ve risksiz bir varlıkla sınırlıdır.

7- Tüm yatırımcıların aynı risksiz orandan sınırsız miktarda borç alıp verebildiği, getirilerinin varyansı sıfır olan risksiz bir varlık vardır.

8- Sermaye piyasasındaki yatırım, işlem maliyeti içermemekte ya da yatırımcılar için herhangi bir vergi yükümlülüğü doğurmamaktadır. Bu varsayım yatırımcıların portföy seçerken ya da yeniden dengelerken dikkate aldıkları faktörlerin yalnızca beklenen getiriler ve getirilerin varyansı olduğunu kesinleştirmektedir.

FVFM'nin yatırımcıların risksiz faiz oranından sınırsız miktarda borç alıp verebileceğine yönelik varsayımı, risk toleransları ne olursa olsun tüm yatırımcıların optimal portföyleri olarak görecekları ve yalnızca o portföye yatırım yapacakları tek bir portföy olduğu sonucuna götürmektedir. Yatırımcı portföyleri, yalnızca farklı düzeylerde risksiz varlık borç almaları ya da vermeleri yönünden birbirlerinden farklı olmaktadır. Bu evrensel olarak optimal portföy, aşağıdaki şekilde gösterildiği gibi dikey eksen üzerinde risksiz orandan geçen sermaye dağıtım doğrusuyla etkin sınırın teğet noktasından türetilmektedir. Teğet doğru sermaye piyasası doğrusu (SPD) olarak, teğet noktasıyla temsil edilen portföy piyasa portföyü olarak adlandırılmakta ve genelde "M" terimi ile gösterilmektedir. Söz konusu M portföyü ise, tüm riskli varlıkları içerdiği için tamamen çeşitlendirilmiş bir portföy olarak kabul edilmektedir (Sharifzadeh, 2006: 39, 47, 48).

Şekil 1: Sermaye Piyasası Doğrusu ve Global Optimal Portföy

Kaynak: Sharifzadeh, 2006: 39

Şekildeki SPD yatırım yapılabilecek bütün riskli ve risksiz portföy bileşimlerini temsil etmektedir (Dağlı, 2009: 329). Tüm yatırımcılar SPD üzerinde olmak istediğinden, etkin sınırdaki portföyler dışında yatırımcılar yalnızca risksiz varlıkla kombine edilmiş M . piyasa portföyüne yatırım yapmaktadırlar. Ortalama düzeyde riskten kaçınan bir yatırımcı yalnızca M portföyüne yatırım yapacakken, yüksek düzeyde riskten kaçınan bir yatırımcı servetinin bir kısmını M portföyüne yatıracak, kalanını risksiz faiz oranından borç verecektir. Düşük düzeyde riskten kaçınan bir yatırımcı ise risksiz faiz oranından borç alarak servetinden daha fazlasını M portföyüne yatıracaktır. (Sharifzadeh, 2006: 47-48). Sabit terimi risksiz faiz oranına eşit olan SPD'nin eğimi ise, piyasa risk priminin toplam riske (piyasanın standart sapmasına) oranı olmaktadır. Piyasa risk primi, piyasa getiri oranı ile risksiz faiz oranı arasındaki farktır. Bu bağlamda, riskin piyasa fiyatı olarak da tanımlanan SPD'nin eğimi:

$$E = \frac{E(R_m) - R_f}{\sigma_m} \quad (2)$$

ile gösterilmektedir. Eşitlikte;

E : SPD'nin eğimi,

$E(R_m)$: Piyasa portföyünün beklenen getiri oranı

σ_m : Piyasa portföyü getirilerinin standart sapması

R_f : Risksiz faiz oranı.

ile tanımlanmaktadır (Dağlı, 2009: 329-330; Sharifzadeh, 2006: 50).

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere, Sharpe ve Lintner, yatırımcıların homojen beklentilere sahip olmaları ve optimal olarak ortalama varyans etkin portföyler elde tutmaları durumunda, piyasa anlaşmazlığı olmadığı sürece yatırım yapılan tüm varlık portföyünün ya da piyasa portföyünün kendiliğinden ortalama-varyans etkin portföy olacağını göstermişlerdir. Dolayısıyla, klasik FVFM eşitliği piyasa portföyünün ortalama-varyans etkinliğinin doğrudan bir çıkarımı olmaktadır (Campbell vd., 1997: 182). Bu bağlamda, herhangi bir minimum varyanslı portföy için geçerli olan cebirsel ilişki piyasa portföyü için de geçerli olmalıdır. Spesifik olarak, n riskli varlığın bulunması durumunda söz konusu piyasa portföyü için minimum varyans koşulu;

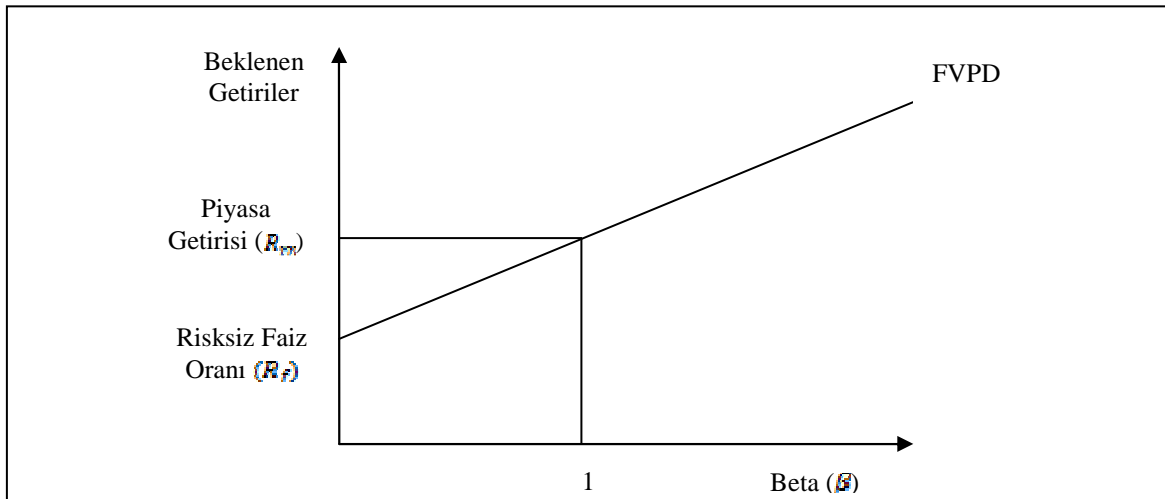
$$E[R_i] = E[R_E] + \beta_i(E[R_m] - E[R_E]) \quad i = 1, 2, \dots, n \quad (3)$$

şeklinde ifade edilmektedir. Eşitlikte “ R_m ” terimi piyasa portföyü getirisini, “ $E[R_i]$ ” terimi i varlığının beklenen getirisini ve “ $E[R_m]$ ” terimi piyasa betaları sıfıra eşit olan (getirileri piyasa getirisiyle ilişkili olmayan) varlıkların beklenen getirisini göstermektedir. Diğer taraftan, risksiz borç alma ve vermenin söz konusu olduğu koşullarda piyasa getirisiyle ilişkili olmayan varlıkların beklenen getirisi ($E[R_i]$) risksiz faiz oranına (R_f) eşit olmalıdır. Bu durumda beklenen getiri ve beta arasındaki ilişki, aşağıdaki Sharpe-Lintner FVFM eşitliğini vermektedir:

$$E[R_i] = R_f + \beta_i(E[R_m] - R_f) \quad i = 1, 2, \dots, n \quad (4)$$

Eşitlikte “ β_i ” terimi, i menkul kıymetinin piyasa portföyü varyansının bir bölümü olarak ölçülen piyasa portföyü riskine katkısını ölçmektedir. “ β_i ”, i varlığının piyasa betasını göstermekte ve i varlığının getirisinin piyasa getirisiyle olan kovaryansının piyasa getirisinin varyansına bölünmesiyle ($\beta_i = \frac{Cov[R_i, R_m]}{Var[R_m]}$) elde edilmektedir (Campbell vd., 1997: 182; Fama ve French, 2004: 28-29; Sharifzadeh, 2006: 52). Söz konusu eşitlik, herhangi bir i varlığının beklenen getirisinin risksiz faiz oranı ile risk priminin toplamına eşit olduğunu ifade etmektedir (Fama ve French, 2004: 29). Bu bağlamda eşitlik, tek bir yatırım aracının risk-getiri ilişkisini veren finansal varlık piyasa doğrusunun (FVPD) eşitliğini göstermektedir. FVFM’nin grafiksel tanımını veren FVPD ise aşağıdaki gibi şekillendirilmektedir (Dağlı, 2009: 335):

Şekil 2: Finansal Varlık Piyasa Doğrusu ve Beklenen Getiri-Beta İlişkisi

Kaynak: Sharifzadeh, 2006: 54

Bu noktada, FVPD ve SPD arasındaki farkın ayırt edilmesi gerekmektedir. SPD, uygun portföy risk ölçümünün portföy standart sapması ya da varyansı olması sebebiyle, portföy standart sapmasının fonksiyonu olarak, risksiz varlık ve piyasa portföyünden oluşan etkin portföylerin risk primini ifade etmektedir. Buna karşın FVPD, iyi çeşitlendirilmiş portföyler kapsamında tutulan menkul kıymetler için betanın uygun risk ölçümü olması nedeniyle, menkul kıymetlerin risk primini betalarıyla ilişkilendirmektedir. Diğer taraftan, beklenen getiri-beta ilişkisi menkul kıymet portföyleri için de geçerlidir, bu nedenle, FVPD menkul kıymetlerin yanı sıra portföyler için kullanılabilir.

Piyasa dengesinde menkul kıymetlerin risk-getiri ilişkisini yansıtan FVPD, her bir menkul kıymetin piyasada adil bir şekilde fiyatlandırılıp fiyatlandırılmadığının değerlendirilmesinde kullanılabilir. Eğer bir menkul kıymet denge fiyatından işlem görüyorsa, bu menkul kıymetin belirli bir beta seviyesindeki beklenen getirisi FVPD üzerinde olmalıdır. Dolayısıyla, belirli bir zaman noktasında, bir menkul kıymetin FVFM eşitliğinden bağımsız elde edilen getiri oranı tahmini FVPD'nun üstünde yer alırsa menkul kıymetin kendi denge değerinin altında işlem gördüğü (düşük değerlendirildiği); FVPD'nun altında yer alırsa menkul kıymetin kendi denge değerinin üstünde işlem gördüğü (aşırı değerlendirildiği) anlamına gelmektedir. Menkul kıymetin FVPD ile belirtilen beklenen getiri oranı ve gerçekleşen getiri oranı arasındaki fark genelde alfa olarak adlandırılmakta ve yatırım yönetimi sahasında " α " ile gösterilmektedir. Portföy yöneticileri FVFM'nin söz konusu bu çıkarımını ise, düşük değerli menkul kıymetleri ortaya çıkarmak ve pozitif alfaya sahip portföyler oluşturmak için kullanmaktadırlar (Sharifzadeh, 2006: 55).

II. FİNANSAL VARLIK FİYATLANDIRMA MODELİ SONRASINDAKİ ÇALIŞMALAR

Literatürde yer alan FVFM'ne yönelik testler, beklenen getiri ve piyasa betası arasındaki ilişkinin model tarafından vurgulanan üç çıkarımına odaklanmaktadır. Bunlardan ilki; varlıkların beklenen getirilerinin betalarıyla lineer ilişkili olduğu ve başka hiçbir değişkenin marjinal açıklayıcı güce sahip olmadığıdır. İkincisi; beta priminin pozitif olduğu, yani piyasa portföyünün beklenen getirisinin, getirileri piyasa getirisiyle ilişkili olmayan varlıkların

beklenen getirisini aşmakta olduğudur. Sonucusu ise, modelin Sharpe-Lintner versiyonunda piyasayla ilişkili olmayan varlıkların risksiz faiz oranına eşit beklenen getirilere sahip olduğu ve beta priminin beklenen piyasa getirisi ile risksiz faiz oranı arasındaki fark olduğudur. Bu tahminlere ilişkin testlerin çoğu ya yatay kesitsel ya da zaman serileri regresyonlarını kullanmaktadır ve söz konusu her iki yaklaşım modelin ilk testlerini göstermektedir (Fama ve French, 2004: 30). Diğer taraftan, literatürde yer alan FVFM'ne yönelik testlerin karışık sonuçlar verdiği de dikkat çekici bir husustur. İlk testler çoğunlukla modeli destekleyici nitelikte sonuçlar elde etmiştir. Söz konusu araştırmalar, beta ve varlık getirileri arasında anlamlı pozitif bir ilişki ortaya koymuş olmalarına rağmen, beta eğiminin hipotezlenenden daha düşük olduğunu ve diğer faktörlerin getirileri sistematik olarak etkilediğini tespit etmiştir. Dolayısıyla bu sonuçlar, risksiz borç alma ve verme varsayımını yumuşatan Black (1972) modeli, Merton'un (1973) Zamanlararası FVFM, Breeden'in (1979) Tüketim FVFM ve Ross'un (1976) Arbitraj Fiyatlandırma Teorisi (AFT) gibi modellerin doğuşuna neden olmuştur. 1970'lerin sonlarından itibaren ise, literatürde, farklı faktörleri ortalama menkul kıymet getirilerinin tahmincisi olarak tanımlayan çalışmalar ortaya çıkmaya başlamıştır (Porras, 1998: 3).

Yukarıdaki açıklamalar paralelinde, izleyen aşamada öncelikle FVFM'ne yönelik ilk ampirik testler ve yeni model çalışmaları incelenecek, sonrasında ise, modelin getirileri açıklamadaki başarısızlığına dikkat çekmek amacıyla, 1970 yılını takiben literatürde önem arz etmiş FVFM ile çelişkili çalışmalar kısaca açıklanılmaya çalışılacaktır.

A. İlk Ampirik Testler

Literatürdeki ilk yatay kesit regresyon testleri, Sharpe-Lintner modelinin beklenen getiri ve piyasa betası arasındaki ilişkinin sabit ve eğimle ilgili varsayımlarına odaklanmaktadır. Takip edilen yaklaşım ortalama varlık getirilerinin yatay kesitini, varlık betaları tahminleri üzerinde regresyona koşmaktır. Daha önce de belirtildiği gibi, model, bu regresyonlardaki sabitin risksiz faiz oranı olduğunu, beta katsayısının ise risksiz oranı aşan beklenen piyasa getirisi olduğunu varsaymaktadır (Fama ve French, 2004: 30). Bu bağlamda, Black vd. (1972), Fama ve Macbeth (1973) ve Blume ve Friend (1973) konu ile ilgili olarak literatürde yer alan önemli yatay kesit regresyon çalışmaları arasındadırlar.

Black vd. (1972), terimlerinin tahmini şeklini kullanarak göstermiş olduğu (3) no'lu eşitlikte her iki taraftan da risksiz varlık getirisini (R_f) düşerek söz konusu eşitliği getiri “fazlaları” yönünden aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

$$E(\tilde{R}_i) = \gamma_0 + \gamma_1 \beta_i \quad (5)$$

Eşitlikte $\gamma_0 = E(\tilde{r}_z)$ olarak, $\gamma_1 = E(\tilde{r}_m) - E(\tilde{r}_z)$ olarak tanımlanmış ve esas itibariyle $\gamma_0 \neq 0$ olup olmadığı test edilmiştir. Etkinliği sağlamak için menkul kıymetleri beta tahminlerini esas alarak 10 portföye gruplayan Black ve diğerleri, portföy seçiminde kullanılan betaların ölçüm hatası içerecek olması nedeniyle böyle bir gruplandırmanın portföy “beta” sının yansız tahminlerini vermeyeceğini ve bu şekildeki bir prosedürün testlere seçim yanlılığı getireceğini belirtmişlerdir. Bu paralelde çalışmada, söz konusu yanlılığı ortadan kaldırmak için menkul kıymetin gelecek yıldaki portföy gruplamasının seçiminde araç değişken olarak önceki dönemin beta tahmini kullanılmıştır. Böylelikle, beta tahminleri portföy “beta” sının yansız tahminleri olan 10 portföy oluşturulmuş ve ara dönemlerdeki portföy beta tahminlerinin önemli ölçüde durağan olduğu gösterilmiştir.

Çalışma, portföy getirileri fazlasının piyasa portföyü getirileri fazlası üzerindeki zaman serileri regresyonunun, modelin geleneksel şeklindeki varsayımların aksine, yüksek-betalı menkul kıymetlerin anlamlı negatif sabitlere, düşük-betalı menkul kıymetlerin ise anlamlı pozitif sabitlere sahip olduğunu tespit etmiştir. Diğer taraftan, çalışma, ortalama portföy getirileri fazlasının beta tahminleri karşısındaki yatay kesitsel grafikleri ile ortalama getiri fazlası ve beta arasındaki ilişkinin lineer olduğunu, ancak, yatay kesitsel ilişkideki sabitin ve eğimin farklı ara dönemlerde değişmiş olduklarını ve FVFM'nin geleneksel şekliyle uyumlu olmadıklarını belirtmiştir. Dolayısıyla çalışma, hem zaman serileri hem de yatay kesitsel test sonuçlarıyla “ $\gamma_0 = 0$ ” hipotezini reddetmiş ve varlık fiyatlandırma modelinin geleneksel şeklinin verilerle uyumlu olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Fama ve Macbeth (1973), New York Menkul Kıymetler Borsası'ndaki (New York Stock Exchange-NYSE) hisse senetlerinin ortalama getiri ve riskleri arasındaki ilişkiyi test etmiştir. Testlerin teorik temelini iki parametrelî portföy modeli ve iki parametrelî portföy modelinden türetilen piyasa dengesi modelleri oluşturmuştur. Çalışmada;

$$E(\tilde{R}_i) = E(\tilde{R}_0) + [E(\tilde{R}_m) - E(\tilde{R}_0)]\beta_i^2 \quad (6)$$

eşitliği itibariyle test edilebilir üç çıkarım belirlenmiştir:

(C1) Herhangi bir etkin m portföyünde bir menkul kıymetin beklenen getirisi ve riski arasındaki ilişki lineerdir.

(C2) β_i , m etkin portföyündeki i menkul kıymetine ait riskin tam olarak ölçümüdür; i 'nin başka bir risk ölçümü bu eşitlikte gözükmemektedir.

(C3) Riskten kaçan yatırımcıların olduğu bir piyasada riskin artması beklenen getirilerin artması ile ilişkilidir; yani $E(\tilde{R}_m) - E(\tilde{R}_0) > 0$ 'dır.

Bu paralelde çalışmada C1-C3 beklenen-getiri koşullarını test etmek için gözlenen ortalama getirilerin kullanılmasına imkan veren, dönemden döneme getiriler modeli tercih edilmiştir. İlerleyen aşamada ise, yukarıdaki eşitliğin aşağıdaki stokastik genellemesi önerilmiştir:

$$\tilde{R}_{it} = \tilde{\gamma}_{0t} + \tilde{\gamma}_{1t}\beta_i + \tilde{\gamma}_{2t}\beta_i^2 + \tilde{\gamma}_{3t}s_i + \tilde{\eta}_{it} \quad (7)$$

Eşitlikte t alt indisi t dönemini ifade etmiş, böylelikle " \tilde{R}_{it} ", $t-1$ döneminden t dönemine i menkul kıymetinin bir dönemlik yüzde getirisi olmuştur. Bu bağlamda çalışma, C1 koşul hipotezini $E(\tilde{\gamma}_{2t}) = 0$ şeklinde, C2 koşul hipotezini $E(\tilde{\gamma}_{3t}) = 0$ şeklinde ve C3 koşul hipotezini $\tilde{\gamma}_{1t}$ risk priminin beklenen değerinin pozitif olması $\{E(\tilde{\gamma}_{1t}) = E(\tilde{R}_{mt}) - E(\tilde{R}_{0t}) > 0\}$ şeklinde belirtmiştir. (7) no'lu eşitlik $\tilde{\gamma}_{0t}$, $\tilde{\gamma}_{1t}$ ve $\tilde{\gamma}_{2t}$ 'nin dönemden döneme stokastik olarak değişmesine imkan verirken, $\tilde{\gamma}_{3t}$ 'nin zaman içinde stokastik olarak değişebileceği vurgulanmıştır. " β_i^2 " değişkeninin lineerliği test etmek için dahil edildiği eşitlikte s_i , i menkul kıymetinin deterministik olarak " β_i " ile ilişkili olmayan riskinin kısmen ölçümü anlamına gelmiştir. " $\tilde{\eta}_{it}$ " hata teriminin sıfır ortalamaya sahip olduğu ve (2) no'lu eşitlikteki diğer tüm değişkenlerden bağımsız olduğu varsayılmıştır. Tüm portföy getiri dağılımlarının normal (ya da simetrik durağan) olması gerekiyorsa, bu durumda " $\tilde{\eta}_{it}$, $\tilde{\gamma}_{0t}$, $\tilde{\gamma}_{1t}$, $\tilde{\gamma}_{2t}$ ve $\tilde{\gamma}_{3t}$ " değişkenlerinin çok

²Bu eşitliki menkul kıymetinin beklenen getirisi, m portföyündeki risksiz menkul kıymetinin beklenen getirisi $E(\tilde{R}_0)$ ve $E(\tilde{R}_m) - E(\tilde{R}_0)$ arasındaki farkın β_i ile çarpılmasıyla bulunan risk priminin toplamına eşit olduğunu ifade etmektedir (Fama ve Macbeth, 1973: s. 610).

değişkenli normal (ya da simetrik durağan) bir dağılıma sahip olması gerektiği belirtilmiştir. Çalışmada ayrıca Sharpe-Lintner hipotezi $E(\tilde{r}_{i,t}) = R_{f,t}$ şeklinde ifade edilmiştir.

Fama ve Macbeth (1973) elde etmiş olduğu bulgularla, iki parametrelili modelin önemli test edilebilir çıkarımlarını desteklemektedir. Çalışma; ortalama olarak, risk ve getiri arasında pozitif bir ödünleşim olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca çalışmada, dönemden döneme “stokastik doğrusalsızlık” olmasına rağmen, ortalama olarak etkilerinin sıfır olduğu ve bir dönemden diğerine sıfırdan farklı tahmin edilemezliği hipotezi reddedilememiştir. Böylelikle, bir yatırımcının portföy kararı verirken iki parametrelili modelin vurguladığı şekilde, menkul kıymetin portföy riski ve beklenen getirisi arasındaki ilişkinin doğrusal olduğunu varsayması yönündeki hipotez reddedilememiştir. Diğer taraftan çalışmada, iki parametrelili modelin portföy riskinden başka hiçbir risk ölçümünün sistematik olarak ortalama getirileri etkilemediği hipotezi reddedilememiştir.

Blume ve Friend (1973) ise, adi hisse senetleri için getiri oluşturma sürecinin; $\tilde{R}_i = E(\tilde{R}_i) + \delta_1 + \beta_i(\tilde{\delta}_2 - \tilde{\delta}_1) + \tilde{\varepsilon}_i$ şeklini alması durumunda, finansal varlıklarda gözlenen getirilerin bir açıklaması olarak finansal varlık fiyatlandırma teorisinin reddini gerektirecek bulgu elde etmiştir. Çalışmada, bu teorisinin farklı türdeki finansal varlıkların getirilerini açıklamadaki başarısızlığının kusursuz çalışan açığa satış mekanizması varsayımından kaynaklanabileceği belirtilmiştir.

Yatay kesit regresyonlarının yanı sıra, literatürde FVFM’ni test etmek için takip edilen ikinci yaklaşım zaman serileri regresyonlarını kullanmaktır (Fama ve French, 2003: 8). Bu paralelde Jensen (1968), beklenen getiri ve piyasa betası arasındaki ilişkinin Sharpe-Lintner versiyonunun ayrıca bir zaman serileri regresyon testini vurguladığını belirten ilk çalışmadır (Fama ve French, 2004: 31-32). Jensen (1968) portföy “performansı” konseptinin;

- 1- Portföy yöneticisinin ya da menkul kıymet analistinin gelecekteki menkul kıymet fiyatlarını tahmin etme başarısı vasıtasıyla portföy getirilerini artırma yeteneği,
- 2- Portföy yöneticisinin portföyü elde tutanlarla ortaya çıkan “sigortalanabilir risk” miktarını minimize etme yeteneği (etkin çeşitlendirme aracılığıyla),

şeklinde en az iki farklı boyutu olduğunu belirtmiş ve bir yöneticinin tahmin yeteneğinin fon getirilerine ne kadar katkı sağladığını tahmin eden riske göre düzeltilmiş bir portföy performans ölçümü (Jensen Alfa'sı) türetmiştir. Bu bağlamda; Sharpe ve Lintner'in daha önce ifade edilen risk-getiri ilişkisi geçerliyse, i varlığının getiri "fazlasının" piyasa getiri fazlası üstündeki zaman serileri regresyonunda sabit terim;

$$R_{it} - R_{ft} = \alpha_i + \beta_i(R_{mt} - R_{ft}) + \varepsilon_{it} \quad (8)$$

tüm i varlıkları için sifıra eşittir. Dolayısıyla, yukarıdaki eşitlikteki sabit terim tahminleri Sharpe-Lintner FVFM'nin, bir varlığın ortalama getiri fazlasının $(R_{it} - R_{ft})$ 'nin ortalama değeri bu varlığın gerçekleşen FVFM risk primiyle (varlığın tahmin edilen betası β_i $(R_{mt} - R_{ft})$ 'nin ortalama değeri) tamamen açıklanabildiği şeklindeki varsayımını test etmek için kullanılabilir (Fama ve French, 2003: 8).

Kökene Jensen (1968)'e dayanan zaman serileri analizleri ilk kez Friend ve Blume (1970) ve Black ve diğerleri (1972) tarafından uygulanmıştır (Fama ve French, 2003: 8). Bu paralelde Friend ve Blume (1970), tek parametrelili performans ölçümlerinin yeterliliğini incelemiş olduğu çalışmada rastgele portföylerin beta değerlerinin zaman içinde dikkat çekecek derecede sabit olduğunu doğrulayan bulgular elde etmiştir. Black ve diğerleri (1972) ise, daha önce ifade edildiği üzere, portföy getirileri fazlasının, piyasa portföyü getirileri fazlası üzerindeki zaman serileri regresyonunun, modelin geleneksel şeklindeki varsayımların aksine, yüksek-betalı menkul kıymetlerin anlamlı negatif sabitlere, düşük-betalı menkul kıymetlerin ise anlamlı pozitif sabitlere sahip olduğunu tespit etmiştir. Dolayısıyla, her iki çalışma da beta ve ortalama getiri arasındaki ilişkinin çok basık olduğu bulgusunu elde etmiş çalışmalar olarak değerlendirilmektedir (Fama ve French, 2004: 32).

B. Yeni Model Arayışları

Literatürde, FVFM'nin çeşitli varsayımlarının gerçeğin daha iyi yansıtılması için yumuşatılmasını amaçlayan çok sayıda değişiklik önerilmiştir. Bu bağlamda Black (1972) FVFM'nin yeni bir versiyonunu öneren ilk çalışma olmuştur (Porras, 1998: 16). Black (1972), FVFM'yi türetmekte kullanılan klasik varsayımlardan daha kısıtlı olan iki varsayım altında sermaye piyasası dengesinin yapısını araştırmıştır. Bu paralelde, öncelikle, risksiz varlığın ve

risksiz borç alma ve verme imkanının olmadığı varsayılmış; sonrasında ise, risksiz bir varlığın ve bu risksiz varlıkta uzun vadeli pozisyon alma imkanının olduğu ancak kısa vadeli pozisyon alma imkanının (borç alma) olmadığı varsayılmıştır. Diğer taraftan, her iki durumda da yatırımcının riskli varlıklarda sınırsız uzun ya da kısa vadeli pozisyonlar alabileceği varsayılmıştır. Her iki durumda da herhangi bir riskli varlığın beklenen getirisinin betasının lineer bir fonksiyonu olduğunu tespit eden Black'e göre; risksiz bir varlığın olduğu bir durumda, riskli varlığın beklenen getirisini bu varlığın betasıyla ilişkilendiren doğrunun eğimi, borç almada kısıtlamanın bulunmadığı durumdaki eğimden daha küçük olmalıdır. Bu suretle Black (1972), borç almanın kısıtlandırıldığı bir modelin Black ve diğerleri (1972)'de raporlanan ampirik bulgularla uyumlu olduğunu belirtmiştir. Diğer taraftan Black (1972), her iki durumda da her bir portföyün riskli kısmının m (piyasa portföyü) ve z (minimum varyanslı sıfır betalı portföy) portföylerinin ağırlıklı bir kombinasyonu olduğunu belirtmiştir. Black'e göre; z portföyü riskli i varlığıyla $(1 - \beta_i)$ ile orantılı bir kovaryansa sahiptir. Risksiz bir varlığın olması durumunda, risksiz varlık içeren etkin portföyler, risksiz varlık ve riskli bir "i" portföyünün tüm ağırlıklı kombinasyonları olmaktadır. Sözü edilen "i" portföyü ise, portföy getirisi ve risksiz varlık getirisi arasındaki beklenen farkın portföy getirisinin standart sapmasına oranının en yüksek olduğu etkin riskli varlıklar portföyüdür.

FVFM'nin Black versiyonu olarak bilinen bu versiyonunda, i varlığının beklenen getirisi için $(E[R_i])$, aşağıdaki eşitlik yazılabilmektedir:

$$E[R_i] = E[R_{0m}] + \beta_i(E[R_m] - E[R_{0m}]) \quad (9)$$

Eşitlikte " R_m " terimi, piyasa portföyü getirisini ve " R_{0m} " terimi, piyasa portföyü ile ilişkilendirilmiş sıfır betalı portföyün getirisini göstermekte olup, bu portföy, piyasa portföyü ile ilişkili olmayan tüm portföylerin minimum varyansına sahip olan portföy olarak tanımlanmaktadır. Black modeli için getiriler genel olarak enflasyon-ayarlı temelde ifade edilmektedir ve " β_i " reel getiriler açısından aşağıdaki şekilde tanımlanmaktadır (Campbell vd., 1997: 182-183):

$$\beta_i = \frac{Cov[R_i, R_m]}{Var[R_m]} \quad (10)$$

Genel itibariyle değerlendirildiğinde, FVFM'nin Black ve Sharpe-Lintner versiyonlarında yer alan beklenen getiri ve piyasa betası arasındaki ilişkiler, her bir modelin

$E[R_{\beta}]$ (piyasayla ilişkili olmayan varlıkların beklenen getirisi) ile ilgili ifade ettikleri açısından farklılaşmaktadır. Black versiyonu $E[R_{\beta}]$ 'nin beklenen piyasa getirisinden daha az olması gerektiğini, böylelikle beta priminin pozitif olduğunu ifade etmekten, Sharpe-Lintner versiyonu, $E[R_{\beta}]$ 'nin risksiz faiz oranı olması gerektiğini ve bir birim beta riski için primin ($E(R_{m}) - R_f$) olduğunu ifade etmektedir (Fama ve French, 2004: 29-30).

İkinci olarak, Merton (1973)'ün Zamanlararası FVFM, FVFM'nin statik yapısını yumuşatmaktadır (Porras, 1998: 18). Bu kapsamda Merton (1973);

- 1- FVFM'nin basitliğine ve ampirik çözülebilirliğine sahip olan,
- 2- Beklenen fayda maksimizasyonu ve varlıkların sınırlı sorumluluğuyla uyumlu,
- 3- Getiriler arasındaki ilişkinin ampirik bulguyla daha uyumlu bir tanımlamasını veren,

bir sermaye piyasası denge modeli geliştirmiştir. Merton'a göre; mevcut dönemin haricindeki olayları dikkate almayan tek-dönemli maksimizlerden farklı olarak zamanlararası maksimazer, portföy seçiminde, cari dönem getirileri ve gelecekte elde edilecek getiriler arasındaki ilişkiyi hesaba katmaktadır. Örneğin, belirli bir varlığın cari getirisinin verimlerdeki (kapitalizasyon oranları) değişimlerle negatif ilişkili olduğu varsayıldığında, gelecek dönemin gerçekleşen verim fırsatları beklenenden daha düşükse, yatırımcı bu varlığı elde tutmak suretiyle, varlıktan daha yüksek bir getiri elde etmeyi beklemektedir. Diğer taraftan model, sermaye piyasasının aşağıdaki şekilde yapılandırıldığını varsaymıştır:

- 1- Tüm varlıklar sınırlı sorumluluğa sahiptir.
- 2- İşlem maliyetleri, vergiler ya da varlıkların bölünmezliğiyle ilgili problemler yoktur.
- 3- Her bir yatırımcı istediği kadar varlığı piyasa fiyatından alıp satabileceğine inandığı için kıyaslanabilir varlık seviyeli yeterli sayıda yatırımcı vardır.
- 4- Sermaye piyasası daima dengededir.
- 5- Aynı faiz oranından borç alınıp verilebilmesi için bir borsa mevcuttur.
- 6- Tüm varlıkların açığa satışına (getirinin tam kullanımıyla) izin verilmektedir.
- 7- Varlık ticareti zaman içinde devamlı olarak gerçekleşmektedir.

Bu modelde piyasa faktörü bir faktör olarak, durum değişkenleri ek faktörler olarak ele alınmaktadır. Ek faktörler yatırımcıların gelecekteki yatırım fırsatlarıyla ilgili belirsizliklerden

korunma taleplerinden kaynaklanmaktadır (Campbell vd., 1997: 221). Yatırımcılar FVFM'ye göre yalnızca portföylerinin cari dönem sonunda getirdiği servetle ilgilenmekte iken; Zamanlararası FVFM'ne göre ise, hem dönem sonu ödemeleriyle hem de ödemeleri yatırmak zorunda kalacakları fırsatlarla ilgilenmektedirler. Böylelikle Zamanlararası FVFM yatırımcıları, $(t-1)$ zamanında bir portföy seçerken t zamanındaki servetlerinin gelecekteki durum değişkenleriyle (emek geliri, t zamanındaki tüketim mallarının fiyatı ve portföy fırsatlarının yapısı ve t zamanından sonraki tüketim ve yatırım fırsatları) nasıl değişebileceğini dikkate almaktadırlar. FVFM yatırımcıları gibi Zamanlararası FVFM yatırımcıları da yüksek beklenen getiri ve düşük getiri varyansını tercih etmektedirler. Fakat Zamanlararası FVFM yatırımcıları portföy getirilerinin durum değişkenleriyle olan kovaryanslarıyla da ilgilenmektedirler. Dolayısıyla, optimal portföyler belirli bir getiri varyansı ve bu getirilerin ilgili durum değişkenleri ile olan kovaryans seviyesinde en büyük olası beklenen getiriye sahip olan “çok faktörlü etkin” portföyledir (Fama ve French, 2004: 37-38).

Zamanlararası FVFM'deki çoklu betalar modelin ampirik olarak testini ya da pratiksel uygulamasını oldukça güçleştirmektedir. Tüketim FVFM Merton'un modelini tek ölçülebilir risk faktörlü bir şekle indirgeyen natürel bir uzanımdır. En dikkate değer örneği Breeden (1979) tarafından tanıtılmıştır. (Porras, 1998: 18). Breeden (1979), tüketim malları fiyatlarının ve yatırım fırsatlarının belirsiz olduğu çok mallı, sürekli zamanlı bir modelde tek betalı bir varlık fiyatlandırma modeli türetmektedir. Risksiz varlık olmadığında sıfır-betalı fiyatlandırma modelinin türetildiği bu çalışmaya göre; varlık betaları piyasadan ziyade toplam reel tüketim oranındaki değişmelere bağlı olarak ölçülmektedir. Çalışmada, tek mallı bir modelde, bir bireyin varlık portföyünün toplam tüketimdeki değişimlerle maksimum olası korelasyona sahip optimal bir tüketim oranına yol açtığı belirtilirken, sermaye piyasalarının sınırlandırılmamış Pareto-optimal olması durumunda, tüm bireylerin optimal tüketim oranlarındaki değişimlerin tamamen ilişkili olacağı gösterilmektedir.

Breeden'in modeline göre bir varlığın beklenen getirisi, tüketime ilişkin kovaryansına bağlı olmaktadır. Bu sonucun arkasındaki önsezi yatırım fırsatlarının büyük olduğu ekonomik devletlerde tasarrufun tüketime tercih edilmesidir. Böyle zamanlarda yatırımcılar artan gelecekteki tüketim için bugünkü tüketimden ödün vererek fonlarını yeniden yatırmayı tercih

etmektedir. Tüketim, ilave yatırımdan elde edilen faydayla daima negatif ilişkili olmaktadır. Yatırım fırsatları arttığında ve servet sabit kaldığında tüketim azalmaktadır. Alternatif olarak, fırsatlar aynı kalıp, servet arttığında yatırımın marjinal faydası azalmakta ve tüketim artmaktadır.

Tüketim FVFM, tüketim ve getiriler arasında açık, test edilebilir bir ilişki vurgulamasına rağmen, tüketimin ölçümü ilgili bir takım zorluklar da taşımaktadır. Bu zorluklar;

- 1- Tüketim zaman içinde çok az değişmekte, testteki gücünü düşürmektedir,
- 2- Model ölçümleri var olmayan anlık tüketimin kullanımını gerektirmektedir,
- 3- Tüm ekonomik değişkenler gibi tüketim, hatalı şekilde ölçülmektedir,

şeklinde ifade edilebilmektedir (Porras, 1998: 18-19).

Son olarak, AFT, FVFM'ne bir alternatif olarak Ross (1976) tarafından ele alınmıştır. Çoklu risk faktörlerine imkan verdiği için FVFM'den daha genel olabilen AFT, FVFM'den farklı olarak piyasa portföyünün tanımlanmasını gerektirmemektedir (Campbell vd., 1997: 219; Ross, 1976: 341). Bu paralelde, FVFM yatırımcıların var olan mevcut bir varlık grubundan bir portföyü nasıl seçeceğine odaklanırken, AFT piyasadaki mevcut yatırım fırsatlarının eksojen faktörlerden nasıl etkilendiğine odaklanmaktadır. Özellikle, AFT, beklenen getirilerdeki sistematik değişimleri etkileyen n faktör olduğunu varsaymaktadır (Grandes vd., 2005: 6). Diğer taraftan, AFT, menkul kıymet getirilerinin bir faktör modeliyle oluşturulduğunu varsaymakta fakat faktörleri tanımlamamaktadır. Model eşit faktör duyarlıklı menkul kıymetlerin ya da portföylerin aynı beklenen getirileri vermesi gerektiğini, aksi takdirde, yatırımcıların arbitraj imkanı elde edeceklerini vurgulamaktadır (Dhankar ve Singh, 2005: 15). Bu açıdan AFT, iki farklı özdeş varlığın farklı fiyatlarda satılamayacağını belirten tek fiyat kanununa dayalıdır (Sun ve Zhang, 2001: 619). Modele göre; bir menkul kıymetin denge beklenen getirisi; bu menkul kıymetin faktörlere duyarlılıklarının lineer bir fonksiyonudur (Dhankar ve Singh, 2005: 15).

$$R_i = E(R_i) + \beta_{i1}\delta_1 + \beta_{i2}\delta_2 + \dots + \beta_{in}\delta_n + \epsilon_i \quad (11)$$

Eşitlikte " R_i " terimi belirli bir dönemdeki i varlığının gerçek (tesadüfi) getiri oranını, " $E(R_i)$ " terimi i varlığının beklenen getirisini, " δ_n " terimi tüm varlık getirilerini etkileyen sıfır ortalamalı bir ortak faktörü, " β_{in} " i varlığının n faktörüne duyarlılığını ve " ϵ_i " i varlığına özgü

tesadüfi hata terimini göstermektedir (Sun ve Zhang, 2001: 619). Sıfır arbitraj karları varsayımıyla bağlantılı olarak, üstteki çok faktörlü model aşağıdaki AFT fiyatlandırma eşitliğine götürmektedir:

$$E(R_i) = \lambda_0 + \beta_{i1}\lambda_1 + \beta_{i2}\lambda_2 + \dots + \beta_{in}\lambda_n + \eta_i \quad (12)$$

Eşitlikte “ λ_n ” risk primi olarak yorumlanmaktadır (Risksiz oran “ λ_f ” varsa, bu durumda $\lambda_0 = \lambda_f$ ’dir) (Sun ve Zhang, 2001: 619).

Genel olarak değerlendirildiğinde; hem FVFM hem de AFT modelinin Modern Varlık Fiyatlandırma Teorisi’nin başlıca temel yapıları olmalarına rağmen FVFM’nin, bir yatırım projesinin değerlendirilmesinde dünyadaki hemen hemen tüm ilgililer tarafından en çok kullanılan model olduğu gözükmemektedir. Başlıca teorik zayıflığı n açıklayıcı faktörü önceden belirlememesinde yatan AFT’ye karşın FVFM, varlık getirileri arasındaki ilişkinin güçlü fakat basit ve sezgisel bir açıklamasını varsaymaktadır. Ayrıca, FVFM’nin piyasa portföyünü hesaplamak için kullandığı hisse senedi fiyatları ve işlem hacimleri çok az hatayla ölçülmektedir (Grandes vd., 2005: 7). Ancak, FVFM ile ilgili bu üstünlükler, modelin yatay kesitsel menkul kıymet ve portföy getirilerini tahmin etmedeki başarısını netleştirmemektedir. Bu bağlamda, literatürde, FVFM’ni destekleyen ve reddeden çalışmaların yanı sıra, modeli yeni değişkenlerin ilavesiyle ifade etmeye çalışan çalışmalar da yer almıştır. İzleyen aşamada söz konusu bu çalışmalarla ilgili bilgilendirici bir literatür sunulmaktadır.

C. Farklı Faktörlerin Dikkate Alınması

1970’lerin sonlarından itibaren literatürde çok çeşitli anomali değişkeni ortaya çıkmaya başlamıştır. Beta, getirilerle pozitif ilişkili bulunmuştur; fakat, diğer değişkenlerin etkisini kaldıramamıştır (Porras, 1998: 3). Dolayısıyla, bu çalışmalar, FVFM ile çelişkili bir durum ihtiva etmiştir (Fama-French, 1992: 427). Basu (1977), Banz (1981), Basu (1983), Bhandari (1988) ve Chan vd. (1991) söz konusu bu çalışmalardan bazılarıdır.

Basu (1977) çalışmasında hisse senetlerinin yatırım performansının Fiyat/Kazanç oranlarıyla ilişkili olup olmadığını, NYSE’deki sanayi firmalarına ait ilgili verileri kullanarak, ampirik olarak belirlemeyi amaçlamıştır. Çalışmada Nisan 1957-Mart 1971 dönem aralığında, düşük Fiyat/Kazanç oranlı portföylerin yüksek Fiyat/Kazanç oranlı menkul kıymetlerden

ortalama olarak daha yüksek mutlak ve riske göre düzeltilmiş getiri oranları sağlamış olduğu tespit edilmiştir.

Banz (1981), çalışmasında NYSE'deki adi hisse senetlerinin getirisi ve toplam piyasa değeri arasındaki ampirik ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada küçük firmaların büyük firmalardan ortalama olarak daha yüksek riske göre düzeltilmiş getirilere sahip oldukları tespit edilmiştir. Çalışmaya göre bu "büyüklük etkisi" en az kırk yıl boyunca etkisini sürdürmüştür ve FVFM'nin yanlış belirlendiğini kanıtlamıştır.

Bhandari (1988), beta ve firma büyüklüğünü kontrol ederek ve Ocak ayını ekleyerek ve çıkararak, beklenen hisse senedi getirilerinin Borç/Özsermaye oranıyla pozitif ilişkili olduğunu tespit etmiştir. Bu ilişkinin piyasa temsilcisindeki, tahmin tekniğindeki vb. değişimlere duyarlı olmadığını belirten çalışmaya göre; elde edilen bulgu Borç/Özsermaye oranıyla ilgili primin muhtemelen bir tür risk primi olmadığını ileri sürmektedir.

Chan vd. (1991), Japon hisse senedi getirilerindeki yatay kesitsel farklılıkları kazanç verimi, büyüklük, Defter Değeri/Piyasa Değeri (DD/PD) oranı ve nakit akım verimi değişkenlerinin davranışlarıyla bağdaştırmaktadır. Çalışmadaki bulgular Japon piyasasında bu değişkenler ve beklenen getiriler arasında anlamlı bir ilişki ortaya çıkarmıştır. Dört değişken dikkate alındığında, DD/PD oranının ve nakit akım getirisinin beklenen getiriler üstünde en anlamlı pozitif etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Basu (1983), NYSE'deki firmaların kazançlarının getirisi, firma büyüklükleri ve hisse senedi getirileri arasındaki ampirik ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada elde edilen sonuçlar yüksek Kazanç/Fiyat oranlı firmaların hisse senedinin düşük Kazanç/Fiyat oranlı firmaların hisse senedinden ortalama olarak daha yüksek riske göre düzeltilmiş getiri sağladığını ve bu etkinin firma büyüklüğündeki farklılıklar üzerinde deneysel kontrol yapıldığında dahi anlamlı olduğunu ortaya koymuştur. Diğer taraftan, NYSE'deki küçük firmaların hisse senetlerinin, büyük firmaların hisse senetlerinden önemli ölçüde daha yüksek getiri sağlamış olduğu gözükse de, getiriler risk ve Kazanç/Fiyat oranlarındaki farklılıklara yönelik olarak kontrol edildiğinde büyüklük etkisinin neredeyse kaybolduğu tespit edilmiştir. Çalışmada elde edilen bulgular kazanç-fiyat etkisinin firma büyüklüğünden tamamen bağımsız olmadığını ve her iki değişkenin

beklenen getiriler üzerindeki etkisinin daha önce literatürde belirtilenden önemli ölçüde daha karmaşık olduğunu göstermiştir.

Literatürde yer alan yukarıdaki çalışmaların yanı sıra, Fama ve French (1992, 1993, 1995 ve 1996) ve Carhart (1997), FVFM teorisinin yatay kesitsel menkul kıymet ve portföy getirilerini tahmin etmedeki başarısını sorgulamışlardır (Malkiel ve Xu, 2002: 1). Söz konusu çalışmalardan Fama ve French (1992), NYSE, Amerikan Borsası (Amerikan Stock Exchange- AMEX) ve Ulusal Menkul Değer Tüccarları Otomatik Piyasa Fiyatlandırma Birliği (National Association of Securities Dealers Automated Quotations- NASDAQ) hisse senetlerindeki ortalama getirilerin yatay kesitinde piyasa β 'sı, büyüklük, Kazanç/Fiyat, kaldıraç ve DD/PD oranlarının katılımcı rollerini değerlendirmeyi amaçlamıştır. Varlık fiyatlandırma testlerinde Fama ve Macbeth (1973)'ün yatay kesitsel regresyon yaklaşımını kullanan Fama ve French (1992), Sharpe (1964), Lintner (1965) ve Black (1972) modelinin en temel varsayımı olan ortalama hisse senedi getirilerinin piyasa β 'larıyla pozitif ilişkili olduğu varsayımını desteklememiştir. Özet olarak çalışmada, piyasa betasının 1963-1990 periyodunda NYSE, AMEX, ve NASDAQ hisse senetlerindeki ortalama getirilerin açıklamasında hiçbir role sahip olmadığı, ancak; büyüklük ve DD/PD oranlarının ortalama hisse senedi getirilerinde kaldıraç ve Kazanç/Fiyat oranlarıyla ilişkili olan yatay kesitsel değişimi açıkladıkları tespit edilmiştir.

Fama ve French (1993) hisse senedi ve tahvil getirilerinde beş ortak risk faktörü tanımlamıştır. Bunlardan üçü; genel bir piyasa faktöründen ve firma büyüklüğü ve DD/PD oranıyla ilgili faktörlerden oluşan hisse senedi piyasası faktörleri, diğer ikisi ise vade ve geri ödememe riskleriyle ilgili tahvil piyasası faktörleridir. Çalışmada Black vd. (1972)'nin zaman serileri regresyon yaklaşımını kullanan Fama ve French (1993), aylık hisse senedi ve tahvil getirilerini, hisse senetlerinden oluşan bir piyasa portföyünün getirisi ve büyüklüğe, DD/PD oranına ve getirilerdeki vade yapısı risk faktörlerine göre oluşturulan portföylerin getirileri üstünde regresyona koşturmuştur.

Fama ve French (1993), hisse senedi piyasası faktörleri açısından bir değerlendirmenin elde edilmesi öncesinde şu şekilde bir portföy oluşum süreci takip etmiştir: İlk olarak, 1963 yılından 1991 yılına kadar olan her bir t yılının Haziran ayında, Menkul Kıymet Fiyatları Araştırma Merkezi'ndeki (The Center for Research in Security Prices-CRSP) tüm NYSE hisse

senetleri büyüklük kriterine göre sıralanmış ve ortalama NYSE büyüklüğü NYSE, AMEX ve NASDAQ hisse senetlerinin küçük ve büyük (Small/S ve Big/B) şeklinde iki gruba ayrılmasında kullanılmıştır. İkinci aşamada ise, NYSE, AMEX ve NASDAQ hisse senetleri, NYSE hisse senetlerinin sıralı DD/PD oranı değerlerinin alt grup %30 (Low/L), orta grup %40 (Medium/M) ve üst grup %30 (High/H) şeklindeki kırılma noktalarına dayalı üç DD/PD grubuna ayrılmıştır. Böylelikle bir sonraki adımda, iki büyüklük ve üç DD/PD grubunun kesişimine istinaden altı portföy oluşturulmuştur (S/L, S/M, S/H, B/L, B/M, B/H). Bu portföylerden örneğin S/L portföyü DD/PD oranı düşük olan küçük hisse senetlerinden, B/H portföyü ise DD/PD oranı yüksek olan büyük hisse senetlerinden oluşmuştur. Nihai aşamada ise, Fama ve French (1993), SMB ve HML olarak göstermiş olduğu iki portföy tanımlamıştır. SMB portföyü (small minus big/küçük-büyük), her bir ayda, üç küçük hisse senedi portföyünün (S/L, S/M ve S/H) getirilerinin basit ortalaması ile üç büyük hisse senedi portföyünün (B/L, B/M ve B/H) getirilerinin basit ortalaması arasındaki fark olarak; HML portföyü (high minus low/yüksek-düşük) ise; her bir ayda, DD/PD oranı yüksek olan iki portföyün (S/H ve B/H) getirilerinin basit ortalaması ile DD/PD oranı düşük olan iki portföyün (S/L ve B/L) getirilerinin ortalaması arasındaki fark olarak tanımlanmıştır.

Hisse senetleri açısından Fama ve French (1993), zaman serileri regresyonlarının Fama ve French (1992)'deki yatay kesit regresyonlar gibi büyüklük ve DD/PD faktörlerinin hisse senetlerinin ortalama getirilerindeki farklılıkları açıklayabildiğini ortaya koymuştur. Ancak çalışmaya göre; bu faktörler tek başına hisse senetlerinin ve bir aylık bonoların ortalama getirileri arasındaki büyük farklılığı açıklayamamaktadır. Bu görev piyasa faktörüne bırakılmıştır. Tahviller açısından ise, Fama ve French (1993), iki vade yapısı faktörüne göre oluşturulan portföylerin, devlet ve şirket tahvili portföylerinin getirilerindeki değişimin çoğunu açıkladığını tespit etmiştir.

Genel olarak özetlenirse, Fama ve French (1993), hisse senedi getirilerinin hisse senedi piyasası faktörlerinden kaynaklanan değişimi paylaştığını ve bu getirilerin tahvil piyasası faktörlerindeki değişimin paylaşılması vasıtasıyla tahvil getirileriyle ilişkili olduğunu tespit etmiştir. Tahvil piyasası faktörlerinin tahvil getirilerindeki ortak değişimi düşük dereceli

şirketler haricinde açıkladığını belirten bu çalışmadaki en önemli nokta ise; belirtilen beş faktörün hisse senedi ve tahvillerin ortalama getirilerini açıklayabilmesi hususu olmuştur.

Fama ve French (1995), büyüklük ve DD/PD oranı ile ilgili olarak hisse senedi fiyat davranışlarının kazanç davranışlarını yansıtmayı yansıtmadığını araştırmıştır. 1963-1992 yılları arasında NYSE, AMEX ve NASDAQ'daki hisse senetleri üzerinden yapılmış olan bu araştırmada, rasyonel fiyatlandırmayla uyumlu olarak, yüksek DD/PD oranının direşken zayıf kazançlara ve düşük DD/PD oranının güçlü kazançlara işaret ettiği tespit edilmiştir. Ayrıca, hisse senedi fiyatlarının, firmaların büyüklük ve DD/PD oranına göre sıralanması sonrasında gözlenen kazançlardaki büyüme dönüşünü tahmin ettiği belirtilmiştir. Nihayetinde çalışmada, getirilerde olduğu gibi kazançlarda da piyasa, büyüklük ve DD/PD faktörlerinin mevcut olduğu ve kazançlardaki piyasa ve büyüklük faktörlerinin getirilerdekileri açıklamaya yardımcı olduğu ancak kazanç ve getirilerdeki DD/PD faktörleri arasında hiçbir ilişki bulunmadığı ifade edilmiştir.

Fama ve French (1996)'a göre; Fama ve French (1993)'deki üç faktör modeli, bir portföyün risksiz faiz oranını aşan beklenen getirisinin $[E(R_i) - R_f]$, bu portföy getirisinin üç faktöre duyarlılığıyla açıklanıldığını ifade etmektedir. Bu faktörler;

- 1- Geniş bir piyasa portföyünün getiri fazlası ($R_m - R_f$)
- 2- Küçük hisse senetlerinden oluşan bir portföyün getirisi ile büyük hisse senetlerinden oluşan bir portföyün getirisi arasındaki fark (SMB, Small minus big)
- 3- Yüksek DD/PD'li hisse senetlerinden oluşan bir portföyün getirisi ile düşük DD/PD'li hisse senetlerinden oluşan bir portföyün getirisi arasındaki fark (HML, High minus low).

şeklinde. Bu bağlamda, spesifik olarak, i portföyünün beklenen getiri fazlası aşağıdaki şekilde formüle edilmektedir:

$$E(R_i) - R_f = b_i[E(R_m) - R_f] + s_i E(SMB) + h_i E(HML) \quad (13)$$

Eşitlikte, " $E(R_m) - R_f$ ", " $E(SMB)$ " ve " $E(HML)$ " terimleri beklenen primleri, faktör duyarlılıkları ya da yüklemeleri (b_i , s_i ve h_i) ise zaman serileri regresyonundaki eğimleri göstermektedir:

$$R_i - R_f = \alpha_i + b_i[R_m - R_f] + s_i SMB + h_i HML + \varepsilon_i \quad (14)$$

Fama ve French (1996)'ya göre; yukarıda formülize edilen Fama-French üç faktör modeli ortalama hisse senedi getirilerinin yatay kesitindeki değişimin çoğunu ele geçirmektedir ve FVFM ile ilgili anomalilerin çoğunu absorbe etmektedir.

Carhart (1997) ise, Fama-French üç faktör modeline bir momentum faktörü ilave ederek dört faktör modelini oluşturmuş ve bu modelin getirilerdeki değişimi büyük ölçüde açıklayabildiğini ortaya koymuştur.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Modern Varlık Fiyatlandırma Teorisi'nin temel yapılarından birini teşkil eden FVFM, varlık getirileri arasındaki ilişkinin açıklanmasındaki üstünlükleri dolayısıyla varlık fiyatlandırmasında oldukça sık takip edilen bir modeldir. Bununla birlikte, modelin dayalı olduğu çoğu varsayımın gerçeği yansıtmadığı ve modelin sahip olduğu üstünlüklerin modelin menkul kıymet ve portföy getirilerini tahmin etmedeki başarısını netleştirmede olduğu oldukça dikkat çekici bir durumdur. Bu bağlamda, FVFM'ni test etmeye yönelik geliştirilen ilk ampirik çalışmaların çoğunlukla modeli desteklediği; ancak, elde edilen sonuçların Black (1972) modeli, Merton'un (1973) Zamanlararası FVFM, Breeden'in (1979) Tüketim FVFM ve Ross'un (1976) Arbitraj Fiyatlandırma Teorisi (AFT) gibi modellerin doğuşuna neden olduğu ortaya çıkmıştır. 1970'lerin sonlarından itibaren ise, literatürde, büyüklük, DD/PD oranı, Fiyat/Kazanç oranı ve momentum gibi değişkenleri ortalama menkul kıymet getirilerinin tahmincisi olarak tanımlayan çalışmalar belirmeye başlamıştır.

Nihai olarak değerlendirildiğinde, literatürde yer alan FVFM'ne yönelik testlerin karışık sonuçlar verdiği; söz konusu süreçte FVFM'ni destekleyen çalışmaların yanı sıra farklı varlık fiyatlandırma modellerinin geliştirildiği ve FVFM ile çelişen çok sayıda çalışmanın yapıldığı gözükmektedir. Ancak, gerçekleşen tüm bu gelişmelerin FVFM'nin varlık fiyatlandırmasında en çok takip edilen model olarak günümüze dek gelişine engel olamadığı özellikle vurgulanması gereken bir durum arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- BANZ, Rolf W.; (1981), “The Relationship between Return and Market Value of Common Stocks”, *Journal of Financial Economics*, 9 (1), pp.3-18.
- BASU, Sanjoy; (1977), “Investment Performance of Common Stocks in Relation to Their Price-Earnings Ratios: A Test of the Efficient Market Hypothesis”, *The Journal of Finance*, 32 (3), pp.663-682.
- BASU, Sanjoy; (1983), “The Relationship between Earnings’ Yield, Market Value, and Return for NYSE Common Stocks: Further Evidence”, *Journal of Financial Economics*, 12 (1), pp.129-156.
- BHANDARI, Laxmi Chand; (1988), “Debt/Equity Ratio and Expected Common Stock Returns: Empirical Evidence”, *The Journal of Finance*, 43 (2), pp.507-528.
- BLACK, Fischer; (1972), “Capital Market Equilibrium with Restricted Borrowing”, *The Journal of Business*, 45 (3), pp.444-455.
- BLACK, Fischer, Michael C. Jensen ve Myron Scholes; (1972), “The Capital Asset Pricing Model: Some Empirical Tests”, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=908569&download=yes, 17.10.2011.
- BLUME, Marshall E. ve Irwin, FRIEND; (1973), “A New Look at the Capital Asset Pricing Model”, *The Journal of Finance*, 28 (1), pp.19-33.
- BREEDEN, Douglas T.; (1979), “An Intertemporal Asset Pricing Model with Stochastic Consumption and Investment Opportunities”, *Journal of Financial Economics*, 7, pp.265-296.
- CAMPBELL, John Y.; Andrew W. LO ve A. Craig MACKINLAY; (1997), *The Econometrics of Financial Markets*, New Jersey: Princeton University Press.
- CARHART, Mark M.; (1997), “On Persistence in Mutual Fund Performance”, *The Journal of Finance*, 52 (1), pp.57-82.
- CHAN, Louis K. C. ; Yasushi HAMAOKA ve Josef LAKONISHOK; (1991), “Fundamentals and Stock Returns in Japan”, *The Journal of Finance*, 46 (5), pp.1739-1764.

-
- DAĞLI, Hüseyin; (2009), Sermaye Piyasası ve Portföy Analizi, 3. Baskı, Trabzon: Derya Kitabevi.
- DHANKAR, Raj S. ve Rohini, SINGH; (2005), “Arbitrage Pricing Theory and the Capital Asset Pricing Model Evidence from the Indian Stock Market”, *Journal of Financial Management and Analysis*, 18(1), pp.14-27.
- FAMA, Eugene F. ve James D. MACBETH; (1973), “Risk, Return, and Equilibrium: Empirical Tests”, *The Journal of Political Economy*, 81 (3), pp.607-636.
- FAMA, Eugene F. ve Kenneth R. FRENCH; (1992), “The Cross-Section of Expected Stock Returns”, *The Journal of Finance*, 47 (2), pp.427-465.
- FAMA, Eugene F. ve Kenneth R. FRENCH; (1993), “Common Risk Factors in the Returns on Stocks and Bonds”, *Journal of Financial Economics*, 33, pp.3-56.
- FAMA, Eugene F. ve Kenneth R. FRENCH; (1995), “Size and Book-to-Market Factors in Earnings and Returns”, *The Journal of Finance*, 50 (1), pp.131-155.
- FAMA, Eugene F. ve Kenneth R. FRENCH; (2003), “The CAPM: Theory and Evidence”, <http://efinance.org.cn/cn/fm/The%20CAPM%20Theory%20and%20Evidence.pdf>, 02.01.2012.
- FAMA, Eugene F. ve Kenneth R. FRENCH; (1996), “Multifactor Explanations of Asset Pricing Anomalies”, *The Journal of Finance*, 51 (1), pp.55-84.
- FAMA, Eugene F. ve Kenneth R. FRENCH; (2004), “The Capital Asset Pricing Model: Theory and Evidence”, <http://www-personal.umich.edu/~kathrynd/JEP.FamaandFrench.pdf>, 09.08.2011.
- FRIEND, Irwin ve Marshall BLUME; (1970), “Measurement of Portfolio Performance Under Uncertainty”, *The American Economic Review*, 60 (4), pp.561-575.
- GRANDES, Martin; Demian PANIGO ve Ricardo PASQUINI; (2005), “The Cost of Equity in Latin America”, Center for Financial Stability, Working Paper No 12, http://www.cefargentina.org/files_publicaciones/16-49cost-of-equity-in-latin-america-03-05-06-vcef.pdf, 17.08.2011.
- JENSEN, Michael C.; (1968), “The Performance of Mutual Funds in the Period 1945-1964”, *The Journal of Finance*, 23 (2), pp.389–416.

-
- LAM, Kenneth; (2005), “Is the Fama-French Three-Factor Model Better than the CAPM?”,
Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Simon Fraser University.
- LINTNER, John; (1965), “The Valuation of Risk Assets and the Selection of Risky Investments
in Stock Portfolios and Capital Budgets”, *The Review of Economics and Statistics*, 47
(1), pp.13-37.
- MALKIEL, Burton G. ve Yexiao XU; (2002), “Idiosyncratic Risk and Security Returns”,
<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.8.8510&rep=rep1&type=pdf>,
11.07.2011.
- MARKOWITZ, Harry; (1952), “Portfolio Selection”, *The Journal of Finance*, 7 (1), pp. 77-91.
- MERTON, Robert C.; (1973), “An Intertemporal Capital Asset Pricing Model”, *Econometrica*,
41 (5), pp.867-887.
- PORRAS, David; (1998), “Anomalies and Testing Biases: the CAPM vs. the Fama and French
Three-Factor Pricing Model”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Saint Louis University
- ROSS, Stephen A.; (1976), “The Arbitrage Theory of Capital Asset Pricing”, *Journal of
Economic Theory*, 13, pp.341-360.
- SHARIFZADEH, Mohammad; (2006), “An Empirical and Theoretical Analysis of Capital
Asset Pricing Model”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Walden University.
- SHARPE, William F.; (1964), “Capital Asset Prices: A Theory of Market Equilibrium under
Conditions of Risk”, *The Journal of Finance*, 19 (3), pp.425-442.
- SUN, Changyou ve Daowei ZHANG; (2001), “Assessing the Financial Performance of
Forestry-Related Investment Vehicles: Capital Asset Pricing Model vs. Arbitrage
Pricing Theory”, *Amer. J. Agr. Econ.*, 83 (3), pp.617-628

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ ELEKTRONİK DERGİSİ

Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi yılda en az iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Dergimizde yayınlanması arzu edilen çalışmaların aşağıda belirtilen yazım kurallarına ve diğer koşullara uygun bir şekilde hazırlanarak dergimiz e-posta adresine (sbedergi@gumushane.edu.tr) gönderilmesi gerekmektedir. Yayınlanmak üzere dergimize gönderilen çalışmaların tüm sorumlulukları yazarlara aittir.

MAKALE YAZIM KURALLARI

1.) Yayınlanmak üzere dergiye gönderilen yazılar daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir yere gönderilmemiş olmalıdır.

2.) Dergimizde Türkçe, İngilizce, Almanca, Rusça, Arapça, Farsça ve Fransızca dillerinden herhangi biri ile yazılmış yazılar yayınlanır.

3.) Yazılarda metnin başında Türkçe özet ve altında İngilizce başlık ve özet verilmelidir. Özetler 9 punto ile yazılmış ve 200 kelimeyi aşmayacak şekilde olmalıdır. “ÖZET” başlığı (9 punto) ortalanarak **bold** yazılmalıdır. Metin dili yabancı dilde olan çalışmalarda yabancı dildeki özetin altında Türkçe özet yer almalıdır. Özetin altında, çalışmanın alanını tanımlayabilecek en az üç en fazla beş adet “anahtar kelime” (keywords) bulunmalıdır. Özette denklem, atıf, standart dışı kısaltmalar, vb. yer almamalıdır.

4.) Yazılar, MS Word 97 veya üzeri sürümlerde A4 kağıdı boyutunda, “Times New Roman” yazı stili, 1.5 satır aralığı ve (11) punto ile yazılmalıdır. Paragraflarda ilk satır girintisi 1.25 cm olmalıdır. Paragraf geçişlerinde satır atlanmamalıdır.

5.) Yazıların ana başlığı ortada olacak şekilde, büyük harflerle **bold** ve (11) punto ile yazılmalıdır. Yazarın adı başlığın sağ alt kenarına konulmalı; yazar birden fazla ise, adları alt alta yazılmalıdır. Yazar(lar)ın akademik ünvanı, bağlı olduğu kurumu ve e-posta adresi dipnot şeklinde ilk sayfada yer almalıdır. İlk sayfada ayrıca, dipnot olarak çalışmayı destekleyen kuruluşlar vb. de belirtilebilir.

6.) Yazı, çizim veya grafiklerin yazım alanı içinde olmalarına dikkat edilmelidir. Yazılarda sayfa kenar boşlukları şu şekilde olmalıdır:

Üst ve alt	: 5 cm
Sağ ve sol	: 3 cm
Üstbilgi	: 2 cm
Altbilgi	: 2 cm

7.) Yazılar, şekil ve tablolar dahil 25 sayfayı geçmemelidir.

8.) Yazılardaki resim, şekil ve grafikler "Şekil" adı altında gösterilmeli; şekil ve grafikler bilgisayar ortamında çizilmelidir. Tablo, şekil ve denklemlere sıra numarası verilmeli, başlıklar tabloların üzerine, şekillerin ise altına her sözcüğün ilk harfi büyük olacak şekilde ve ortalanarak **bold** karakterler ile yazılmalıdır. Ayrıca tablo ve şekillere ait kaynaklar, alt tarafta 9 punto ile verilmelidir.

9.) Sayfaların altına (sağa yaslı olarak) sayfa numarası konmalıdır.

10.) Yazılar, Giriş bölümü ile ikinci sayfadan başlamalı ve uygun bölümlere ayrılmalıdır. "GİRİŞ", "SONUÇ VE DEĞERLENDİRME" ve "KAYNAKÇA" başlıklarına numara verilmemeli ve paragraf ile hizalı bir şekilde tamamen büyük harflerle **bold** yazılmalıdır. Başlıklardan önce bir satır boşluk bırakılmalıdır. Yazıda yer alan birinci derece alt başlıklar I,II, III, ... gibi Romen rakamlarıyla sınıflandırılmalı, tamamen büyük koyu harflerle ve paragraf ile hizalı bir şekilde yazılmalıdır. İkinci derece alt başlıklar A,B,C, ... gibi büyük harflerle sınıflandırılmalıdır. Bu başlıklar her sözcüğün ilk harfi büyük olacak şekilde koyu harflerle ve paragraf ile hizalı bir şekilde yazılmalıdır. Üçüncü derece alt başlıklar 1, 2, 3, ...gibi rakamlarla sınıflandırılmalıdır. Bu tür başlıklar her sözcüğün ilk harfi büyük olacak şekilde, koyu ve paragraf ile hizalı yazılmalıdır. Dördüncü derece alt başlıklar ise a, b, c, ... gibi küçük harflerle sınıflandırılmalıdır. Dördüncü derece alt başlıklar küçük harflerle, koyu ve paragraf ile hizalı yazılmalıdır.

11.) Kaynaklara yapılan atıflar, dipnotlar yerine metnin içinde parantez arasında yapılmalıdır. Parantez içinde sırasıyla yazar(lar)ın soyadı, kaynağın yılı: sayfa numarası yer almalıdır. (Aaker, 1991: 101). Birden çok kaynak noktalı virgül ile ayrılmalı, 3 veya daha çok yazar isimli bildirimlerde "vd" kısaltması kullanılmalıdır. Eğer, yazarın aynı yıl içinde

yayınlanmış birden fazla eserine atıf yapılıyorsa, yıllar harfler ile farklılaştırılmalıdır. Yapılacak atıf bir internet sitesinden alınmışsa ve atıfın yazarı belli değil ise, parantez içerisindeki ifadeler şu şekilde sıralanmalıdır; internet sitesinin kurumu, erişim yılı. Aşağıda bazı örnekler sunulmuştur:

-(Tek, 2004: 12). : tek yazarlı bir yayına atıf
.....(Birlik, 2002a: 32; 2002b: 112). : aynı yazarın aynı yıldaki iki yayınına atıf
.....(Demircan, 1999:10; 2000: 211). : aynı yazarın ayrı yayınlarına atıf
.....(Aktan ve Vural, 2001: 30). : iki yazarlı yayınlara atıf
.....(Kara vd., 1991: 15) veya (Kara vd. (1991: 15)’e göre : ikiden fazla yazarlı yayınlara atıf
.....(Yılmaz, 2002: 211; Bozkurt, 2005: 14). : aynı konuda birden fazla yayına atıf
.....(Rekabet Kurumu, 2005). : yazarı bilinmeyen ve internet sitesinden ulaşılan yayına atıf
.....(www.die.gov.tr, 2007) : internet adresine atıf
.....(Anonim, 2000: 11) : anonim yayına atıf
.....(Duran, 2005) : yazarı belli internet yayınlı makaleye atıf
.....(Devlet Planlama Teşkilatı, 2005) : kuruma atıf
.....(Odabaşı, 2008) veya Odabaşı (2008)’na göre.: kaynağın tamamına atıf

Yukarıdaki atıf gösterimleri metin dili Türkçe olan makaleler içindir. Yabancı dilde yazılan makalelerdeki atıflarda kullanılan bağlaçlar, metin dili ile uyumlu olmalıdır. Kaynağa yapılan atıf dışında, yapılacak açıklamalar, “Notlar” başlığı altında yazının sonunda ayrı bir sayfada verilmelidir.

12.) Metin içerisinde atıfta bulunulan kaynaklar, eğer varsa notlardan sonra ayrı bir sayfada “**KAYNAKÇA**” başlığı altında alfabetik sıraya göre verilmelidir. Kaynakçada yer alan eserler kitap, makale vb. şekilde sınıflandırılmamalıdır. Kaynakça başlığı paragraf ile hizalı bir şekilde tamamen büyük harflerle **bold** yazılmalıdır. Yazar soyadlarının gösteriminde tamamen büyük harf kullanılmalı ve yazar isimleri açık bir şekilde belirtilmelidir. Her kaynağın ikinci ve diğer satırları 1,25 cm içerden başlamalıdır. Kaynakça biçim kurallarına dair örnekler aşağıda sıralanmıştır:

Kitaplarda:

AAKER, David A.; (1991), **Managing Brand Equity**, The Free Press, New York, 299p.

AKTUĞLU, Işıl Karpat; (2004), **Marka Yönetimi**, Birinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 231s.

ERDEM, Metin; Doğan ŞENYÜZ ve İsmail TATLIOĞLU; (2003), **Kamu Maliyesi**, Üçüncü Baskı, Ekin Kitabevi, Bursa, 352s.

FRIEDMAN, Daniel; Dan DRİEDMAN ve Alessandra CASSAR; (2004), Economics Lab: An Introduction to Experimental Economics, Routledge, United Kingdom, 256s.

KOTLER, Philip; (2000), **Marketing Management**, 9. Edition, Prentice Hall International Editions, USA, 718p.

NUNNALLY, Jum C. ve Ira H. BERNSTEIN; (1994), **Psychometric Theory**, Third Edition, McGraw-Hill, New York. 736p.

ODABAŞI, Yavuz ve Gülfidan BARIŞ; (2007), **Tüketici Davranışı**, Yedinci Baskı, MediaCat Kitapları, İstanbul, 404s.

Çeviri Kitaplarda:

PERRY, Alycia ve David WISNOM III; (2004), **Markanın DNA'sı**, Çev: Zeynep Yılmaz, Birinci Baskı, MediaCat Kitapları, İstanbul, 167s.

Makalelerde:

CENGİZ, Ekrem; Hasan AYYILDIZ ve Fazıl KIRKBİR; (2005), “Yeni Ürün Geliştirme Sürecinin Başarısında Etkili Olan Faktörler”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 24, ss.188-147.

MARION, Nancy P.; (1999), “Some Parallels Between Currency and Banking Crises”, **International Tax and Public Finance**, 6(4), ss.473-490.

CRAIG, C. Samuel ve Susan P. DOUGLAS; (2000), “Building Global Brands in The 21st Century”, **Japan and The World Economy**, 12(3), pp.351-359.

Derlemelerde:

DAHLMAN, Carl J. ve Richard NELSON; (1995), “Social Absorption Capability, National Innovation Systems and Economic Development”, iç. Bon-Ho KOO and Dwight PERKINS (Ed.), **Social Capability and Long Term Economic Growth**, St. Martin Press, New York, ss. 82–122.

METHİBAY, Yaşar; (2003), Avrupa Birliğinde İhale Sistemi ve GATT İhale Kodu”, iç. Binnur ÇELİK ve Fatih SARAÇOĞLU (Ed.), **Maliye Seçme Yazıları**, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi’ni Geliştirme Vakfı Yayını, ss. 125-142.

İnternette Alınan Kaynaklarda:

ACEMOĞLU, Daron ve Simon JOHNSON; (2006), **Disease and Development: The Effect of Life Expectancy on Economic Growth**, NBER Working Paper 12269, <http://www.nber.org/papers/w12269>, Erişim Tarihi: 06.06.2006.

HAZİNE MÜSTEŞARLIĞI; (2006), “Kamu Borç Yönetimi Raporu”, http://www.hazine.gov.tr/duyuru/basin_KBYR.Mayis06.pdf, Erişim Tarihi: 06.06.2006.

REKABET KURUMU, <http://www.rekabet.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 12.02.2005

TİGREL, Ali; “Timetable: What will Happen and When,” <http://europa.eu.int/euro/html>. Erişim Tarihi: 27.09.1999.

Tezler:

YILDIZ, Salih (2007), Tüketici Tercihlerinde Marka Değerini Belirlemeye Yönelik Bir Model Önerisi: Trabzon Örneği, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon.

Bildiri:

ER, Bünyamin (1997), "Finansal Bağ Stratejileri, II. Geleneksel Finansal Sorunlar Kongresi, 22-25 Temmuz 2008, İstanbul.

Yukarıdaki gösterimler metin dili Türkçe olan kaynaklar içindir. Yabancı dilde yayınlanacak çalışmalarda bağlaçlar ve kısaltmalar metin dili ile uyumlu olmalıdır. Örneğin, metin dili İngilizce olan bir çalışmada ‘ve’ bağlacı yerine ‘and’, ‘ss.’, kısaltması yerine ‘pp.’ kullanılmalıdır.

Yukarıdaki formatta olmayan çalışmalar içerik açısından KESİNLİKLE değerlendirilmeye alınmayacak ve editör tarafından yazara iade edilecektir.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

- 1.) İmalat İşletmeleri İçin Eksantrik Pres Alternatiflerinin Copras Yöntemi
İle Karşılaştırılması
Aşkın ÖZDAĞOĞLU 1 - 22
- 2.) Babek ve Azerbaycan Direniş Hareketinin İlk Dönemleri
Ebülfez ELÇİBEY
Muhammet KEMALOĞLU 23 - 45
- 3.) Mağaza Müziklerinde Ses ve Beğenin Tüketiciler Üzerindeki Etkisi
Fazıl KIRKBİR
Mehmet CANÇELİK
Emsal Merve BİÇER 46 - 57
- 4.) Türkiye’de Siyaset Pazarlamasında Rakibe Pazarlama Üzerine Alan
Araştırması: Trabzon İli Örneği
Fazıl KIRKBİR
Mehmet CANÇELİK 58 - 73
- 5.) Çalışanların Cinsiyetine Göre Örgütsel Stresten Etkilenme Düzeyleri:
Zonguldak İlinde Görevli Hemşireler Üzerinde Bir Araştırma
Hasan Özgür ÖZEN 74 - 95
- 6.) Entelektüel Sermayenin Finansal Tablolara Yansıtılması
İsrafil ZOR
Erdem BULUT 96 - 113
- 7.) Yahveizmdeki Takva Yolu İçeriğindeki Yasanın Rasyonel Ekonomik
Davranış Tarzı Açısından Önemi
Kürşat Haldun AKALIN 114 - 127
- 8.) Emar Şehrinin Tarihi Kaynakları Hakkında Bir Değerlendirme
Mehmet Yunus AKREP 128 - 136
- 9.) Bilişim Teknolojileri Öğretmenlerinin Proje Tabanlı Öğrenme Yaklaşımının
Uygulanmasında Karılaştıkları Güçlüklerin İncelenmesi
Memet KARAKUŞ
Sinan SCHREGLMAN 137 - 155
- 10.) Women’s Magazines, Gender Ideology And Female Identity
Mina FURAT
Özlem ALTUNSU SÖNMEZ 156 - 173
- 11.) Employee Loyalty in Frontier Markets of Anatolia
Murat Selim SELVİ
Ahmet Hakan ÖZKAN 174 - 179
- 12.) Finansal Varlık Fiyatlandırma Modeli ve Sonrasındaki Gelişmeler
Semra BANK
Hüseyin DAĞLI 180 - 205